६२४०

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. १ (ग-२

Title प्रायश्चित्त प्रदीपिका

Author श्री वरदाधीश यज्वा

Extent ११८ पत्र Age सं १९८२

Subject धर्मशास्त्र

नं. ७१२७

तसदीक करता हूं की जो पुस्तक कल्प्सी प्रायश्चित्त प्रदीपिका मौजूदा
रघुनाथ पुस्तकालय ठाकुरद्वारा इनके सूची पत्रमे नं. ७१७ सातसौ सतरां
पर जमा है और पुरानी हो कर जीर्ण हो चुकी है - उसके बजाये पुस्तक नयी
लिखारी मंदिरसे लिखवा ली जाकर पुस्तकालय श्री रघुनाथ मंदिर मे
सं. २८ ज्ये. कृ. ८ को दाखिल की जा के ७१७ नंबर पर जमा कीगयी -
सं. १९८२ ज्ये. कृ. देवराज शास्त्री अधि. श्रीरघुनाथमन्दिर

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीरामाय नमः ॥ यस्य प्रसादादमरकोऽ
पि भवत्यागमपारगः ॥ तं वंदे व्यंकटाधीशं सर्वाभीष्टप्रदं गु
रुं ॥१॥ वत्सं वेंकटावतंसेन वरदाधीशयज्वना ॥ उच्यते सं
क्षेपेनैव प्रायश्चित्तप्रदीपिका ॥२॥ बालानां सुखबोधाय क्रि
यते दीपिका यतः ॥ तस्माद्दस्य न दोषोऽस्ति सर्वत्र पुनरुक्ति
तः ॥३॥ दर्शपूर्णमासादिष्वादितन्त्रमारभ्य कर्म कुर्वतामृ
त्विजां दैवादज्ञानाद्वा हानेऽपि प्रमादाद्वा पुरुषापराधात्कर्मावै
[illegible]षः प्रायेण भवेत्तस्माद्विषयाननुष्ठितदोषान्निर्हरणाय प्रा
यश्चित्तानि त्वम्यागावबुध्य कर्तव्यान्येव ॥ तस्माद्दर्शपूर्ण
मासादीनां प्रयोगानुष्ठानक्रमेणैव पपयसा संगृह्य प्रायश्

श्चित्तान्युच्यंते ॥४॥ प्रायश्चित्तसूत्र क्रमेणैव प्रायश्चित्तमा
ध्यप्राप्त्यपि प्रकीर्णे तया ॥ नानुक्रमप्राकरमिति दर्शयेणाग्नि
सादीनां प्रयोगा प्राय --- त्वं --- क्रमेणैव प्रायश्चित्तान्यु
च्यंते ॥५॥ भाष्यादौ विप्रकीर्णतया त्वानुक्रमप्राकृतानां प्राय
श्चित्तानां प्रयोगक्रमेणैव संग्रहप्रतिपादने सर्वेषां सुखाव
बोधो भवति ॥६॥ तदर्थोयमारंभः । सा तु स्मृतिलक्षणप्रायश्चित्त
मित्यादि परिभाषासूत्रा पूर्वं तावद्दर्शयति ॥ स्मृत्यायत्कर्मावि
श्यकर्त्तव्यतया विधीयते तस्या ऽननुष्ठाने ऽन्यथा वानुष्ठि
ते सति तद्दोषनिर्घातार्थं स्मृतिविहितमेव प्रायश्चित्तं कर्त्त
व्यं ॥७॥ नस्मृतिलक्षणमपि स्मृतिप्रत्यवेक्षितकर्मणि भेषसानि

तत्समाधानमपि स्मृतिप्रत्ययेन भवितव्यं ॥ अनन्यविषय
त्वात् ॥ ५ ॥ अतो व्रतस्मृतिप्रत्ययो हि कर्मणि अपेक्षते ततस्त
माधानमपि स्मृतिप्रत्ययेन भवितव्यं तल्लक्षणमेव प्राय
श्चित्तं भवति ॥ असौ परा धेनुस्मृतिलक्षणमपि प्रायश्चित्तं समुच्च
येनानुष्ठेयं यथा पर्याहिताग्नेर्दोषप्रायश्चित्तस्य लक्षण
मात्रोपदेशान्निमित्तगतलिंगसंख्यादिकं न विवक्षितं ॥ ६

घः

॥ अतो यस्याः पदीष्यतः प्रायश्चित्तं द्वादशशपथेषु षोडशाप
यां च भवति ॥ एवं पुरुषस्यान्तोरप्यो वेत्यादावपि निमित्तग
तलिंगसंख्याद्यविवक्षा द्रष्टव्या ॥ ७ ॥ यत्र सूत्रकारेणैव व्य
मवयातिविध्यते ॥ यत्ते वयं यष्याहृत्यं दित्याज्यानि जुहुया

न्साग्निषोमौ वा दध्याज्जायेदित्येके ॥ देवांजनं मयानं यह इत्येके
षामित्यादौ तत्राविकल्प एव ॥ यत्र तु कार्याणां विरोधोऽव
गम्यते उद्गीयमानमनुद्गीतं वा स्कंदेत्तदेवमा ह्वीह कु होतव्यम
न्य= या वामिदो हा ॥ र ॥ यद्यु बेचतत्यर्थमनुद्गीतं स्कंदेत्स्छ त्राल्पां शे
षमवनीयेत्यादौ तत्राविकल्पः ॥ संभवात् ॥ यथा यत्र सामान्य
विशेषाभावः कल्पयितुं शक्यते यस्कां द्यौः पृथिवी ॥ यदि दुह्य
मानं स्कंदेयदद्य दुग्धमित्यादौ तत्र सामान्यस्यैव ------
------ कार्याणां प्रायश्चित्तानां समुच्चय एव ॥ यथा दर्शपूर्णमा
सा ------------ प्रा --- स्य चाद्यष्टरूपा वांतर कार्यभेदसं
भवेत सर्वेषां परमापूर्वकार्य सम्बन्धकारित्वाप — लेः ॥ यथाले

प्रा.श्रि ३

केष्वादितोगारदौप्रथानिनिवातप्रापनादीनांदोषानिर्घाता
र्थीतानांयद्यप्यत्रवाकृत्तोरनैरपेक्ष्यंप्रतीयतेपापिकृतस्यवैर
ग्यान्तरस्यचप्रत्येकंस्वर्गप्राप्त्यर्थत्वश्रवणात्तथापिनिर
पेक्षत्वश्रवणस्यस्वर्गकार्यमात्रविषयत्वयाप्युपपत्तेर्नस
मुच्चयानुपपत्तिरितिभावः॥ केचिदक्षरलक्षजपादि
नाएक्कर्मग्रहणात्सर्वप्यान्तेष्वनुक्तमपिकर्तव्यमितिवर्ण
यन्ति॥ यथाहिहिंदशाक्षिदद्यादित्यादौचतुर्गातजपः॥
सर्वप्रायश्चित्तंवा॥ अन्येतुतेषांप्राधान्यज्ञापनार्थमेव
पृथक्ग्रहणं॥ अतोनानुमन्त्रणादीनामपितदुपलक्षण
मितिमन्यन्ते॥ तज्जपहोमादिकंनैमित्तिकंनिमित्तानन्तर

दीपि.

मेवकर्त्तव्यं अत्रेष्टिपश्वादिमध्यगता नैमित्तिकेष्टिस्त
त्र संगितत्वात्तत्र कर्त्तव्यता दर्शादिषु एणमेदेष्ठन्नास्मिन्समाप्त
एवं नैमित्तिकानुष्ठानं युक्तं दर्विहोममध्यगता पुनः स
न्नेत्तया कर्त्तव्या केचित्तु दर्विहोममध्यगतामिष्ट्यादि
रूपं नैमित्तिकं सर्वेष्यानां समाप्तौ एवानुष्ठेयमिति
वर्णयन्ति बहिर्भूतमयीष्ट्यादिरूपं नैमित्तिकं तत्पर्वविह
पेति कं तस्या प्राया श्चित्ता धानुमापेन तत्र उवदनाधायनप
तमेव पुनराधानस्यापि संवत्सरादूर्ध्वं स्थान तत्राधान
वदामेव कर्त्तव्यं जातेष्टिस्तु जातेना माव एवाभिकर्त
व्येति केचि---जि: -दो --- तरपर्वणमित्यपरे ए

प्रा.श्चि
४

वंयथाविहितं प्रायश्चित्तंकृत्वा सर्वत्र समर्थः स्यात्सभा — —— : ॥ यत्रानु — — होमादिविधीयते अन्यांस्तु गृह्णाप्तुनाहोतव्य मित्यादिः नचतदपि कर्त्तव्यं ॥ ६ — सति निमित्ते नैमित्तांगसाहित्य मनुष्ठितं कर्म यजमानस्य हस्तप्रलप्रदानसमर्थं भवति ॥ न केवलं दोषपरिहारमात्रं वदन्नाभिप्रायः एवं परिभाषास्वेव मत्तो प्रथम दर्शपूर्णमासप्रायश्चित्तमुच्यते ॥ ७ ॥ अन्वाधानात्प्रभृत्याहवनीयः प्रणयनात्पूर्वं यद्यनुगच्छेत्तदा दक्षिणाग्नौ भुवः स्वाहेति हुत्वा गार्हपत्यात्पुनः प्रणयनं कुर्यात् दक्षिणाग्नेः प्रणयनं तत्स्थापनात् आहवनीयार्थं यद्यनुगमने आनाहितानेत्रयं

ता.पि.

जापित्वा गा ६ पन्यात्पुनः प्रणयनं कर्त्तव्यं प्रणयनानं
न्तरं अन्वाधानात्पूर्वं आहवनीयानुगमनेत्वाहवनीयम
समन्वा लौकिकाग्निसंस्पर्शमाध्यित्वा यत्ननो विधाय ज्यो
तिष्मतीष्टिः स्थाने मित्रादि होमान् होष्यामीति संकल्प्या
हवनीये मित्रादि होमाः कर्त्तव्याः मित्राय स्वाहा मित्राये
दं वरुणायेदं अग्नये स्वाहा अग्नयेदं अग्नये व्रतपत
ये स्वाहा अग्नये व्रतपतये इदं अग्नये तपस्वते जनद्वते
पावकवते स्वाहा अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवत इ
दं अग्नये शुचये स्वाहा अग्नये शुचय इदं अग्नये ज्यो
तिष्मते स्वाहा अग्नये ज्योतिष्मतये इदं सूर्यो यस्यां

प्रा॰ वि॰
५

॥ सूर्यायेदं ॥ भूः स्वाहा ॥ अग्नय इदं ॥ भुवः स्वाहा ॥ वायव इदं ॥ स्वः स्वाहा ॥ सूर्यायेदं ॥ भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ प्रजापतय इदं ॥ एता आहुतीराहवनीये हुत्वा अन्वाधानादि कर्तव्यं ॥ अन्वाधानात् पूर्वं तु कृतमावस्या पर्यन्तं प्रणयनं तदनुगमने प्रणयनादनन्तरं प्रणयनात् सर्वमाहवनीयानुगमनं ॥ प्रणयनादनन्तरं अन्वाधानात् पूर्वं तु पत्न्यानुगमने दक्षिणाग्निर्वा हवनीयावपूर्वाग्नि ------- गार्हपत्य स्पर्शयित्वा अयमग्निः स्वाहा ------- यातवेभोज - स्याद्देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन् ॥ अनेन मंत्रेण -- पत्नीं संस्पर्श्य ॥ अ - संस्पृश्य स्पृष्ट्वा ...

॥

तिफ. ग्नायोर्जैपत्यांय अग्ने[illegible] संग्नाग्रं ग्राउ सिाविरो
उीसि सारस्वतो — स्तोऽसमि यानामसवाद्स्यावत्पत्या
य उपसमिध्यमाहिपत्याय्यनेतोत्तिधाय यथाहूर्वं।
गार्हपत्यादाहवनीयमुद्धृत्य ततस्त्वं प्रविशन्तीति मि
त्रेण दक्षिणाग्निं यथापूर्वं प्रणीयत अन्वाग्नि कर्मसामा।
ग्नमस्य दत्त्व हातिम्र यमोजातवेदाः अग्नेसूर्यस्य कु
ग्रावरश्मीनतुयावा पृथिवीग्रातताान अनेनाहवनी
यं प्रणीयततपृत्वते पृच्छा तेमित्रादिहोमान्होष्यामीति संक
ल्प्या हवनीये मित्रादि होमां कर्तव्यः ततोऽन्यत्वा धातादि
कर्मकुर्यात् कोविदस्याहवनीयेनुद्धाततरस्याग्निमनापि।

६

प्रा॰ प्रि॰
६

विषये शाखांतरीयत्वाद्यादि गार्हपत्यमाहवनीयो वा
न्नुगच्छेदित्ययमपि विधिर्विकल्पेन भवतीति वर्णयां
॥ नास्मिन्पक्षे त्वाहवनीये दक्षिणाग्नौ वा रूढापत्तादि
॥ ततो गार्हपत्यभस्मना नित्यारण्योः संस्पर्शयेत्तस्मी म
क्षिप्त्वा गार्हपत्यमायतने विधाय तत्र पक्षे त्वच्छानामि
द्विहोमात् होष्यामीति संकल्प्याहवनीये मित्रादि होमं
कृत्वाऽग्न्यन्वाधानादि कर्तव्यं ॥ मस्यतो विषये का श्रीवि
शेषमाह ॥ सर्वत्राविद्यमाने साम्य प्यभावे तारण्योर्मथ
नेनानुगतस्याग्नेर्भस्मना तत्र रण्योः संस्पर्श मन्थनं कर्त
व्यमिति ज्ञेयं ॥ तत्फलोपय [illegible] पावरोहज्ञपो वा विहित ः

ऽपि

रि

त्तस्यलोपेचमं पित्तै लौकिकोभवति अग्न्यतरस्यत्र
संक्रमणाभावस्तस्यात्तमाग्निंपरित्यज्यपुनर्विधिवत्स
थ्यनादिकर्त्तव्यं केचित्तुभस्म — स्पर्शारणिनाशेष्वग्नि
नाशामिच्छंतः पुनराधानंकर्त्तव्यमितिवर्णयंति दाह
दो — — — — णाष्वत्तया — लक्षणेनाग्नेः प्रणयनात्तत्त
रमन्वाधानात्पूर्वंदक्षिणा — — — — — — — — नेप्रविशान्ती
तिमंत्रेणगार्हपत्यात्पुनः प्रणीयाहवनीयेसर्वप्रायश्चि
त्तं — — — — — — — — — — — — न्वाधानान्तरमाहवनीयानुगम
नेऽन्वग्निरुषसामिति — — — — — — — — — भूरित्यपपत्स्था
यपोम्वाग्निर्देववीतयेहविष्मांस्त्वाविधासति — स्वस्मा व

प्रा॰ प्रि ७

कमृडयस्वाहा ॥ अग्नये पावकायेदं ॥ अनेन मंत्रेणाज्यहुतौ दी॰पि
स्रुवेण होम एवात्र सर्वप्रायश्चित्तनामिति प्रशस्यते ॥ अत्र स
र्वप्रायश्चित्तनामेति निग्रहणान्नियतं सर्वप्रायश्चित्तं कर्त्तव्यमि
ति केचित् ॥ नास्मिन्पदोज्यकेव प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं ॥ तत इदं
विष्णुर्विचक्रम इति ज्यकेव होमः ॥ इदं विष्णुः पांसुरे स्वाहा
विष्णव इदं ॥ व्याहृतीनां जप एव ॥ अत्र व्रतोपायनीयम
ज्ञयाजमानमा धर्यवंवा ॥ अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तत्
छकेयं तन्मे राध्यतां ॥ वायो॰ तां ॥ आदित्य॰ तां ॥ व्रतानां॰
तां ॥ इति व्रतोपायनीयं यजुर्मनसा यजमानो ध्यर्युर्वा जपेत्
॥ अन्वाधानानंतरं यदि गार्हपत्योऽनुगच्छेत्तदा गार्हपत्यम

स्मतानिन्यारगाणि संस्थस्र्वमाप्यित्वागार्हपत्यायतनेनि
धायास्मृरित्स्कपरछ्नानादिव्रतोपायनीयं यजुर्जपान्तं एवं
वकुर्यात् ॥ अत्रापिगार्हपत्य एव होमः ॥ अन्वाधानानं
तरं संस्रितिरणाग्निरनुगमनमश्चेजार्हपत्या तूसीं प्रणीय स्मा
र्तस्कपरछ्नादिव्रतोपायनीय यजुर्जपान्तं एवं वक्तव्यं ॥
अत्रापि दक्षिणाग्नावेव होमः केचित्तु होमः सर्वत्रा वनी
य एवेति मन्यन्ते ॥ इष्टिसमाप्तिपर्यन्तमेतदेव प्रायश्चित्तं कु
र्यात् ॥ यदि ------- वामत्रयाहुतीनाव सामत्र द्रव्यान्ततोपि
कं वापि विशुद्धं प्रमाणमात्रावशेषं ——— नम्येसततोमय त्वेनो
त्वा इति सर्वप्रायश्चित्तं वकुर्यात् किंचिद्विना पयसा वायक

र्तव्यः ॥ सर्वेष्या तेहोममात्रं त्यागश्च यो यामावेन तस्य दोह
स्तत्रान्तेवाद्यु देवत्याय यान्द्र निर्वाप प्रभृति कर्तव्या ॥
नवसंवत्सरपर्यन्तं हविकृत्य यत्य धर्मं चवरुवक्तुर्पी
न्न ॥ उपासन प्रभृति सान्नाय्य वदेव ॥ तस्य प्रयोगः ॥ सा
यौ सप्तमाग्निहोत्र हवणी शूर्पं वोति सम्याहं पत्न्यं प्रयुज्य
पुरस्तात्यात्री प्रयुनक्ति ततः पवित्रे कृत्वा संविशन्ता
त्यामि सरस्वपवा तस्य त्यादीत्यादि वायवे जुष्टं निर्व
पामीति निरुप्य निरुप्त पवित्रे प्युत्पवमंतहुत्वा राज्ञे
विरम्या पवसाति ॥ श्वोभूते कर्मणो वामि त्यारभ्य पात्रार
सादनकालेना त्रीप्रयुक्ता वाशीष्टानि पात्राणि प्रयुज्य प्रा

तद्गृह्यपात्रेणसहयवागूपाकार्थंस्थालीप्रयुनक्ति ॥ वान
स्पत्यासीत्यादिमन्त्रस्य ४२ एतद्वृत्त्यैवमन्त्रंनकर्त्तव्यंपात्रौ
कृतत्वान्निर्वपणकालेराजौनिकज्ञव्रीहिभ्यअग्नयेजुष्टं
निर्वपामीतिनिर्वापः ॥ अग्नयेहव्यं ४२ इदंस्व ॥ वायोजुष्टं हव्यं ४२
स्व ॥ अग्नयेवोजुष्टंप्रोक्षामीत्यादिउत्करेत्रिर्निनयनान्तं
तयोरपिकृत्वायथाभागंव्यावर्त्तेथामितिविभज्य ॥ इद
मग्नेरिदंवायोरित्यभिमृश्यकृष्णाजिनादानादिअवहनने
कुरुतादित्यन्तंआग्नेयस्यकृत्वाकपालान्युपधाययवागूपा
कार्थंस्थालींध्रुवोसीत्युपधायप्रातर्दोहंकृत्वापिष्टान्नम
यतण्डुलान्तत्पुनाति ॥ अधिश्रयणकालेत्वाग्नेयम — — स्व

प्रा॰ श्चि
९

१

धर्मैसीतिस्फलत्यंताजंडुलानोप्यय वांगं: कृत्वाभिघारणं
——————————————— हप्रदानं एकदेवत्यत्वात् ॥ स
र्वमन्यत्सर्ववत् ——————————— ह पर्याने तु यवागू द्वयम
पिएवंविज्ञप्रकारेणकृत्वा आग्नेयेन श्रवयेधनं ——————————
— एवं — पूर्वंवृग्रहणेतर्पणान्तमिष्टिं तदानीमेव प्रणम्य समाप
यतादिवत्सानपाकृत्योपोष्यश्वोभूतेकर्मणेवामित्यादि
दर्शेष्टिः कर्त्तव्या ॥ अत्रापि यदाभिगतमित्यादि सर्ववद्बोद्धव्यं ॥ अन्वाहितेष्वग्निहोत्रहोमे क्रियमाणे गार्हपत्यादीनाम
नुगमनेन त्वहोमकाले होमकाले च होमसमाप्तिपर्यंतमन्वाहित
मेवप्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं ॥ तस्य बलवत्वात्तस्मादन्वाहितप्रायश्चि

तं होमकाले विच्छिन्नस्तोमयज्ञानुगतिविच्छित्तस्य वापवाद

कं केचिन्मुनन्दनमयज्ञानुगतिविच्छित्तमेवाल्वाहितस्यापि

त्र्यपवादकं मन्यन्ते ॥ सायंदोहस्यनाशापहारादिना दूषः

णानन्तरणयञ्चानिर्धिष्टसंभवति हीनस्य स्वच्छा नैत्त्विकादश

कपालं महेन्द्रं वाब्रीहिमयं पुरोडाशं कुर्यात् ॥ तेनैव पुनयो

गादि पूर्ववत् ॥ तत्रैवं प्रयोगः ॥ केशकीटादिना दुष्टं

विरूपस्त्राद्यदिप्प्या ... वनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा तदन्तिमेवा

नरेणगार्हपत्याह्वनीयोर्दर्भानिधाय ... स्तीर्यस्य क्रमाग्नि होत्र

हवनी शूर्प चोत्तरेणगार्हपत्यं प्रयुज्य परतः पात्री प्रयुज्य

॥ पवित्रे कृत्वा सांविशतानामित्यभिमृश्य स्थवान्नस्यत्वा सीत्यपा

ग्रा·श्रि
१०
10

दिश्यर्वै पवित्रे स्थ आयेत्येवमंत्रं कृत्वा ममइंद्राय जुष्टं
निर्वपामीत्नी हूयाजिनो महे इंद्राय जुष्टं निर्वपामीति नि
हैंद्र्याजिन: एवं निरुप्य निरूपो ------ मंत्रं कृत्वा स्रु
रण्यापात्रं कृत्वा ग्रामेभ्य उपवसति --------
-------- मेतदानीमेव पात्रप्रयोगादि कृत्वा यो पि
तं पूर्वं ---------- वोभ्यन्तकर्मणावामित्यादिपंच
प्रयोगकालेयथा पूर्वमैंद्र्यस्यम --- वा एकादश कपा
लानि प्रयुज्याग्नेयस्या ष्टौ कपालानि प्रयुज्यय श्राव प्र
युक्तानि पात्राणि प्रयुज्य कार्यावसंनस्थानि पात्राणि र
संनस्थपरात्रौ निकिरस्यौ हिष्याग्नेयस्यानि निर्वपाद्विहितत्वाद्दे

दी·वि·

त्वमग्नेऽपरस्थेऽसा सूर्यास्यग्नेहव्यंरक्षस्वेंद्रहव्यंरक्षस्वाति
वायव्याप्पूर्वमुपसाघसश्शूकायामित्यादेर्घ्नोदनाणादि
भुसर्वेष्वपिआग्नेयस्यपूर्वप्रयोगः ॥ पश्चादैंद्रस्यवाकेण
लोत्तुप धायएतास्मावरंतीत्यादिसंघातलनाविनय
तांनुप्रातर्हूर्हस्यकेत्वाम्नगरणामंगिरिसणामित्यादिसर्व
पूर्ववत् ॥ ऐंद्रस्यमहेंद्रस्यबाउवासनान्तरवैऐंद्रायघर्मो
उवासनाहर्घर्मेंद्रपिघर्मः यत्पृथिवीमचरदित्यादिक
र्त्तव्यं ॥ तस्मादैंद्रस्यवाषरोडान्द्रस्यनुनालंकारणं ॥
प्रचरणकालआग्नेयेनप्रचर्य ॥ ऐंद्रस्यमहेंद्रस्यवाप्र
तर्द्दोहेनसहावदायदागः कर्त्तव्यः ॥ जातानुमंत्रणमपिसा

प्रा॰श्रि
११

त्राण्यवदेव कर्त्तव्यं ॥ एककं नु प्रवर्त्ततेनैव प्रचारः ॥ एवं यस्याः पूर्वाग्निरिष्टिं समाप्य
प्रणयनादि पुनर्दर्शेष्टिः कर्त्तव्या ॥ केचित्तु दधिपयोर्वा यदार्त्तिगतं प्रण
यनादितं त्रेण सहात्रैव पुनर्यागं कुर्वन्ति ॥ इत्तरपोरुहस्पत्वात् ॥ अ
पदेन पदार्त्तिगतं तस्य स्थाने पूर्वोक्तेन प्रकारेण पुरोडाशं कृत्वा
प्रातर्दोहेन सह यागं कृत्वा तदार्त्तिमेव वत्सापाकरणादि त ---
---- ते ॥ नवयागं कृत्वा पार्वणहोमादि प्रोक्षणं सर्वं पात्रं त्रेण कु
र्वन्ति ॥ केचि ---- ---- ---- --- तन्त्रं वापि यागो पुनर्यागः उक्तः ॥
॥ तथापि सहत्वेन नुक्तो ---- ---- ---- ---- गः तस्य स्थाने पुरो
डाशान्निरूप्य पूर्ववद्यागसमाप्तं कर्त्तव्यमिति ॥ अत्र कल्पा --- नुप्र
ह उक्तः ॥ अन्यतरार्त्तौ पुरोडाशो न कर्त्तव्यः ॥ किन्तु दोहान्तरमहुःस्य

कारे

दीपि॰

ल =

द्विधाविभज्यपात्रद्वयेकृत्वापूर्ववत्संस्थाप्यदायप्रचरेत्तेन ॥ ...यजेते
ति ॥ सान्नाय्यंश्रवणकालेयदिकस्यचन्नश्याद्दुच्छन्नेसद्यौष्टिपयेकावा
पयेत ॥ भूपतयेस्वाहा ॥ भुवनपतयेस्वाहा ॥ भूतानांपतयेस्वाहेतित्रि
भंपयोभिमंत्र्य ततस्कन्नावशिष्टंपयस्मादायोदग्देशंकृत्वावल्मीक
वपांजुहुयात्उपस्थयप्रजापतेनत्वदेतानीत्यनयास्वाहाकार
वर्जयित्वातस्मिन्वल्मीकबिलेस्कन्नावशिष्टंपयोवनीयमृत्विक्पा
...यस्तुछायाहवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंकृत्वालौकिकंपयस्मात्
...यदोहनलोपयतिमित्तिं...संस्थापयन्तेसत्वन्नाक्षय...जुहुयात्...सर्व
प्रायश्चित्तंवाकृत्वायथापूर्वंमंत्रेणएवतः सान्नाय्यंकृत्वायवपां
पूर्वमाविकृतौदर्शयागःकर्तव्यः ॥ अमेध्यसेवीक्रोशनि...कीटःते

स्य सा क्षाप्यहविषियात्रे तो हूयमं धर्मतां तत्मेव वा पलाशय
एतन्मही द्यौः पृथिवी यत इत्यमयां ततः परिधि देशे वतीया
वशिष्यं सर्वमपो स्य वहूत्या हवनीये सर्व प्रायश्चित्तं जुहुयात् ।
॥ ऋग्जुकादीतांस्तु मकारादिता मुक्तिः ॥ स्त्वम यातानामुत्स्व
मेत ॥ एवं यथायं संस्कृत्य प्रदाल्य प्रयोक्तव्यं ॥ अत्रापितो
किकं यत्रा — मते पुनः सात्राय मत्याह्य यथाहृवमाविकु
दर्वी॰ तोकर्त्तव्यः ॥ प्र — भागाविमोका कदनेशाय रोवा पोहि ष्ठा
मयोभुव॰ इति तिसृभिः पुनर्गृहीत्वा ॥ — आपहृत्या जुहो
जुहुयात् ॥ उत्तम॰ इदं॰ ॥ स्वभिः स्वाहा ॥ प्रजापतये इदं॰ ॥ यथा
हुती स्या हू नीये जुहुयात् ॥ केचित्सर्वं यवना हू यंतैतासा यश्चितं

॥ सर्वप्रायश्चित्तमेवेत्याहुः ॥ सान्नाय्ये हविषि विकारे निरूढे सति गार्हप
त्याहवनीययोर्मध्ये उदक्यादिगमने प्राक् प्रधानयागात् प
श्चात् सान्नाय्ये धिश्रितइति विहितं प्रायश्चित्तं भवति ॥ उदक्यो मनु
ष्यजातीयः श्वा तु स्पष्ट एव ॥ श्वतः श्वाकटं ॥ दुर्वाराहो ग्रामसू
करः ॥ एडको मेषकः ॥ उर्वीत्यत्वे ॥ एतेषामन्यतमस्य सर्वे
षां वा गमने उदक्यादिगतेन तास्मिन्मार्गे गोप्याय उदकेनाभ्यु
दानं कृत्वा तानानिष्क्रान्ता तपः सिक्तागामिततस्तोगमायी
त्वा वर्धतामित्यृचा उदक्यादिगतेन मार्गेण तां गामावर्त्तये
त् ॥ वर्धतांभूति दध्ना घृतेनमुंचतु यज्ञो यज्ञपतिं महसः स्वाहा
॥ इत्यस्य यागमावर्त्तयेत् ॥ ततो देवाजनमगन्यज्ञ इत्यादिभिः

षडाहुतयो होतव्याः ॥ अत्र वनस्पतीञ्जनमगत्यत्र इत्यस्यत्य
गः ॥ ओषधी र्वनस्पतीञ्जनमगत्यत्र इत्येकोवामंत्रः ॥ षडा
हुतीरितिवचनात् ॥ देवाञ्जनमगन्यज्ञस्ततोमायज्ञस्य प्रि
याणं छंतु स्वाहा ॥ देवेभ्य इदं ॥ प्राचीनावीती ॥ पितॄंजनमग॰ छ
न्तु स्वाहा ॥ पितृभ्य इदं ॥ पश्चोपवीत्य पउपस्पृश्य ॥ पंचजनां
जनमगन्॰ स्वाहा ॥ पंचजनेभ्य इदं ॥ दिपोजनमग॰ स्वाहा ॥
द्विपभ्य इदं॰ ॥ आपोः स्वाहा अद्भ्य इदं॰ ॥ ओषधीर्जनमग॰ स्वाहा
॥ ओषधीभ्य इ॰ ॥ वनस्पतीजन इत्यस्य त्यागः ॥ ओषधी र्व
नस्पतीनित्येकोवामंत्रः ॥ त्यागमि — — ॥ ओषधी र्वनस्पती
जनमगन्॰ गछन्तु स्वाहा ॥ ओषधीर्वनस्पतिभ्य इ॰ ॥ एवं ष

डाहु ------------- कुर्यात् ततः इदं विष्णुर्विचक्रम इति पाक
इयोर्मार्गयोः स्थापि: ------------ कुर्यात् पृकयादिपदं ना
प्रायेत् प्रतिपदं मंत्रावृत्तिः केचित्तु वर्धतामित्यस्यागम
न्वतीति नामतयागतं पृकयादि सर्वमेव पुनरावर्त्तयेदिति वर्ण
यंति अत्यस्य सर्वस्य वर्वत् आहवनीये विहृते तस्मिन्काले इ
ष्टिमध्ये च हविर्निर्वापात् पूर्वं यमाहुः दीर्घं च गार्हपत्याहवनीय
योर्मध्येऽन्तसोरस्य पस्यवागमनेयस्याकी वार्यो वेत्यादि विहि
तं प्रायश्चित्तं भवति अपवादः पूर्वोक्तविषये यथा विकल्पे न भ
वति तेसामान्यविशेषाभावात् शास्त्रान्तरत्वात् अत्राहवनी
यमुखाभ्यामदग्नेः स्वंशकृते पदं हितो समस्ते संत्रयाग्र सीत्य

नाग्न्यं गार्हपत्याहवनीयं दक्षिणीयमेषु मेकस्मिन्समाप्य पुनर्विह-
रणपाविकृतीष्टिः कर्त्तव्या नैतदजस्रेष्विष्वित्याग्नेयने॥ यत्र यत्र
चापि प्रायश्चित्तमुक्तं तत्रानुक्तं पुरुषार्थ्यं प्रायश्चित्त-
मेव कुर्यात् सर्वत्र श्रुतेरपव्यात् नमेवो नयत्याग्नीयमवित्वा
पादितत्वत्तचाविहितस्य प्रायश्चित्तस्य कल्प्यान्तरको यमनु-
कल्पैः कर्त्तव्यः॥ तं तत्र चाग्नित्रय्यं गार्हपत्याद्दक्षिण्याहवनीयान्तं त-
तामुदकधारां स्रावयेत्॥ ततः आहवनीये सर्वं प्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ एत-
देव प्रायश्चित्तं न पुनराहवनीयोद्धापनादिकं कर्त्तव्यमित्यर्थः॥ अग्र-
पदीति वचनादत्यंतापादित्व सममनुकल्पः कर्त्तव्यः॥ ---- व्रीहित-
डुलादिके हविर्विशेषितविविधप्रधानेष्ठ प्रागुत्पवनात्सक --- माति ---

दिध्याद्य — — मधर्योर्भिंदन्माणि नैददामीति यहूतंत्रत्वान्म
न्नि — — मंत्रो यथ्या तंशंभवत्येव एवमपूर्णर्यष्या सर्वप्राय
गरह्य ततोभूपतये स्वाहा —वन पतये स्वाहा भूतानां पत
ये स्वाहेति स्कंनमन्तुमंत्र्यन्तु सीस्कंनमादाय पुनः संस्कृ जेदप
नयोग्यं चेत् तत्स्माहवतीये सर्वप्रायश्चित्तं च कुर्यात् अग्रा
हनयोग्यं चेत् पूर्वोक्तप्रकारेणाच्छिंदन्मागानेन मन्तुमंत्रणं
सर्वप्रायश्चित्तं च कुर्यात् ते पुरुषादानं भूपतये स्वाहेति एवो
क्तमिदमन्तुमंत्रणं व्रीहि यव पश्वाज्य पयोदध्यामिक्षादिषु
हविःष्कंदेषु तत्र तत्राविहितेनानुमंत्रणेन समुच्चीयते विक
ल्पते वा यच्चोक्तेनोक्तमन्तुमंत्रणं तत्र तत्रैव स्यमेव सर्वप्रायश्चित्त

स्याप्ययत्यासः समान एव ॥ अप्यवादर्शपूर्णमासप्रकरणपाठि
तत्वाद्दर्शपूर्णमासनताधिकारेष्वेवेदं पूर्वोक्तं स्कन्नानुमंत्रणं
नान्यत्र उत्सवतप्रभृतिस्त्रोचियग्रहणपूर्वं स्कन्नेयात्किंचि
द्विस्नपयंकरं वस्त्रं धर्पवेदयेत् ॥ अघर्पयोविचेत्तेददामीति ॥ त
तो धर्पुर्यिप्याः पूर्वं प्रातिगृह्यमस्पतये स्वाहेति सर्वप्रायश्चित्तं
नान्तपूर्ववत्तु यात् ॥ किंच यद्वेत्तप्रायणागाघ्रदस्यगृहे पुष्क
लं सल भंत्री ह्यादिभिर्दद्यात् ॥ अघर्पवे ॥ अपष्टप्राक्षिभेवत्किं
चित्किंचित्त्वत्वारि भक्कलं ॥ भक्कलानि चत्वारि हरिण्या
वे प्रचलन्त इत्यादि लक्षणं लादीनि ब्रीह्यादिकं वादेयं ॥
अघर्पो भक्कलं तेददामीति ततो धर्पुर्यिप्याः पूर्वं प्रतिगृह्य

प्ययनयेस्वाहेत्यनुमंत्रणादि सर्वप्रायश्चित्तांतं पूर्ववत्कुर्यात् ॥
हविःप्रोक्षणादि समय ---------- विदंवोमध्ये पतयेयुः त
दाधुनः स्नादिन्या इति सामि हस्या ---------- नसा प्रक्रम
ज्येस्य आम्र वा विद्रुणि विरातरवः ॥ प्रोध्यापुरुषयिका --- वा
दश्चौनेमला --- रा - मलैः केशकीटादिभिः श्वोपहते रज
स्वलादिस्पर्शे चैवमेवोपसमिंधनं कृत्वा हवनीयेसर्वप्राय
श्चित्तं च कुर्यात् ॥ केचित्तु रजस्वलाद्यंतिदिनाएवांग्यपथा
नेसर्वोतमनुपसमिंधनं प्रायश्चित्तं ॥ रजस्वलास्पर्शमात्रे
ग्रयेभुवचपर इष्टिः कर्तव्या ॥ ... स्पर्शे पुनराधानं क
र्तव्यामिति वर्णयंति ॥ उपधानान्याकिककपालस्यमिति तत्कपा भेदे

लंगायत्वाप्ताप्रातादरक्ष्यामीति मंत्रेण पुचिद्रा
द्वैःसंधानकारैः ॥ संधायगांहिपत्यस्योपरिधारयित्वातस्यो
परिमनोज्योतिर्जुषतामितिसंधानलिंगयाजुहुयात् ॥
मनोज्योतिर्जुषतां संदधामि हविषा घृतेन स्वाहा ॥ मन
सेज्योतिषइदं ॥ एवं कृत्वानात्मानं जपं कृत्वाअभ्ये
नत्वकपालं ब्रह्मणाभ्युक्षितमतितमभ्यगात् ॥ भूयान्तम्
पुत्रैःपशुभिर्योनोद्वेष्टितमतिचत्वामितिब्रह्माभिमंत्रयेतउ
पति ॥ अग्नीन्धो पचेर्जीवदानुपतिकाले नतद्वान्तुतेः ॥ इ
ध्मावेदिःपरिधयश्चसर्वेयज्ञस्यायुरनुसंचरंति इत्यप्सु प्र
क्षिप्य अन्यत्कपालमादत्यसादनामीमप्ररीनप्रोदहणादि

वक्तव्या त्र्याग्निः शतंतव ३ इति एवं प्रभुक्तो भुककपालेष्वापि स्व
जेत् ॥ तत्कर्मात्र हवती येस वे प्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ उपाहि
तस्यभेदेतु तस्य संधानादि एवं वक्तव्यान्यत्कपालं सं
स्कृत्यतेन स्थाने त्रयाग्निः शतंतव ३ त्कपदध्यात् ॥
अथवा उपाहितं लितं कपालं उपधानकाले येन मंत्रेणो
पाहितं तेनैव मंत्रेण तत्स्थान एवान्यत्कपालमुपदध्या
त् ॥ अन्यत्सर्वं पूर्ववत्. केचित्तु त्रयाग्निः शतंतव ३ उप
पधानपदेकपालस्य संस्कारादिकं नास्ति एतेनैवान्यव
धारणादितिव र्णयंति ॥ यदि प्रभुक्ता कपाल — चिप्रय
णानंत्सर्वं निरपेत् ॥ तदान्यत्कपालमाहृत्यसादनादि ता

प्रा० श्चि
९

संस्कृत्य पूर्वोक्तप्रकारेणोपधायाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं चहुत्वा पु-
रोडाशादि श्रपणादि यथापूर्वं विमिष्टिं समाप्य प्रयायतत्रायक्षितेनेष्टिः
कर्तव्या ॥ अत्र पचाद् श्रुतिः कपालं तापस्यानंतरं महीद्यौः पृथिवी च न इ-
मं यज्ञं मिमिक्षतां पिपृतां नो भरीमभिः स्वाहा ॥ द्यावापृथिवीभ्या-
मिदं ॥ भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ प्रजापतय इदं ॥ ततोन्यत्कपालं सादना-
दिना संस्कृत्य पूर्वोक्तप्रकारेणोपधाय पुरोडाशाधिश्रयणादि
यथापूर्वं विमिष्टिः कर्तव्या ॥ अधिश्रयणादूर्ध्वं कपालनाशे सर्वप्रा-
यश्चित्तमेव ॥ प्रातर्दोहस्य नाशापहारे केशादिना दूषणाद्विलं-
तरणावार्तिर्यदा ॥ भवति तदा तस्य पक्षान्ते चैकादशकपालमैंद्र-
मैंद्रं वा व्रीहिमयं पुरोडाशं कुर्यात् ॥ एवं वडहामता ॥ प्रविकारः
त्पागैंद्रा

पुरोडाशस्ततः परस्तान्नाप्यविकारः ॥ उपत्र पुरोडाशस्य देवतैक्यात्
॥ सायंदोहेन सह यागः कर्त्तव्यः ॥ अत्रापि यदाग्निगतं तेनैव पुनर्या
गः कर्त्तव्यः ॥ पूर्ववदेवंप्रयोगः ॥ के प्राकीटादिना दुष्टं हविरप्स्व
क्षिप्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा तदानीमेवोन्नेतव्या गार्हपत्य
दर्भाग्निः सं स्तीर्य सा ---- कवदिन्द्राय वा हे कादशाकपालानि प्रयुञ्ज्यात्
सं विद्यंतामित्यभिमृश्य । वातस्य ------ त्वेन्यग्निहोत्रहव
ण्यादानादि पूर्णे सपवित्रेति धायेत्येव ------------ मैन्द्र
यवाव्रीहीन्निरूप्य यथापूर्वं पुरोडाशं कुर्यात् ॥ अत्र तु ह ----
---- कपालानामपि प्रोक्षणं कुर्यात् ॥ अत्राप्युद्वासनात्पूर्वमैन्द्रा
ग्र यर्म्याः ॥ उद्वासनाद्रू ---- धर्माः ॥ इदमिंद्रियमित्यादि प्रातर्दो

ह धर्माभिविदुः ॥ तस्मादेवं स्वमतं हित्वा स्वपवापुरोडाशस्यनालंकर
णं प्रचरणाकालस्याग्नेयेन प्रचर्य द्व्यस्य माहेन्द्रस्य वापुरोडाश
स्य सायंदोहेन सञ्जातदायं यागः कर्तव्यः ॥ केचिदप्युरेवनेव प्रचार
यान्तरेतम्नदाम्नपिसान्नाय्यावदेव ॥ एवं यथापूर्वमिष्टिं समा
प्य प्रणयनादि यथापूर्वं पुन दर्शयागः कर्तव्यः ॥ केचित्तु दधिप
योवा यदा निर्गतं प्रणयनादितन्त्रेण सहतेनैव हविषा पुनर्याग

कु[illegible] ॥ इतीत्तरयोरुदृष्टत्वात् ॥ अपरे तु यस्यो निर्गतं तस्य
स्थाने ऐन्द्रं प्रकारेण पुरोडाशं कृत्वा सायंदोहेन सहयागं
हत्वा तदानीमेव वत्सापाकरणादि तदेव हविः सत्वाप्यतेनतवे
ष्टापार्वणहोमादिशेषं सर्वेषां तन्त्रेण कुर्वन्ति ॥ केचित्तु वमाहुः

यदापि अत्यंतरा तौर्वापित्रा ह्मरणे पुत्रपौगाउक्तः तथापि स्वकारणा
नुक्तत्वात्र पुत्रपौगाः ॥ तस्य स्थाने पुरोडाशं कृत्वा एवं वयमामाग्नेक
र्तव्यमिति ॥ यत्र कल्पांतरे त्वनुग्रहउक्तः ॥ अत्यंतरा तौ पुरोडाशो
नकर्त्तव्यः ॥ किं तु होहां तरमनुष्याद्विधाविभज्य पात्रद्वये कृत्वा ए
वं वित्समवदाय प्रचरेत् ॥ नच पुत्रपर्ये जेतेति ॥ यदा पुनरेकस्या भी
तस्य पुरोडाशो प्राप्तिः कृष्णे त्यय पन्नवस्या प्याप्ति यादि स्यात्तदात ——
—————— कुर्यात् ॥ तव दृष्यमाणा पंचशरावं अत्रापि सर्वं पुत्रपौर
गादि एवं वत्कुर्यात् ॥ यदा दोहद्वस्य पुराग पदार्थत्रिवा एकस्य दोहस्य
यौतिदर्श्येबायाश्चितोपक्रमात्स्मागेवात्यंतरस्यापाव्यापिवी स्या
तदाति त्यमाग्नेयं निरूप्य पुनरग्नेय सर्वं वार्तिकृत्य प्रै ऐंद्रं महेंद्रं वा

पंचशरावमोदनपरिमितंचरुंनिर्वपेत् ॥ स्कन्दस्तुद्विप्रस्थात्मकः
शरावः ॥ नेनत्रिर्यजुर्यादि तत्र समीतिर्निर्वापः ॥ अत्राप्याग्नेयपंच
शरावयोरेकचरुत्वाद्धर्मैक्यात्सहप्रदानं चाग्नेययोरे
रप्यवाऽपूर्वस्यास्तेः उपरोडाशोतकर्तव्यः ॥ नेनैवेंद्रः सामहेंद्र
एवापंचशरावेणापूर्वमागतमिंद्रं महेंद्रं चोभौ देवतेयजेत ॥ अत्रा
पंचशरावस्य वाचनिको देवतान्तरसंबंधः ॥ सहप्रदानं चात्रा
ग्नेयपंचशरावाग्नेययोः केचिदुभयोरप्याग्नेययोः पृथक्प्र
चारमिच्छंति पुरोडाशशास्त्राणामित्यवचनात् ॥ अत्रापिपुनर्यो
गादिसर्वंपूर्ववत् ॥ अथैवंप्रयोगः ॥ केशकीटादिनादुष्टहविरप्र
प्रतिपत्त्याहवनीयमर्वप्रायश्चित्तं जातान्तदानीमेवाष्टाकपालान्निर्व

ली

श्री

कस्य [illegible] निर्वापार्थं प्रारोवेवप्रयुज्यपाणि संस्थप्य वानस्पत्या
सिद्धायत्वेत्याग्निहोत्रहवण्यासहस्रौ शरावमादानतप
वकर्त्र्व्ये निर्वपसाकाले नित्यमाग्नेयं निरुप्य पुनरन्यामाग्ने
यं एवं ति[illegible]स्कंडन्तु श्रित्यात्मानायेत प्रारोवेणा श्रिर्षन्तुष
हितास्थी इंद्रमहेद्रवायष्या एवमिवं निरुप्येद्वानामित्या
फेनरे वि ------------ गंव्यावेत्र्यामितितिविभज्य इदमग्न
वेरितिणीशाय ------------ रोतिवापर्यथ्यान्नव[illegible]ज्ञि
[illegible]नादिज्ञासेयान् --- ष्टिकपालतान्नुपच्चाय [illegible]वासीति
पू. [illegible]लीचुपेपवायमदंत्तीराधिभ्रित्याग्नेयो: सहस्रंवार्प पि
[illegible] गंव्यावदत्रैष्यामितितिविभज्य इदमग्नेरितिद्वयो

डक

पंचमोपदेशात् केचिदिच्छंति ॥ आग्नेयपंचशरावयोर्द्वौ हस्तौ
नीयपयोस्तु वत्सस्थानं पुरोडाशधर्माः क्रियेरन् ॥ उदास
नात् पूर्वं दोहधर्माः प्रचरणकालमाग्नेययोः पुरोडाशयोः
सह प्रचारः ॥ अग्नेरहं देवयज्ययान्नादो भूयासमिन्द्रियावान् भूयासं
॥ अग्नेरहं देवयज्यया जेमानं महिमानं गमेयासमिति वाऽ
नुमंत्रणं कुर्यात् ॥ केचिदाग्नेययोः पृथक्प्रचारमिच्छं
ति ॥ पुरोडाशाभ्यामित्येकवचनात् ॥ पंचशरावस्य सान्नाय्य
वदनुमंत्रणं ॥ अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ॥ एवमिष्टिं समाप्य प्राणा
यतनादि पुनरिष्टियागः कर्त्तव्यः ॥ केचित्तु यदार्त्तिगतं प्राणा
यतनादि तत्त्वेनैव सह तेनैव हविषा पुनर्यागं कुर्वंति ॥ अपरे तु

यदार्त्तिमार्त्तं तत्स्थाने पूर्वोक्तप्रकारेण हविरुत्पाद्य याग च कृत्वा
प्रधानयागान्ते तदन्तीमेव त्स्यापाकरणादि देवता हविरुत्प
त्तेन चेष्टा पार्वणहोमादिषु पञ्च सर्वेषां तन्त्रेण कुर्वन्ति ॥
तत्र पोभयोर्विना पोनाद्वितीयत्र गतेयः पुरोडाशः केवलं पं
चशरावएव ॥ तस्मिन्नपि दैवान्नाग्नेयमवदायाग्न्यर्थं पञ्चशरा
वावैकदेशमाग्नेयेन स------ प्रचरेत् ॥ पूर्ववद्धुतानुमंत्रणं
॥ एवमिष्टिषु सप्रायश्चित्तप्रणयनादिपुनर्दर्श------------
यदार्तिमार्त्तं प्रणयनादितन्त्रेण महेत्यादि------------
------यादि पञ्चशरावान्तं नैमित्तिकमेव तत्प्रतिनिधि ॥ अत्र
नउद्धासनान्ता------------ सम्भाष्य धर्मतायवाग्रुशन्येयावि

कार्यः ॥ ऐंद्रः पुरोडाशः पंचशरावश्च द्रव्यविकारो वा कर्त्तव्या इति मन्यते ॥ सर्वत्र पुनर्यागविधौ यस्य तु स्वप्रतिनिधावादितो यागः कृतः तस्यै व पुनर्यागो विसंगः कर्त्तव्यः ॥ नान्यस्यानुष्ठस्य ॥ केचित्तु अन्य प्रविसृष्टदेवतां निर्वपेदित्यत्रापि विशेषवचनाभावान्न केवलमपि दर्शयागमावर्जयंति ॥ पुरोडाशरूपं हविर्यागात्पूर्वमपक्वमिति ज्ञातं चेत्तदा सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा पुनरपि यागं कुर्यात् ॥ अपक्वेन यागे हुते तु हुतं कर्म ब्राह्मणेभ्यः पर्याप्तं समाप्य चरुं ॰ शृतावपरि मितमोदनं कृत्वाहार्यपचने पक्वा चतुरो ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ भार्गवान्नियमात्तेषां प्राशित्ररूपाणि को भार्गवः ॥ तत्र ज्ञा हवनीयं प्राणीय सर्वप्रायश्चित्तं च कुर्यात् ॥ किंतु सर्वप्रायश्चि

नमेव कुर्यात् ॥ यस्य पुरोडाशो न्तु प्रज्वलेत् ति पुरोडाशस्य ग्रहणात् दोऽयं
मात्राय योत्साहिकारेषु नैतत्प्रायश्चित्तं निं स सर्वप्रायश्चित्तं होमेन
॥ अत्र पक्व हविस्य सो देवतायै हूयमानमपि यमदे [illegible] कृत्यं त्वाभि
वगच्छति ॥ तस्मात्तत्र प्रकृतं हुत्वैव यागः कर्तव्यः ॥ यस्य [illegible]
मानस्य हविः पक्वमपक्वं विषमपक्वं वा तदा यागा [illegible] सर्वतर्पी
गः कर्तव्यः ॥ अत्रापि सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वैव पुनरपि [illegible] तं हुत्वा त
नैव यागः कर्तव्यः ॥ हविषां सर्वदाहे एकदेशदाहे प्रायश्चित्तं ॥ अ
नेकदेशदाहे अग्निपाकानां हविषामेकदेशदाहस्या शास्त्रपरिह
रत्वात् ॥ तस्मात् सर्वदाहे सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा दाधावाशे
षेण तेनैव हविषा यागः कर्तव्यः ॥ यदा अवदानमापर्याप्तं [illegible] पि

प्रा॰ प्रि
२२

हविर्नावा शिष्येत्तत्या उक्तोड्डाश्वा देद्रो हस्य वादा हि सर्व प्रायश्चि दीपि॰
तं कृत्वात उत्कारे त्यक्ता तस्याज्यं प्रातीति वि हित्वामग्र दग्धे र
न्ये हविर्विधि : स ह पश्या पूर्वचन : प्रारावपंचवा गृहीतेन दग्ध ह
विरुद्धानाप द्वे ताज्येन यागादि प्रायश्चित्ते यत्रान्ते तत्क्रमसमा
प्य प्रायश्चित्तनादि ब्राह्मण तत्परिणांतेतेनैव हविषा पुनर्यागः कर्त
व्य: ॥ नाद ग्धे र न्ये हविर्विति सर्वः ॥ मत्रान्य प्रविस्ते दैवत्यानि
र्वपेदिति उक्तस्यैव हविषः पुनर्निर्वापविधानात् ॥ उपाड़ा
श्रोद ग्धे प्येकेषां मतेन तत्प्रायश्चित्तम् चानो ॥ दृदैवतपाक्षण
प्रायश्चित्तं एवं तेन तामप्रायश्चित्ते न विकल्पते ॥ उपाड़ा
श्रोदग्धे तदनंतरमेवाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पदग्ध

षिसंतेनैवयागंकृत्वातस्यकर्मणोदक्षिणांदद्यधहविकाक्षिसंच
यजमानेद्विष्याद्दद्यात्॥ब्राह्मणाःअयंवास्मेदत्तइत्यनूहेनद्वेष्यो
मंत्रेणप्रतिगृह्णीति॥एवंब्राह्मणभोजनांतेइष्टिंकुर्यात्॥
तावत्पुनर्यागः॥यत्रयवास्वेदाहेमपिवदुदग्धामिक्षहविर्य
गार्थेभ्योवस्त्रतेभ्योनकुर्याविदापिपयोसंस्यात्तदापिसर्वो
तंसर्वदाप्रायश्चित्तंकुर्यात्॥यस्ययजमानस्यपुरोडाशःक
पालस्थःपात्र्यावायदिदेशांतरंगच्छेत्तस्मिंधेतवात्तदापुरोडा
शस्थाधायंबहिर्हिषिसादपित्वाकिंतुत्पतत्मसीरयनयामिमंत्र
णमाहिंसीर्देवप्रोषितइत्यनयामिघारणमित्याहुः॥का
मोरोडिबहिर्हिषिअभिमंत्रणंमिघारणेवकर्त्तव्यो॥नोदास

नादि ॥ किमुत्पत्तसि किंतुत्प्रोक्षाः प्रोक्ताः श्रांतो रिहागाहि ॥ अघोस
यज्ञियोऽभूत्वासीद सदतंस्यमाहिंऽसी देवप्रोषितज्ञाज्येनतेज
साज्यसंभातः कंचनदीदिवः ॥ योगक्षेमस्य शांत्या अस्मिन्ना
सीदवर्हिषि ॥ आज्यमुत्पदत्तिरसाग्रादिषु प्रायश्चित्तस्यासर्वप्रा
यसर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ सर्वप्रायश्चित्तात्तात्संसर्वप्रा
यश्चित्तं च हुत्वा न हि तां पयोसीतीति वा पयादि कुर्यात् ॥ आ
ज्यस्कन्नं लीगत्वा आज्य प्राशुत्य कमान स्कंनेसमानिगवाप्यादिदपा
दध्यर्थवै ॥ अपयोविंदत्प्राणिगत्ते दधामीति ॥ ततो घटु यथा पूर्व
मेव सानादान योगंच न त्वसंसीत्कं न साज्यमादीय ७ नः संसृज्य भू
पतये स्वाहा ॥ भुवनपतये स्वाहा ॥ भूतानां पतये स्वाहेति स्कन्नप्र

देशमाभिमंत्र्या हवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ अथ यो यस्य यं वेत्स्
र्वं वाञ्छित्तं दानमर्पयेत्स्वाहेति एकत्रानुमंत्र्य यस्माहवनीये सर्व
प्रायश्चित्तं कुर्यात् भुनरादानं ॥ कश्चिद्गृहणान्नुमन्यति ग्रामया
गान्तकं त्रैपयज्ञहि प्रचुं विचयन्तेन देयं ॥ अथ हस्तात्पुष्टिन वाकिंचिल्लिं
खिन्वत्वात् पुष्कलांमिन्याद्दिलदातं सद्दीनं ब्राह्यादिकं देयं ॥
अथ यो पुष्कलं तं दस्यामीति ॥ ततो धर्मपुर्यपश्चात् सर्वं प्रतिगृह्य
॥ संत्वाभि वामियन्तु यां प्रजामायुर्धनं च ॥ एवं स्पतिः स्वस्तो य
जमान इहमादियस्व ॥ इति मंत्रेण ततन्त्वकेनमाजुहुः ॥ कश्चिद्दि
पेत् ॥ अथादानं यो यं चेत्संत्वाभि वामिति एकेन माज्यमानि
मं यं यज्ञस्य त्वाप्रमया भिमया प्रतिमया उन्मया प्रतिगृह्णामि

प्रा॰ प्रि
२४

24

त्पनेन मंत्रेण । स्वकेन प्रदेशं स्वकेन्नमाज्यं वायव्यामाज्ञातं मंजलिनापूरि
स्रुतस्योपरि भागादि दिक्षु ॐ रुपतये स्वाहेत्यादिभिः पंचदशप्राः कृती
व्याः ॥ ततो यज्ञस्य स्विष्टेति स्वाहीनस्योपरि भूपतये स्वाहेति प्राग्भा
गादेशाभिमीति ॥ भुवनपतये स्वाहेति दक्षिणाग्रं ॥ भूतानां पतये
स्वाहेति पश्चिमाग्रं ॥ भूत्यै स्वाहेत्युदगग्रं ॥ भूर्भुवः स्वरित्यूर्ध्वाग्रं ॥
ततो भूपतये स्वाहा ॥ भुवनपतये स्वाहा ॥ भूतानां पतये स्वाहेति
स्वकेन प्रदेशं स्वकेन्नमाज्यं वायव्यामाज्ञामनुमंत्र्याह्वनीये सर्वप्राय
श्चित्तं कुर्यात् ॥ आज्यविषये पदार्थांतरमाह ॥ एकेषां मते तान्निर्वा
प प्रभृतियागसमाप्तिपर्यंतमाज्येन स्वकेन स्रुवेण माज्यमादाय पु
नः संस्कृत्य ॥ देवाजनमयत्नयत्नतत [illegible] ॥ स्यापरिस्यात्

दीपिका

तु॰ सं॰

छन्नुवित्तं जलमग्नमित्यादिभिः षड्भिः समग्रामिर्वा भूपतये स्वा-
हा भुवनपतये इत्यनेन मंत्रेणावस्कन्नं द्रप्समभिमंत्र्याहवनीये
सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ अत्राप्यासन्नयोग्यं चेत् स्रुवं विद्धं वा जल
मग्नमित्यादिभिर्भूपतये स्वाहेत्यनेनावस्कन्नमाज्यमभिमंत्र्या
हवनीये सर्वप्रायश्चित्तं च कुर्यात् ॥ आग्नेयमन्यदेवेनाभिदर्शा
यथादिष्टं ॥ न च संत्यक्तं च भीतिनापि तापत्रयस्य चेत्या
दितापसु गृहमानं ॥ सर्वत्र वाहिर्विपतितं स्वकं नं न भवति स्वस्य
नं हितेन दर्घ द्वाहिर्विवि स्वकं दत्तेति श्रुते ॥ अन्नो व्रतप्रायश्चित्तं
॥ किन्तु सर्वप्रायश्चित्तमेव कर्तव्यं ॥ तत्रापि विभ्रमिपर्यन्तं गतो
हवैर्लिकप्रकारेण नवनवनाविहितं प्रायश्चित्तं तु न तावत्रिमितान्तु

प्र

प्रा. प्रि
२५

शंकर्त्तव्यामिति केचित् ॥ आभ्यन्तरिके च्यवते हविषि प्रा
ग्यागारस्कंत्रे प्रकलं दत्वा ॥ भूपतये स्वाहा ॥ भुवनपतये स्वाहा
॥ भूतानांपतये स्वाहेति स्कन्नमनुमंत्र्य स्कन्नं भूतनादायस्का
ह्रिपेत् ॥ आघारनयोगपत्वे सर्व्वं दद्यानं ॥ स्मृतिशेषे च तेनैव यजेताय
दिभुग प्रयाजेभ्यो बर्हिः परि ध्येगारस्कंदेदित्यत्र परिधि प्रहेत
ते देशमात्रमुपलभ्य ते ॥ तेनात्वाधातप्रभृतिप्रयाजोपक्रमा
दित्यादः ॥ अपरे तु स्कन्नादानप्रभृति क्रमप्रयाजपर्यंतमि
ति ॥ एवं प्रयाजेभ्यः पूर्वं परिध्यग्राद्बहिः पूर्वस्यां दिशि यद्येगा
रस्कंदेत् ॥ मातमोमायशेतमन्मायजमानत्वमत ॥ नमृत्ते
ग्वत्तायतेनमोरुद्रपरायतनेनमोञातिखीदाति ॥ का घंत्रमा

अग्निरत्नगृ पं. ८

ष्टिं सर्वं अस्मान्तमाहि ॥ सुमीष्मतोमें कावस्यकहलेनपीड
येन ॥ स्वाहेयं इंदर्पेविश्चेकूप शानंदेवेभ्यः परिददामीति
यंगावं संदस्वाहि आगरहीत्यासहस्त्रपृश्नोवृषभोजातवेदः सौ
मपृष्ठोच्छ तवावत्कप्रतीकः ॥ नाना हासीन्मोच्छ तोनेत्या
हामगोदो मंतोवीरपोषंचपश्व स्वकेन गादपुनः स्वा
ततेश्रहत्याहवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंकुर्यात् ॥ अपवात् सं
ग्रहत्य तस्योपरि सहस्त्रश्या इत्यनेन होमः ॥ नास्मिन्यन्नोस
हस्त्रपृश्नोवृषभोजातवेदः वीरपोषं वयपश्च स्वाहा ॥ जात
वेदस इदं ॥ ततस्वाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ यदिद
क्षिणाग्न्यादिशांगारः स्कंदेनमातमोमेन्यकस्का ग्रामेरांसमाहि

ग

सोर्यजमानंमाहिंसीरितितमंगारंपीडयेत् ॥ अग्नाहंयज्ञंदधेइत्या
दिपूर्ववत् ॥ यदिप्रतीच्यांदिशिस्कंदेनंदीमातमोमायज्ञस्यह
त्वाहोतारंमाहिंसीःपत्नींमाहिंसीर्यजमानंमाहिंसीरिति
पीडनं ॥ अग्नाहंयज्ञंदधइत्यादिपूर्ववत् ॥ यद्युत्तरतःस्कंदेत्दामात
मोमेत्यकृत्वाआग्नीध्रंमाहिंसीरितिपीडनं ॥ अग्न्याहंयज्ञंदध
इत्यादिसर्वंप्रायश्चित्तंपूर्वेणसमानं ॥ अत्रान्यत्रसर्वत्रवाहि
तानमेयादृत्तसोमंयद्वाग्नीध्रंवाग्नावासंहन्यस्सर्वंप्रायश्चि
त्तमेवकुर्यात् ॥ अथस्कन्नेषुहविःषुतत्समीपेयदिकाकःपत
वाप्रनास्पृशन्नुपरिगच्छेद्वाविप्रांगुपर्यासीरेदाइदंविष्णुर्वि
चक्रमेइत्यादिनामंत्रेणधीमान्वाआहवनीयेजुहुयात्

॥ काकोपस्पृष्टानां दारुमयानां पात्राणां तक्षणेन शुद्धिः ॥ मृन्म
यानां पात्राणां पुनः पाकेनैव ॥ एवं संशोधनं कृत्वा प्रक्षाल्य पु
नरपि वातस्पर्शात्सीत्यादिना यथा पूर्वमुपहृतं तद्देहविषेण
यथायागः कर्तव्यः ॥ आज्यपुरोडाशादिषु यद्युच्चैः पतेत्तन्नत्र प्राय
श्चित्तं ॥ किंतु सर्वप्रायश्चित्तमेव कुर्यात् ॥ यस्य यजमानस्य स
र्वाणि हवींषि विहृतादिभिर्विनश्येयुः ॥ केशकीटादिभिर्वा दु
ष्येयुः ॥ जंतैरपहरेयुर्वा धर्मशास्त्रेष्वार्याणां यदभोज्यं तदेव
हविर्व्यापन्नमित्युच्यते ॥ एवं सर्वेषां हविषां प्राप्तानां तास
दोषापहारादौ सर्वप्रायश्चित्तं कार्यं व्यापन्नान्यप्सु प्रक्षिप्य
॥ अत्रापि दारुमयानां पात्राणां मृन्मयानां च तक्षणदोषानुरूपे

सा·स्थि
२७

27

सदालवनन्दारणाप्रुतः पाकादिभि धर्मशास्त्रविहितैः संस्कारैः दी·पि·
पात्राणि तत्रानिमित्तानुगुणं संस्कृत्य पवित्रे कृत्वा प्रणीतो वि
लं विष्यापितिसर्पि र्धान्यस्याविलमयावत्स्योन्या फत्प दर्भा
न् हुत्वा दकैदसमं त्रकेमाज्याति गृहीत्वा वेद्यामासाद्यास्त्राभि
मर्शनं कृत्वा घौवाज्येन प्रतीति धातेमदेवताः प्रधानदेवता
भ्यः पूर्ववद्यजेत ॥ उपांशुयाजव्यतिरिक्तानामाज्य हविषाम
पि नोपांशुयाज धर्मत्वं प्रतीति चेत् तद्धर्मतयोपपत्तेः ॥ उपांशुह
विषोपांशु धर्मत्वं ॥ इडा प्राशित्र घौवाज्य स्थाल्यामेव दानं ॥ हुत
शेषं फलवाना एव ॥ चतुर्धाकरणं हविःशेष भक्षणं तत्त्वः ॥ ए
वं तत्र ब्राह्मणान् परिवेषणं तामिष्टं समाप्य ब्रह्मणे यतादिपुत्रादिज्याव

कर्त्तव्या ॥ सर्वहविर्व्यापत्तौ सातात्यस्याप्येतदेव प्रायश्चित्तं ॥ अन्यत्र
पुनः सर्वेषां सान्नाय्यप्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं ॥ सर्वहविषां रागं ना श्यादि
संभव एवैतत्प्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ असर्वेषां प्रापहारे तेषामेव
हविषां पुनरुत्पत्तिं कृत्वा यथापूर्वं यागः कर्त्तव्यः ॥ आश्वला
यनमते तु देवतावाहनात् ऊर्ध्वं विपत्तौ नेज्या ॥ तत्र पूर्वे
विदाहुतिरेव गुणान्तरस्य हविषः सर्वदा हविषां दुष्टत्वे पुनरि
ज्या व्याप्तिरिति ॥ अत्रायं विवेकः ॥ सर्वहविर्दोषे सर्वहविर्दो
षे च इज्यावृत्तिः ॥ अन्यत्र हविषां व्यापत्तौ हविरपहृत्य प्रदेयं तत्
॥ दग्धमाधिकं वोत्सारेत्याज्यं ॥ अथ हविषां व्यापत्तिनिमि
त्तान्युच्यन्ते ॥ महापातकादियुक्तो ग्रामान्त्यजादयो नराणां बादश्च

प्रा·श्रि
२८

28

विषान्निमलान्निस्र्गालमार्जारादयो मेध्यास्तेवीक्षोमिनील दीपि·
मातिकाकेशादिमत्कुणादयः ॥ एवमादीनि धर्मशास्त्राणि नि
मित्तान्यन्यान्यपि व्यापत्तिनिमित्तानि ॥ एतैरुपहतेन ह
विषा यागो न कर्त्तव्यः ॥ पिपीलिकाद्यं यदभोज्यं तदुष्टं तेन य
जेतेति ॥ गवाघ्रातं श्वविरूपं प्रदीपयेत् ॥ दारुमयान्यपा
त्राण्येतच्च वलेखनजलादिना प्रोक्षयित्वैवाहव
नीये प्रहरेत् ॥ अकर्मकाले अनयोपासने लौकिकाग्नौ वा ॥ नत
तोन्यानि पात्राणि पाहृत्य वा तस्यान्यासिद्दानायत्वेत्यपि
होत्रहवण्यादानादिमथापूर्ववदुत्सृज्य कृत्यायागः कर्तव्यः ॥ केचि
त्वेवमाहुः ॥ केशपिपीलिकादिभिर्दुष्टे हविषि तैः सहततप्रक्षेपप्रदे

शमात्रमुद्धृत्यान्यच्छाम्नवाशिष्टं हविर्ग्राह्यं तस्मादितामशो धयित्वात्ते
न यागः कर्त्तव्यः ॥ तत्र एष्टमात्रं त्वचवलेखन प्रक्षालनादिना यथा हं शो
धयित्वा प्रयोक्तव्यं ॥ केशापिपीलिकादिभिः सह पाके तु न प्रविस्मा
ज्यमेवेति ॥ एवं चोक्तं बृहद्विष्णुमहापातकादिदुष्टो देवपादिदुष्टो वा के
नदुष्टमध्ये विष्ठादि [illegible] व्यतिरिक्तैर्दूषितं व्रीहितण्डुलादिकं पेषणात्पू
र्वं प्रक्षालनेनैव शुध्येत् ॥ तथा विशासतात्पूर्वं पक्वं च ॥ तस्मादव्या
पिदोषात्तं तदमाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा ॥ प्रक्षाल्य यथापूर्वं
हविः कृत्वा यागः कर्त्तव्यः ॥ विष्ठादिसंसर्गे तु निर्वापादूर्ध्वं पक्वं व्य
तिरिक्तं सर्वं त्याज्यमेवेत्यर्थः ॥ यदि पशोरन्यत्पूर्वं हविः शोककीटादि
भिरुपहतं विनष्टं वा स्यात् तदा तदुपहतं हविरप्सु प्रक्षिप्याहवनीये

प्रा॰ श्चि
२९

सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा यद्देवत्यं हविर्दुष्टं तद्देवत्यमन्यत् हविर्निर्वपेत् ॥ वानस्पत्यासिद्दव यज्ञेत्याग्निहोत्रहवण्यादावन्यादियष्यापूर्वं हविर्नत्या य यागः कर्त्तव्यः आसीद्दोषान्तमात्रा स्य प्रायश्चित्तं ॥ तत्रपुनरेकस्यान्नैर्नतदानीमेव न तु त्याय यागः कर्त्तव्यः ॥ उभयदोषेपुनराज्यं प्रतिनिधिं कृत्वा प्रधानयागः कर्त्तव्यः ॥ वाज्ञिनस्य दोषे प्येवमेव सर्वत्र प्रतिनिधिः ॥ सर्वदोषान्तं सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ एवं हविषां प्रमादादालस्यादिभिर्नानाविधदोषसंभवान्निर्वापादेः पूर्वमेव हवींषि प्रोक्षयित्वा पश्चाद्देवतानिर्वापादि कुर्यात् ॥ निर्वापात्पश्चादपि यागसमाप्तिपर्यन्तमप्रमत्तेनैव यागः कर्त्तव्य इत्यर्थः ॥ यस्मिन्कर्मणि यस्या देवतायाः

दीपिका

भागो नास्ति तां देवतां तस्मिन्कर्मणि यद्यावाहयेत् तस्यां दे
वतायामावाहनकर्मणः ध्रौवाज्येन जुहोति विरूपं प्रयाजवद्यजे
त्॥ उत्तमप्रयाजादिषु आवाहनकर्मणामनस्या देवताया यानि
गमो भवति चानवा॥ एवमभागा देवतायाः प्रमादाद्विस्मृत
व्रीह्यादिकमुपाहृतं वा पश्चात्तत्कारेत्यत्रोक्तया पूर्ववन्निर्वापो
कर्तव्यं॥ यदा पुनरभागी देवता यानिकचिद्व्रीह्यादिकं भागि
देवतार्थेन संसृष्टं भवति॥ तदा संसृष्टं संसृष्टं कारेत्यत्रोक्त
नेर्यपाननिर्वापादिकुर्यात्॥ अन्यत्तु संसृष्टहविर्विभागमंत्रे
णाविभज्याभागिदेवार्थं हविरित्युक्तेत्यत्रोक्तान्यतरहवि
षा यागः कर्तव्य इत्याहुः॥ यदि भागिन्या देवतायामावाह

नं निर्वापणं वा विस्मृतं स्यात् तदा स्मृतौ लक्ष्मि त्वन्नो अग्ने।
सत्वन्नो अग्ने इत्याहुती सर्वप्रायश्चित्तं च कृत्वा॥ अनंतरमे
व हविषो पोन्छायमन सातामावाहयेत्॥ निर्वपणादिकाय
पुः कुर्यात्॥ एवमावाहयन्नो देवा अतिपातयानीत्याहु
तिं सर्वप्रायश्चित्तं चाहवनीये कृत्वा यथा पूर्वं यागं कुर्यात्
॥ अथ हविषा क्रम एवेज्या क्रमः॥ तस्मात् हविःक्रमेणैव
यागः कर्त्तव्यः॥ यागानंतरं तत्क्रमे रणेन त्वन्नो अग्ने सत्वन्नो
अग्न इत्याहुती सर्वप्रायश्चित्तं चाहवनीये कृत्वा तत तुलारमे
नैवाहवनीये यद्वो देवा अतिपादयानीत्याहुतिं सर्वप्राय
श्चित्तं कुर्यात्॥ तद्युत्तरा वा हविषा आगत्या एवा निर्वापण

मुपकरणं वा कृत्वा उपसादन प्रोक्षणादि भागेन्या उद्धरणं
यदि कुर्यात् ॥ तदा सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ ऋत्विजो यजमा
नस्य देवताविपर्यासेन यजेयुः ॥ पत्न्याग्नीषोमयोः एवं ति
वा पित्वा वा हन्तादि क्रमेण पश्चाद्यं देवताविपर्यासः एवं एवं
क्रौ दैवतत्वं पंक्तीनिरधाते अध्यक्षवदन्त विपर्यासः अग्नी
षोमीपादपैर्यागः ॥ आग्नेयाद्यग्नीषोमयोरयं विपर्या
सः ॥ अग्नीषोमीयस्य एवं प्रपूतादि पश्चाद्वानेयस्य प्र
यं विपर्यासः याज्यमनुवाक्यां कुर्यात् ॥ अनुवाक्यां वा याज्यां
कुर्याद्याज्यानुवाक्या विपर्यासः सर्वप्रायश्चित्तं च जुहुया
त् ॥ देवतायागस्य विपर्यासस्य चालोपे देवतांतरयागे एवं

त्रेष्वुतिमित्तेषु पुरस्कालंदत्वाहवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंचहुत्वालब्धं
कर्मप्रयात्सर्वमेवकुर्यात् ॥ विपर्यासेतुपुरस्कालदातंसर्वप्राय
श्चित्तंचहुत्वालब्धंकर्मप्रयात्सर्वमेवकुर्यात् ॥ विपर्यासेतुपु
रस्कालदातंसर्वप्रायश्चित्तंचकुर्यात् ॥ मध्यमकृतस्यकर्मणःकर्त्तव्य
॥ कृतस्यपुनःकरणायोगात् ॥ अथवापूर्वेत्रेष्वुतिमित्तेषु
त्रेष्वग्नेष्वसमर्थत्वेष्वगतइत्याहुतिंसर्वप्रायश्चित्तंचाहवनी
येजुहुयात् ॥ अथवापिलब्धस्यपुनःकारणादिष्टस्वैर्वदेव ॥ स
र्वप्रायश्चित्तस्यसर्वत्रैककल्पत्वात् ॥ ह्रनसमुच्चयःप्राप्तवात्तरे
कत्वात् ॥ देवतान्तरप्रसमार्थेकर्मणिस्मर्त्तेतदानीमेवयागः
निर्वापेसमार्थेकर्मणिप्रधानलब्धंयदिसमर्पयेत्तदातदेवध

चे.१प.६

धानं पूर्वोक्त प्रायश्चित्त पूर्वकं प्राग्वत्याज्यानुयाजादिसर्वांगसहि
तं यष्ट्वा पूर्वं जयेत् ॥ समाप्ते कर्मणि मुख्यकालातिपत्तौ स्मृतं
चेत्तदा तत्रैव निर्णीत प्रायश्चित्तं मुख्यकालातिपत्तिप्रायश्चित्तं च कृ
त्वा सांगं तद्द्रव्यं यजेत् ॥ गौणकालेऽप्यतीते प्रायश्चित्तमात्रं क
र्तव्यं ॥ न पुनर्लेपमनुष्ठेयं ॥ अंगभूतयागानुपकरकं ॥ लक्ष्म
णीति समाप्ते पूर्वोक्त प्रायश्चित्तपूर्वकमनुष्ठेयं ॥ समाप्ते कर्म
णि तु हृदादि स्मरणे प्रायश्चित्तमात्रं कार्यं चित्तसमाधेयं ॥ संति पत्न्याप
कारकं पुनरुपकार्यं तु चोपयोगात् ॥ प्राकृत स्मृतं सर्वप्रायश्चि
त्तमनुष्ठेयं ॥ अतः परं सर्वप्रायश्चित्तमात्रं कर्तव्यं ॥ न पुनरनु
ष्ठेयं ॥ दारामावान्तरस्य पुनरपि सत्यपि कार्यं जपकर्तव्यः ॥ इति

प्रा० श्चि०
३२

केचित् ॥ न कर्त्तव्य इत्यपरे ॥ यागश्चेत्पूर्वकं त्वाच्यवत्तं हविर्यागे दोषि-
त ॥ पूर्वं यदि स्कन्देत्तदा स्रुवधर्यं चतुष्कालं दत्त्वा ॥ भूपतये स्वाहा
॥ भुवनपतये स्वाहा ॥ भूतानां पतये स्वाहा इति स्कन्नमनुमन्त्र्य तत्
स्थीनं हविर्विनाशाय यदुनः स्कन्नं चिद्गृहीत्वा हवनीये सर्वप्रायश्चि-
त्तं चतुर्गृहीत्वा तेनैव हविषा यागः कर्त्तव्यः ॥ यद्यपन्नचौ स्कन्देत्तदा चतु-
ष्कालं दत्त्वा भूपतये स्वाहेत्यनुमन्त्र्य तदपः प्रतिप्याहवनीये सर्व
प्रायश्चित्तं चतुर्गृहीत्वा वनाशिष्टान्न पुनर्यागः कर्त्तव्यः ॥ सा-
न्नाय्यं दध्याज्यं हाव्यनादूर्ध्वं प्राग्वदानात्स्कन्देत् भूपतये स्वा-
हा ॥ भुवनपतये स्वाहा ॥ भूतानां पतये स्वाहा इति स्कन्नं पया-
नुमन्त्र्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं चतुर्गृहीत्वा यागः कर्त्तव्यः

स्नानानंतरं साज्यं यदि स्विष्टकृदादेवौषधकलं दत्वा॥ भूपतये स्वाहा॥ भुवन
पतये स्वाहा॥ भूतानां पतये स्वाहेति स्विष्टकृदनुमंत्र्याहवनीये स
र्वप्रायश्चित्तं हुत्वा बर्हिर्होमाशिष्टात् पुनरवदाय यागः कर्तव्यः
॥ तथा यागात् पूर्वं दुष्टेन हविषा यागः कृत इति ज्ञाते सर्वप्रा
यश्चित्तं हुत्वा पश्चात् पूर्ववत् हविरुत्पाद्य यागः कर्तव्यः॥ तस्या
पत्कल्पत्वात्॥ केचित्तु यागकाले हविर्दोषप्रत्यभावात् तं
स्यसाधुत्वं मन्यमानानां तदानुपत्तिमिच्छंति॥ यागात्पूर्वं भवत
स्य दोषस्य सति तदनुष्ठानप्यनंतरं वपुनरवदाय यागः कर्त
व्यः॥ यागानंतरं हविर्दोषापहरनाशादौ सर्वप्रायश्चित्तं
हुत्वा स्विष्टकृतं प्राशित्रमिडाचाज्येन कुर्यात्॥ ध्रुवातः स्वि

प्रा· श्री
३३

ष्टकात् ॥ ३ ॥ अभावे श्वित्रहरणे त्याज्यमूल्याः ॥ अन्यत्सर्वं पूर्व दीपि ·
वत् ॥ एवं ब्राह्मणतर्पणं तन्निमित्तैः कर्त्तव्यः ॥ कैश्चित्तु स्वि
ष्टकृद्धानि रिक्तानां लोपमिच्छन्ति ॥ पूर्वदक्षिणानचोच्य
ते तत्रान्वाहार्यमप्यदत्वा यागे कृते यजमानो दक्षिणा
तुल्यमूल्यानुर्वरीं दद्यात् ॥ यत्र पुनरन्वाहितदक्षिणा नदी
यते न च दक्षिणातुल्यमूल्यासर्वस्याप्याश्वासनं वेधा
स्थापत्नीश्रामि दतिव्या ॥ यदि ह्रस्व — ह्रासनमहत्वाप्ना
यादेतु यागो यमाश्रावणे क्रियते तदा यत्तो देवान्प्रति
पादयातीत्याहुः चि सर्वप्रायश्चित्तं चाहवनीये हुत्वा हविः
शेषेण ह्रासनानन्तरं कर्म यथा प्रकृति कुर्यात् ॥ दर्शपूर्णमा

सिद्धिपशुचातुर्मास्येषु सत्रविज्ञातदोषनिर्घातार्थं च सप्रति

ष्ठेत्यादिव्याहृतिभिर्विहृताभिः समस्ताभिश्च हुत्वेत्यंतात्र

होमं जुहुयात् ॥ अथवा तद्दशशाकाविशेषैभिः स्वाहेत्यादिभि

रष्टौ होमं जुहुयात् ॥ अथवा तद्दशशाकाविशेषेभ्यः स्वाहेत्या

दिभिरष्टौ होमं जुहुयात् ॥ यद्यज्ञात दोषनिर्घातार्थत्वा

न्नैमित्तिकं तत्प्रायश्चित्तं प्रकृतप्रमादाद्यज्ञाता दर्शकर्मणि तन्ना

नाविधदोषसंभवान्नित्यं भवति ॥ अतो वैपरीत्यं तत्कर्तव्य

मित्यर्थः ॥ निश्चितनिमित्ते यदि प्रायश्चित्तविशेषो नाभि

धीयते तदा नाज्ञातमिति त्रिभिः आहुतीराहवनीये जुहुयात्

॥ अ- - [illegible] नोच्चा [illegible] सर्वप्रायश्चित्त

प्रा॰ प्रि॰ ३४

जुहुयात् ॥ प्रायश्चित्तकर्मणोऽयथाविज्ञाते ऽज्ञाते प्रायश्चित्तं स
र्वप्रायश्चित्तस्य विकल्प इत्यर्थः ॥ ऋग्वेदोक्तस्य कर्मणो
मंत्रस्य वा भ्रेषे सति भूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयात् ॥ यजुर्वे
दोक्तस्य भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ ॥ सामवेदोक्तस्य स्वः स्वा
हेत्याहवनीये ॥ युगपत्सर्वेषां भ्रेषे भूर्भुवः स्वः स्वाहेति
सर्वा जुहुत्याहवनीय एव जुहुयात् ॥ केचित्प्राप्य भ्रेषे
त्रयेतिस्त्रभिः क्रमेण होमं कुर्वंति ॥ भूर्भुवः स्वः इत्येताभिः
समस्ताभिर्व्याहृतिभिर्यथाहवनीये होम उक्तः सर्वप्राय
श्चित्तमित्युच्यते ॥ अथवा एकैकभ्रेषे व्यस्ताभिस्त्रिभिस्त्रये
होम उक्तः ॥ तदपि सर्वप्रायश्चित्तमुच्यते ॥ तदिदमुभय

विधा सर्वप्रायश्चित्तं तत्र विहितैर्जपहोमेज्यादानमंत्रगणादिरूपैरशे
षैरपि प्रायश्चित्तैः समुच्चीयत इत्येकः पक्षः विकल्प इत्यपरः
॥ प्रायश्चित्तविशेषा उक्ता इदमेव क्रियत इति स्तृतीयः सर्वप्रा
यश्चित्तेषु पक्षत्रयमप्यप्रमाणं न पश्यामहे यथा विस्तरमनु
नी चिंतयः ॥ यदि प्रमादात्कस्यचिल्लोपक्रमविपर्यासो वा भवे
त्तदा त्वत्रोऽग्नेः संचत्तो भगत इति होमो होतव्यो ॥ तत्र लमंत्रकर्म
पुनः कर्तव्यं ॥ विपर्यासे तु केवलं होम एव ॥ न पुनस्तत्कर्तव्यं
कृतस्य पुनः करणायोगात् ॥ यत्र तु नलोपे विपर्यासे वा प्रा
यश्चित्तं विशेषो नोक्तः ॥ तत्र सर्वत्रैव सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं
॥ कालविशेषमनुपादाय विहितानि प्रायश्चित्तानि ॥ इदानीं तदनुप

प्रा॰ श्रि
३५

दानेन सामान्यविहितप्रायश्चित्तान्युच्यंते । यदि यस्य कुपमानस्य
पूर्वं वृषस्योवत्राः पित्रादयः ॥ अपरवसः पुत्रादयो ज्ञातयः संततं
म्रियंते स्वगृहदाहे वा नामवतीष्टिः कर्तव्या ॥ तस्यायं प्रयोगः
॥ नामवत्येष्ट्या यक्ष्ये ॥ अकालमरणनिवृत्त्यर्थं गृहदाहनिमि
त्तार्थमिति वा निमित्तानुसारेण संकल्प्य विधाय दर्शवद्धं पत्ना
यरैष्टं हविर्विद्दमेवं ॥ यस्यान्ते व्याधिष्टिस्तु यस्यान्तिपेः कीर
त्तनं ॥ पौर्णमासं तंत्रं ॥ अग्नये नामवतेऽष्टाकपालं निर्वपामि ॥ अग्न
ये नामवते ह्वयंदनुत्व ॥ अग्नये नामवते वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ ए
वमाधिवापसंवापाभिघारणेषु ॥ कपालोपधानकाले पश्चा
दष्टौ कपालान्युपधाय मदेन्य । घिश्रयणादि सर्वमाग्नेयवत्

दी॰ वि॰

35

अग्नये क्षामवतेनुब्रूहि॥ अग्निं क्षामवंतं यज. अग्नये क्षामवत इदं॥ अग्नेः क्षामवतो
हं देवयज्यया अन्नादो भूयासं विकृज्य प्राशित्रं चतुर्धा करणं च अन्वाहार्यो दक्षि
णा॥ अग्ने क्षामवतो हमुज्जितिमनूज्जेषं यज्ञो वभूव यज्ञ शंयुं च मवर्जं॥ अत्र
स्पर्गनिसृत्विवसूनि पूर्वस्मिल्ल इति याज्यानुवाक्ये॥ एवं वैसृष्टिर्यजमानस्यसद्य
एवगृहदाहे एव कर्त्तव्यः॥ नेत्वन्यत्र गृहदाहे॥ न दाहे गार्हपत्यादीनां मिथः
संसर्गे अन्येन लौकिके न वैदिके न वा संसर्गे सामान्येन विविच्यये ष्टिः
कर्त्तव्या॥ यत्र पुनस्तस्या विशेष विहितास्तत्र सैव भवति यथाग्नी गार्हपत्य
हवनीययोः संसर्गे विधुच इष्टिरित्यादि॥ विविच्यये ष्टिः प्रयोग॥
॥ अग्निसंसर्गदोषनि वारणार्थं विविचीष्ट्याय क्ष्य इति संकल्प्य
--- मातिमंत्रेणतान्दक्षाग्योः समवारोपयित्वा पावकोत्साहायत

प्रा॰क्रि॰
३८
36

नेति धातान्वाधानादि कुर्यात् ॥ पौर्णमासमंत्रं ॥ पात्रप्रयोगका
ले अग्नयेकपालानि स्पृष्ट्वा दर्भं शेषं प्रकृतिवत् ॥ निर्वपणकाले
अग्नये विविचये जुष्टं निर्वपामि ॥ अग्नेर्विविचे हव्यं रक्षस्व ॥
अग्नये विविचये वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ एवमधिवापसंवापाभि
घारणेषु ॥ अग्नये विविचये जुष्टां हि ॥ अग्निं विविचं जप ॥ अ
ग्नये विविचय इ॰ ॥ अग्नेर्विविचे रह देवयज्यया वाचो मस्या सं
॥ नपार्थिणा होमा ॥ विकृत्य प्राशित्रं वंचनुर्धाकरणं ॥ अन्वाहा
यीं दक्षिणा ॥ यत्रो वनस्वयज्ञशेषमवर्जी ॥ विशे विष्वग्वातजू
तासोग्ने ॥ त्वामग्ने मानुषीरीडते विशः इति याज्यानुवाक्ये ॥
यदि गार्हपत्याहवनीयौ संसृजेयातां तदा संसर्गेष्टि माग्नि नवदशा पि

द॰वि॰

मंत्रैराससमारोप्य माथित्वोपावरोह्यायत्नेतेति धायाग्ने विहृच स्थिः कृ

तंव्या ॥ तस्याविविविवत्स्य योगः ॥ अग्नये विविचे जुष्टं निर्वपामि

॥ अग्नये विविचे हव्यं रक्षस्व ॥ अग्नेविविचे वो जुष्टं प्रोक्षामि एव

माधिवाप संवापामि संस्तो ध्रुवस्तु ॥ अग्नये विविचेऽनुब्रूहि ॥ अग्निंवि

विचं यज ॥ अग्नये विविचवरः ॥ अग्नेर्विविचोहं देवयज्यया • स्थ्या

सं ॥ अग्नत्यदृर्वविविचीष्ठिवरः ॥ अग्निनाविविचा वयमग्निसो

मंमतामहे ॥ स्त्रोग्नावबसहस्त्रिरा: ॥ कविराग्नितामिध्यते विप्रा

यज्ञस्य साधनः ॥ विविचद्वरास्यतोवाचितेयाज्यानुवाक्ये ॥

गार्हपत्या दक्षिणाग्न्योर्दक्षिणाग्न्या ह्वतीयपयो वीसंसर्गो वीत

यद्दृष्टः ॥ अग्नयेपिष्वविसंसृष्टस्यागते: समारोपणादि सर्वं कृत्वा

प्रा॰श्चि॰
३७

अन्वाधानादि कुर्यात् ॥ विविच वाह्निमन्त पञ्च ग्राः ॥ प्रयोगाप्याधवि दीपिका
वीहिवत् ॥ अग्नये वीतये जुष्टं निर्वपामि ॥ अग्नये वीतये हव्यं प्रो
क्ष ॥ अग्नये वीतये वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ इत्यादि यथार्थं मन्त्र ऊहः ॥ अग्न
आ याहि वीतये ॥ अग्निं देवं वीतये इति याज्यानुवाक्ये ॥ अ
दाव्यो दावाग्निः ॥ अथ अन्यदा होऽग्ने दाहवह्निः ॥ शवाग्निश्चिता
ग्निः ॥ एतैः संसर्गे शुचयह्निः ॥ अत्रापि संस्पृष्टाग्नेः समारोप
णादि सर्वं विविचीष्टिवत् ॥ प्रयोगे विशेषः ॥ अग्निः शुचिव्रत
तम उदग्ने शुचयस्तवेति याज्यानुवाक्ये जातकर्माग्निना अग्नेर
न्यग्नीनां संसर्गे संकृतकेष्टिः ॥ यथा संस्पृष्टाग्नेः समारोपणा
पणादि कृत्वा अष्टाकपालान् निरुप्य पवित्रकरणादि निर्वाप

कालेऽग्नये संकुसुकाय जुष्टं निर्वपामि ॥ अग्ने संकुसुक हव्य

ं रक्षस्व ॥ अग्नये संकुसुकाय वो जुष्टं प्रोक्षामि इत्यादि यथा

पूर्वं हः ॥ अग्ने संकुसुक त्वयाहं देवयज्यया चाक्षादोऽम्यासं ॥ सं

कुसुकोऽसि ॥ संकुसुको विविरोऽप्यवि विष्पिरः ॥ मायाज्यं तत

ले येन कव्यादं शमया नाति ॥ अग्नेस्त्वय यं संकुसुके यौरि

प्राशि मरुत्सह ॥ अस्मयाद्रियाः प्रदुहरण ॥ यस्मदाय यं विताति

पदिति याज्यानुवाक्ये ॥ यच्छान्ति प्रभवे वागितनाऽमौ तायी

नांसंसर्गे अप्सुमते इष्टिः पूर्ववत् ॥ संस्थाग्ने समारोपणादि कृत्वाग्नये

(यदप्स इत्या) मते यस्मादि ॥ अग्नये अप्सुमते जुष्टं निर्वपामि ॥ अग्ने अप्सुमन हव्यं रक्ष

पं० ६ स्व ॥ अग्नये अप्सुमते वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ एवमधिवापसंवापाभिघार

रोप्य॥ अग्नयेप्सुमतेनुब्रूहि॥ अग्निमप्सुमंतं यज॥ अग्नेरप्सुमतो
हं देवयज्यया पाप्मा दोषं यासं॥ अग्नेरप्सुमतो हमुज्जितिमनूज्जेषं
॥ अप्स्वग्ने सधिष्टवं सौ अस्यौषधीनामिति याज्यानुवाक्ये॥
॥ संस्कृतमग्निं मंत्रेण समारोप्य मथित्वा पावकोह्यायतने ति
धापयेत् नैव सर्वा विहितं समीष्टिः कर्तव्या॥ यदा तु ह्यग्नातो स्वैक
देशात्तथा विधेयमौता ग्न्ये कदेशेनैमौ किंवा ग्निनावा संस्
ज्यते तदा न संसर्गेष्टिः कर्तव्या॥ किंतु संसर्ग संगात् अप्सुपेदस्सर्व
प्रायश्चित्तं कर्तव्यं॥ यदि गृहदाहादि निमित्तवशात्॥ सामव
त्यादयो प्सुमत्यंताः सर्वा इष्टयो युगपत्समेताः स्युः तदेष्टिनामं
कम प्रथमं विविचीष्टिः कर्तव्या अनंतरं पृथगिष्टिः॥ अवक्षा

मेव॥

ततःतीर्थंसर्वतिमित्रसत्रिपात्रप्रयुक्तान्निर्वपेत् ॥ तस्याप्रयोगः ॥ इष्टा
यदयइत्यादिपौर्णमासंतत्रं ॥ अष्टौकपालान्निस्थक्षेत्रंपोयंप्र
कृतिवत् ॥ निर्वापकालेअग्नयेव्रतपतेजुष्टंनिर्वपामि ॥ अग्नेव्र
तपतेजुष्टंरक्षस्व ॥ अग्नयेव्रतपतेवोजुष्टंप्रोक्षामि ॥ एवमधिवाप
संवापाभिघारणेषु ॥ अग्नयेव्रतपतेनुब्रूहि ॥ अग्निंव्रतपतिंय
ज ॥ अग्नेव्रतपतेत्वंदेवयज्ययात्वादोमस्यासं ॥ ऐपार्वणहोमः
॥ तारिष्टादि ॥ अन्वाहार्योदक्षिणा ॥ यत्तावम्सूवयत्रपांचमवर्जं
॥ त्वमग्नेव्रतपाअसि ॥ शुचिः ॥ व्रतानुविभ्रद्व्रतपाअदाभ्यइतियाज्या
नुवाक्ये एवंव्रतपतेरिष्टिंकृत्वातदनन्तरमप्सुमतीष्टिः ॥ ततोवी
तयेश्रद्धेष्टि ॥ ततःसंकुसुकेष्टिः ॥ सर्वतिदामतीष्टिः ॥ ततोवी

प्रा॰ष्टि॰
२९

तय इष्टिः ॥ ततः संकुरुकोष्टिः ॥ सर्वंतिवेदामवतीष्टिः कर्त्तव्या
॥ अथ यवाग्रयणं विविचीष्टिं कृत्वा व्रातपतीं चितीयं निर्वपेत् ॥
ततः पंचीष्टिः पूर्ववत् ॥ अप्सुमती चतुर्थी ॥ ततो विश्वचयष्टिः
॥ ततो व्रातयष्टिः ॥ ततः संकुरुकोष्टिः ॥ ततः दामवतीष्टिः
॥ सार्वा सामंते व्रातपतेष्टिः ॥ इयं व्रातपतीष्टिः पिकस्मिन्न
दे ॥ अथास्याः प्रयोगः ॥ इ स्वायद्धय इत्यादिर्योगा संतंत्रं ॥
अथयज्ञाय ॥ ऐन्द्रं हविः इदमेकं सादि ॥ पात्रप्रयोगकाले अ
ष्टाकपालानि स्याप्यद्धं ॥ शेषं प्रकृतिवत् निर्वपणकाले ॥ अ
ग्नये व्रतपतये जुष्टं निर्वपामि ॥ अग्ने व्रतपते हव्यं देव रक्षस्व ॥ अ
ग्नये व्रतपतये वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ एवमापि वा पसं वो पाभि धारणं

भूशिवं सर्वमा गेयवत् ॥ अग्ने व्रतपते अहं देवयज्य [illegible] शोध्य यासं
॥ वसन्ति व्रतपा अग्निमिय यज्ञो वयं प्रमिमाम व्रतानां वसिष्ठीया ज्या नुवा
को ॥ स्वाहा हार्योदद्विराणा ॥ यत्तो वस्तु वयं वत्सं चमस्तुर्जं ॥ एवं ब्रह्म
नोष्टिरं ते कर्तव्या ॥ एवं सर्वाभिति त: सन्निपाते तु वोधिन्त कर्मेण
ष्य: ॥ निमित्त समाविपाते तु निमित्तो त्पत्ति कमेणेव स्थ्य: ॥
कतिपयानि निमित्त सन्निपाते तु निमित्तोत्पत्ति कमेणेव स्थ्य: ॥ हि
त्वाग्नि संसर्ग एवैता स्थ्य: कर्तव्य इत्यर्थ: ॥ तत्रैकदेशासंस
गे ॥ अग्नि संसर्गे [illegible] नैजाश्रयाने निस्मात्यये ॥ आग्रयणेना
ति श्रान्त वान्नापरात्तेय घपमी तथमीति अन्तो कपालता प्रोचव
हुचवा हलरो पुरणी इति कर्ता ॥ एवं वो धायते तो कमिष्टि: श्रणी इति

प्रा॰प्र॰ ४०

दीपिका

स्त्रवाहुतिः सर्वंगवीय इति ॥ तस्माद प्रात्तस्यैव पूर्णाहुतिः ॥ यदि सत्ये वाहृत्तीयादाव ज्ञाता अन्योप्या हवनीयो दितस्योपरि प्रणीयते ॥ तदाग्नयेग्निवत इष्टिं कर्त्तव्या ॥ तस्याः प्रयोगः ॥ इत्यायद्रूपइत्यादि पूर्णमासं तंत्रं ॥ अष्टाकपालानिरूप्य हविर्दद्यं ॥ निर्वपणकाले अग्नयेग्निवते जुष्टं निर्वपामि ॥ अग्नेयग्निवत् हव्यं रक्षस्व ॥ अग्नयेग्निवते वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ अन्यत्सर्वमाग्नेयवत् ॥ अग्नेग्निवतो हव्यं देव यज्ययान्नादोर्ध्व यासं ॥ अग्निनाग्निः समिध्यते त्वं ह्यग्ने अग्निनेति याज्यानुवाक्ये ॥ एवमिष्टिः कर्त्तव्या ॥ समाप्रेकर्मणि तस्यापयाहवनीयादेः प्रणयते यस्याहिताग्ने रन्यैरग्निभिरग्नयः संसृज्येरन्नग्नये वीतये विविचीष्टिः कर्त्तव्या ॥ ता अप्सुनाक्षेव्याख्याता ॥ अग्नयेग्निवत इष्टिः ॥ समयाज्यावष्यंते रस्यो अग्निमाश्येतत्यत्ताग्निमन्तु

गत्वा च सर्वप्रायश्चित्तमेव कर्तव्यं ॥ यस्यासंन्योस्य वेयाः समारूढं प्रत्यवरोहणं स्यात् अग्निं
लौकिकाग्निं वा तयेन्न दानयोरुभयोरपि पाथिकृतीष्टिः कर्तव्या ॥ केचित्तु सम
मारूढस्य लौकिकाग्निन यने द्वयोपि न पाथिकृती ॥ किं तु सर्वप्रायश्चि
त्तमेवेति व र्णयंति ॥ अन्ये तु लौकिकाग्निव्यवाये वा वैतानाग्नेः पाथि
कृती कर्तव्या ॥ नान्यस्येति मंतव्यं ॥ हुतेष्वाग्निषु तद्देवदेवायच विधाते
नस्वाय ततो वह्निः श्येत दाशम्या परामादर्वीगिदं प्रायश्चित्तं ॥ परिव्राजपाति
कविरिति वा ह्निं गत्वा माग्निस्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य तस्मादधि इदं त एकमिति पुन
स्वाय ततो निदध्यात् ॥ इदं त एकं पर उ त एकं तृतीयेन ज्योतिषा सं
विशस्व ॥ संवेशन स्तनुवे चारुरेधि प्रियो देवानां परमे जनित्रे ॥ अतं
नानि धाय्या एवं नीये सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ यदा पुनरंत्यं तासं न त न या

प्रा॰श्चि॰ ४१

दीपिका

तस्यपरिकरणनसंभवेत्तदा तं हीमंहत्य सर्वप्रायश्चित्तमेवकुर्यात् ॥ यदा
पुनःस्फुलिंगतयाप्रायश्चित्तेसमाप्तिपर्यंतंतस्यावस्थानंनसंभवेत्त
दासर्वप्रायश्चित्तमेवकोचित् ॥ उक्तमाहिताग्नेर्नोपदानाणविधिरित्या
हुः ॥ यस्यापरासाम्परतोगते गर्भमतेनु अवशिष्टं मगन्येकदेशप्रत्यस्त
मवतयेत् ॥ एकदेशस्यस्तनारोपाणानुपपत्तेः ॥ अग्न्यंतेनस्यन्ते
प्रत्यवतोवासमारोपणतो ---- वहिर्गत ---- देशविहारस्त
धायित्वापाथिकृतीष्टिःकर्त्तव्या ॥ तत्रमार्गसमीपस्यहि- हरणं ॥
---- विरणा ॥ तस्येष्टेःप्रयोगः ॥ इत्याय त्वयइत्यादिपूर्णा
प्राग्न्यन्तसर्वमाग्नेयवत ॥ अग्नये पथिकृतेजुष्टंतिर्वपामि ॥ अ
ग्नेपथि० हव्यं रक्षस्व ॥ अग्नये पथिकृते- जुष्टंप्रोक्षामि ॥ अग्नेः

द्विभूमेरुंहेव यज्यपयाज्ञादो भूयासं ॥ अग्नाद्दक्षिणा ॥ यज्ञोवभू
शंचमवर्जं ॥ अग्नेतनपादेवीमामिति याज्यानुवाक्ये ॥ एव
मि – समाप्यन्वैतां रात्रिं मुषित्वा श्वोभूते प्रातरग्निहोत्रं हु
त्वाग्निसमारोप्य स्वस्थानं नीत्वा माथित्वोपावरोहायतनेति
दध्यात् ॥ केचित्विदमपदार्थाणामप्रायश्चित्तं कृत्वाग्न्यपदो
एवंभवति ॥ एकदेशापन्नाणां तु यद्दिभुरा प्रयाजेभ्य इत्यादि
विधिरेव ॥ अकर्मकालेन वहिर्गतस्य पुकदेशान्तरसमीपमासा
याहवनीये प्रदीप्य सर्वप्रायश्चित्तकं व्यामिति वदयिंयति ॥
इष्टिप्रभावावन्याहितेष्वग्निषु यजमानस्य दैवान्मानुषाद्वा
यदि समहाग्निभिः प्रयाप्यं स्यात्तदा सर्वाणि यत्नोपकरणान्य

यत्नेष्वारोप्यनुष्ठंता अंगिरस्तम· कामायये मिरेख· हवि·
॥ अग्नयेकामायेदं॥ एवमाहवनीयेहुत्वासर्वान्यी
न्दृष्टपक्षदृष्टयद्रूलयस्यसस्यारं॥ ष्योड्यन्तेयोमिर्हिविय
हृत्यवेनसमारोप्यस्वारट्ह:प्रयास्यन्वाहार्योष्पनीयेजु
होति॥ अत्रोक्तेप्रकारेप्रणयनेविधिनाप्रयायात्॥ तुभं
तान्अंगिरस्तमेतिहृदवैक्तोहोमोवाहार्योष्पनीयस्य प्रत्या
म्राय:॥ नस्मान्ववाहार्योष्पनीयहोम:॥ अत्रदक्षिणाग्ना
दीनामपिसमारोपणाभावाहितत्वात्॥ अत्रान्यसमा
रोपणानलभ्यत इति केचित्॥ अपरहितदेशागतात्या
यजनामेकिंकल्पयितामापिताबोपावरोहायवनेप्रतिष्ठ

यत्नत्रइदं — — वसांतंयदागांस्योनंमेद्यावापृथिवीकृमस्तां ॥ एतमीवाप्र
दिशासंन्नुमसंवंगोमकृतवदधवान्तुलयवक्त्रिरएयवद्रकवीरवन्स्वाहा ॥ द्यावा
पृथिवीभ्यामिदं ॥ अवसितहोमश्चिरकालवासविषयएव ॥ नकुतिपय
दिनवासे ॥ अपकृतंतादारभ्य उर्ध्वः समापनीया ॥ भयपराहितदेशा
ंतेषुर्वपर्यदिष्टिकालोभिपन्नः तदापथिकृन्तरवादिकल्पेनप्रारक बं=
श्रीसमाप्यनीयं ॥ अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासाग्रयणपशुचातुर्मास्यपा
वीएमुत्तरकालात्पूर्वंगौणकालः ॥ मुख्यकालस्तु [illegible] प्रोक्तः स्प
ष्ट एव ॥ मुख्यकालातिपत्तौ प्रायश्चित्तं कृत्वा क्रमेण तेषा
मनुष्ठानंकर्तव्यं ॥ गौणकालेप्यतीतेतउत्तरेज्यापथिकाद्यर्यंके
वलंप्रायश्चित्तमेव ॥ नपुनः स्वरूपेणानुष्ठानं ॥ पिंडपितृयज्ञस्य

प्रा॰ प्रि
४२

47

मुख्यकालातिपत्तौ गौणकालेनुष्ठानं ॥ किंतु प्रायश्चित्तमेवेति याज्ञिका
मन्यंते ॥ यः प्रदत्त दर्शपूर्णमासो यजमानो वा स्यात् पौर्णमासीं वा स्वकाले
न कुर्यात् ॥ स आगामि पर्वणि वा क् गौणकाले पाथिकृती वैश्वान
रीं च समानतंत्रेण नानातंत्रेण वा कृत्वा आगतं पर्व दर्शपूर्णमासं वा
यथाप्राप्तं कुर्यात् ॥ अतेनैत्वा येत एकातिपत्त्वावनेकातिपत्तौ च स
मान एव ॥ समानतंत्र पदमाश्रित्य पाथिकृद्वैश्वानरयोः प्रयोगः ॥
अनंतरपूर्वस्य दर्शस्य मुख्यकालातिपत्तौ प्रायश्चित्तार्थं ॥ पाथि
कृत्या वैश्वानर्यौ समानतंत्रेण हव्यायदप इति संकल्प्य विधिवद
मीत्यादि पौर्णमासं तंत्रं ॥ अथ यज्ञाय ॥ ... हविर्विकमेषाम
वि ॥ पात्रप्रयोगकाले विंशति कपालानि स्थ्यं बद्ध प्रयुज्यावशि

दीपिका

ष्टानि पञ्चाशापन्ना सर्वस्थालीवर्ज्यानि पौर्णमासवत्प्रयु
नक्ति ॥ निर्वपणकाले अग्नये पथिकृते जुष्टं निर्वपामी
ति पथिकृते निरूप्य ॥ अग्नये वैश्वानराय जुष्टं निर्वपामी
ति ॥ अग्ने पथिकृद् हव्यं रक्षस्वाग्ने वैश्वानर हव्यं रक्षस्वेत्यु
पसादनं ॥ अग्नये पथिकृते वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नये वैश्वा
नराय वो जुष्टं प्रोक्षामीति प्रोक्षणं ॥ पथिकृते अष्टौ कपा
लानि उपधाय वैश्वानरस्याष्टाभिर्मन्त्रैर्द्वादशकपाला
न्युपदधाति ॥ द्वितीयवत्तृर्पयस्याष्टमानाम त्र्याणाममाहुतिः
॥ एवं वैश्वानरस्य द्वादशकपालान्युपधाय पुरोडाशं हुत्वा
यथाभागं व्यावर्तेथामिति विभज्य इदमग्नेः पथिकृत

॥ इदमग्नेर्वैश्वानरस्येत्यभिमृशति ॥ अत्राप्यानामिन्द्रस्य षो
रोडाशस्यस्याभिघारणं अन्यत्सर्वमग्नेर्यवत् ॥ प्रियेणे
त्यासादनं ॥ यज्ञोसीत्यादिना पार्वणहोमः ॥ पाचि क्रुतो
वृंददिणं वैश्वानरस्य हिरण्यं ॥ उभयमप्येतवे धांस्तत्रापा
त्पीत्वा ब्राह्मणेभ्यस्तेन ब्राह्मणो वी कुर्वा धमामाहिं सौम्यं कुते
नमहे स्त्री वैभवन्तं ॥ इति ब्राह्मणाभिमृशन्ति ॥ यजमानोपि
धापिन्वस्वेत्युक्त्वा ॥ सहस्रधारे उत्सेर्क्षीयमाणे ॥ ते
धनः पृथिवीमन्तरिक्षं दिवं च ताभ्यामन्नदुह्यिरण्याभ्या
मितस्तास्त्वमिति यजमानोभिमृशति ॥ ततो दक्षि
णमसद्य उपहर्त्तवा इत्यादि ब्राह्मणः ॥ इमं वोन दुह्यि रण्य

॥ कृष्णायसामिति प्रतिग्रहीतं उहेत् ॥ अग्नये हिरण्यमिति हिरण्यस्य ॥ उ
त्तरतः परीत्येत्यादि यज्ञो वाऽश्व यज्ञः पंचमवर्जं ॥ अग्नेतयादि
वातामिति पार्विकृतो याज्यानुवाक्ये ॥ वैश्वानरस्य देसताभ्यः पृथि
दिवीति वैश्वानरस्य ॥ यदा हि हि श्मगते त्वपारयेति द्विपद्दहुतः ॥
एवं पार्विकृते वैश्वानरीष्टिं समाप्यानंतरानि पत्नं दर्शपूर्णमासं वाप
यात्पूर्वं कुर्यात् ॥ पर्वण्यागते त्वनंतरे कारा यं पार्विकृतीं वैश्वान
रीं समाप्यानंतरे नानान्तं त्रेधा कुर्यात् ॥ एकाति पत्ता वत्ते का
ति पत्ती चैवमेव पार्विकृद्वैश्वानरीष्टिमनंतरानी तेष्टी च कुर्या
त् ॥ अश्ववायो यं पार्विकृतः पुरोडाशः सोतिपत्नि प्रसा समाप
नं त्रेधा प्रयोगे मन्त्रस्य क्वार्यः ॥ न चास्मिन्कल्पे वैश्वानरी शास्त्रवां

तरीयत्वात् ॥ एकाग्निपत्नीष्वा सर्वान्तरपदमाश्रित्याग्रयणमिष्टिपर्वणोर्वा दीपि॰
णौ शाकासेत्वाग्निपत्नीं दर्शपूर्णमासौ यथापूर्वं पाथिकृत्मनुवं कुर्यात् ॥
अस्याः प्रयोगः ॥ अनन्तरपूर्वस्य दर्शस्य मुख्यकालातिपत्तिप्राय
श्चित्तार्थं समापनतन्त्रमुख्यपाथिकृताष्ट्यनेन दर्शेन यक्ष्ये ॥ इति
संकल्प्य विकृतमेव कुर्यात् ॥ निर्वापकाले तु अग्नये पाथिकृतेऽनुष्टं
निर्वपामीति प्रथमं निरूप्य पश्चादाग्नेयादीनां यथापूर्वं निर्वापादि
कुर्यात् ॥ आदित्यास्त्वोपस्थे सादयाम्यग्नये पाथिकृज्जुष्टं व्यं रक्षस्वाग्ने
हव्यं रक्षस्वेत्यादि यथापूर्वमुपसादनादि कुर्यात् ॥ एवं प्रोक्षणा
धिवापसंवापानि धारणोद्भसर्वेष्वपि पाथिकृतः पूर्वः प्रयोगः का
र्यः ॥ वपाप्रभ्राग्नेयादीनां ॥ आग्नेयादेवानामिति पाथिकृतो याग

ज्यानुवाक्ये ॥ अन्यत्सर्वं दर्शपूर्णमासवत् ॥ तस्मात्प्राकृतैव
स्विष्टकृतः ॥ यद्वा हविष्मत्त्वं पारयन्ति ॥ अन्वाहार्यो दति
णा ॥ एवं ब्राह्मणान्तर्पणान्तामिष्टिं समापयेत् ॥ एवमति
पन्नं दर्शपौर्णमासं वा पथ्याप्राप्तं पाथिकृन्मुखं वा कुर्यात्
॥ अत्रापि पर्वण्यागते उत्तरेज्याधिकारार्थं पाथिकृदेष्वा
नरीष्टिरेव पूर्वोक्तप्रकारेण कुर्यात् ॥ दर्शपूर्णमासयोः
क्रियमाणयोः कर्ममध्ये दैवान्मानुष्याद्वा यदि विरोधस्या
त् ॥ थाने विरोधे तस्य प्रकृते यस्य दर्शपूर्णमासस्य यस्मा
ग्नेयस्तस्य स्थाने अग्नये पाथिकृते निरूप्य पथ्यां प्रकृतिरि
ष्टानां निर्वापं कुर्यात् ॥ निर्वापादूर्ध्वं यदि विरोधस्यात्काले

प्रा॰प्रि॰
४६
46

तिपद्यां ॥ तदा स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ययोः स्थाने पाथि दीपि॰

कृतौ कुर्यात् ॥ अनयोः कल्पयोः नवैश्वानरी ॥ अग्ने नयादे

वानामिति पाथिकृत्यौ ॥ एवं पशुमारभ्य संवत्सरे संवत्सरे बंधः

कुर्यात् ॥ ततो वर्षाण्यिय भागामिवर्षे ततः पूर्वं पाथिकृद्वैश्वा

नरीं कृत्वा यथा पूर्वं पशुबंधः कर्तव्यः ॥ पाथिकृन्मुखं वा प

शुबंधं कुर्यात् ॥ अवाप्यागामिवर्ते प्राप्ते प्रायश्चित्त र्थ

मेव नातिपन्नयागः ॥ तस्माद्वर्षे त्वविगते पाथिकृद्वैश्वा

नयैव कर्तव्या ॥ नातिपन्नपशुबंधः ॥ एवं प्रवृत्ताग्रयणा

स्य शारदत्यये त्वागामिन्याः शारदः एवं पाथिकृद्वैश्वान

रीं हित्वा पन्नमागन्नयणां कुर्यात् ॥ पाथिकृन्मुखं वाग्रयणं

पोत ॥ अत्रापि समागतायां शरदि उत्तरेज्याधिकारार्थं पाथिकृ
दै वैश्वानर्यैव प्रवृत्त पशुबंधस्य यजमानस्य द्वितीय पशुबंधोऽ
ग्नौ पशुबंधकाले पशोरनुकल्पत्वेन मतुना वैश्वानरीष्टिस्तत्का
॥३ ष्टिं वैश्वानरीं चैव निर्वपेत ॥ अवृष्पर्यये कुम्भानां पशुसोमा
नां निकृत्यर्थं संभवति ॥ अस्या—ष्टेः पशुप्रत्यक्षायत्वा
देतस्यां हुतायां पशुबंधोपि कृतो भवति ॥ एषेष्टिः प्रत्यक्ष—
योगेन लभ्यते ॥ कुम्भायां पशुसोमानामित्येकेयात ॥ दर्शपू
र्णमासाग्रयणपशुसोमानामाधानानंतरं स्वकाले नारंभे पा
थिकृती वैश्वानरी च इष्टिः कर्तव्ये ॥ अपवाधिप्रष्टेविः कर्तव्या
॥ अत्र दर्शपूर्णमासारंभात्पूर्वं विकृत्युपस्थानात् पूर्णमापैसास्य
॥

त्तहोमावन्वारंभणीयांचकृत्वाविघ्नेष्टिंकृत्वापूर्णमासारंभापर्यंसा
नस्वतहोमान्वारंभणीयांचकृत्वा चतुर्होतारंचकृत्वा पूर्णमासेनयजे
त॥ अत्रत्वक्रम॥ दर्शपूर्णमासादीनामारंभानामेवानियत्तो प्राय
श्चित्तं दैवान्मानुषाद्वाप्यपराधादनारंभेनपुनरारंभएवकर्त्तव्यः
॥ नतुप्रायश्चित्तमिति॥ आरंभेपि पूर्णमासेयदि दर्शः स्वकाले
नारब्धेतदागौणकालोपिनाप्यविकृतौवैश्वानर्यांविघ्नेष्टिंवा
कृत्वातदारंभः कर्त्तव्यः॥ दर्शपूर्णमासादीनां तयोः प्रकृतानाम
समापन्नेवाविघ्नेष्टिः कर्त्तव्या॥ एवमाधानानंतरपर्वा — पूर्ण
योः स्वकालेनारंभेत॥ तयोः प्रवृत्तयोरसमापन्नेचविघ्नेष्टिः कं
र्त्तव्यं॥ अथविघ्नेष्टेः प्रयोगः॥ इष्ट्यायत्यष्ट इत्यादि॥ अत्र प्र

यज्ञायपते स्थंहविः यस्यां निष्पाविष्टिस्तस्यास्तन्निष्ये ःकीर्त्तनं
॥ अमावास्यायांत्तं च ॥ अन्वाधायव्रतप्रवेशः ॥ वेदंकृत्वा
वेदिः ॥ पात्रप्रयोगकाले एकोनविंशतिकपाला निरवाली
स्पप्ख्व हृदंदोहपात्रवर्जं प्रकृतिवदितराणि पात्राणि प्रयु
ज्यात्ति ॥ निर्वपणकाले अग्नयेजुष्टंनिर्वपामि ॥ इन्द्रायजुष्टं
निर्वपामि ॥ सोमायजुष्टंनिर्वपामि ॥ इदंदेवानामित्यादि
अग्नेहव्यं रक्षस्वेन्द्रहव्यंरक्षस्वसोमहव्यं रक्षस्व ॥ अग्न
येवोजुष्टंप्रोक्षामीन्द्रायवोजुष्टंप्रोक्षामि सोमायवोजुष्टं
प्रोक्षामि ॥ उत्तरेत्रिर्निर्वपनान्तंकृत्वा तंडुलास्त्रेधाकृत्वाभा
गमेकीकृत्यराशिद्वयंयथाभागंव्यावर्त्तयामिति निमन्त्रम्

ग्रहयमिश्रितं राशिं इदमग्नेरिंद्रस्येत्यभिमृश्य ॥ उपोड्डा
श्रार्थं इतरा राशिमिदं सोमस्येत्यभिमृषति ॥ भागद्वय
स्यपेषणार्थं हृत्स्वाजिनादानादि अग्नये जुष्टं माधिवपा
मींद्राय जुष्टं माधिवपामि ॥ एवं संवापोपि ॥ अधिश्रयण
काले आग्नेयं सौम्यं चैंद्रं पाय्या संसृष्टे भगवन्तः ॥ त
त्या संक्लिष्टानि हवींष्यधिश्रयेत ॥ अथवा आग्नेय
स्य सौम्यस्य च लेपोग्रहीत्वा ऐंद्रे द्विपाति ॥ उद्वासनका
ले आप्यायतामिसोमेयमभिधार्य तूष्णीमिंद्र रपिपेणाभि
यणेत्यासादनं यत्ना स्यपं यत्नोयोनाकनीय ॥ अपत्त
मिंद्रो वैमृधो भुवनानि दत्तामम भागधेयं च होता अग्ने रहं

देवयज्ययान्नादोभूयासं ॥ इंद्रस्याहंदेवयज्ययेंद्रियाव्यंनादो
भूयासं ॥ सोमस्याहंदेवयज्ययावृत्रहाभूयासं ॥ नपार्वणस्यहो
मा ॥ नारिष्टादि ॥ आग्नेयंविसृज्य इतरावविसृज्यप्राशित्रं ॥ आ
ग्नेयस्यचतुर्धाकरणं ॥ अन्वाहार्योदक्षिणायत्नोवम्रवयज्ञश
चमवर्जं ॥ ब्राह्मणतर्पणंनामिष्टिंसमाप्यते ॥ पंचदशसामिधे
न्य ॥ आग्निर्वृत्राणिजंघनत् ॥ त्वंसोमासीत्याज्यभागयोः ॥
सप्तत्रयवात्तिकाद्वैत्याग्नेयस्ययाज्यानुवाक्ये ॥ इंद्रंवोविश्व
तस्परीइंद्रंनरइतींद्रस्य ॥ त्वंनःसोमयातेधामानिदिवीतिसो
मस्य ॥ एवंविधेष्टिःकर्तव्या ॥ आधानानंतरमग्निहोत्र
होमारंभकालेयादिनक्रियतेदेवान्मानुषाद्यत्तदापरेद्यैपर

ह्नेः सदा होतारं कुर्यादभावे यमास्याग्निहोत्रहोतारं भः॥ अथास्याग्निहोत्रसायं
प्रातर्होमकालादग्निहोत्रहोमलोपे सप्तहोतृनेव प्रायश्चित्तं॥ पिंड
पितृयज्ञाकरणेऽपि प्रागामिदर्शे सप्तहोतारं जुहुयात्॥ पिंडपितृ
यज्ञलोपे विगोरणकाले प्रायश्चित्तपूर्वकं पिंडपितृयज्ञस्यानुष्ठानं
कर्तव्यमिति याज्ञिका वदंति॥ तस्माद्दर्शान्निदर्शे सप्तहोतारमेव
जुहुयात्॥ अथ विधानेनाविस्तरेऽग्नेर्यजमानस्य मासाति वोदितं च
प्रायश्चित्तादि कर्तव्यं॥ नातः तत्र वदेत्वास्य प्रातःकालस्य प्रातर्गृहे वसे
दित्याहिताग्निव्रतलोपे सर्वदा व्रातपतीष्टिः कर्तव्या॥ व्रत्य
हनि प्रवासे मांसभक्षणे व्यसनतो न्यच्च स्यात्कारणः पतते वाधिर
वरिते नाविमोचने च व्रातपतीष्टिः कर्तव्या॥ केचित्तु व्रतविस

देवयज्ययांनादोभ्यासं ॥ इंद्रस्याहं देवयज्ययेंद्रियाव्यंनादो
भ्यासं ॥ सोमस्याहं देवयज्ययावृत्रहा भूयासं ॥ नपार्वणहोम
मा ॥ नारिष्टादि ॥ आग्नेयंविसृज्या इत्यादिविसृज्य प्राशित्रं ॥ आग्
नेयस्य चतुर्धाकरणं ॥ अन्वाहार्यो दक्षिणा यजमानवर्जं यज्ञ
चमवर्जं ॥ ब्राह्मणतर्पणं नामिहिंसमाप्यते ॥ पंचदशसामिधे
न्य ॥ अग्निर्वृत्राणिजंघनत् ॥ त्वंसोमासीन्याज्यभागयोः ॥
सप्तत्रवात्रिकाव्ये त्यामस्य पस्य याज्यानुवाक्ये ॥ इंद्रंवोविश्व
तस्परीद्धंतर इतीद्धस्य ॥ त्वत्रः सोमयातेधामानिदिवीतिसो
मस्य ॥ एवं विभक्तयोष्टिः कर्तव्या ॥ आधानानंतरमग्निहोत्र
होमारंभकालेयादिनाक्रियते दैवान्मानुषाद्वा तदापरेद्योपर

प्र॰ श्रि॰
५॰

नष्टेत इष्टिः कर्त्तव्या ॥ आनंदस्य कपाले वैतत्त ॥ प्रायश्चि

त्तंव्रतनष्टे ॥ प्रयोगः ॥ प्रकृतयएवतंत्रे अग्नयेव्रतभृ

तइष्टि कर्त्तव्या ॥ आनंदस्यकपाले वैतत्प्रायश्चित्तं ॥ व्र

तेनष्टेः प्रयोगः ॥ प्रकृतयएवतंत्रे ॥ अग्नयेव्रतपतेपु

यंनिर्वपामि ॥ अग्नयेव्रतभृस्तुभ्यंदास्व ॥ अग्नयेव्रत

पतेवाजुष्टंप्रोक्षामि ॥ एवमाधेवापादिषु अग्नयस्स

र्वमग्नेव्रतपावस ॥ त्वमग्नेव्रतभृच्छुचिः ॥ व्रतानुबिभ्र

दिदियाज्यानुवाक्ये ॥ केचित्तु व्रत्येहनिप्रवासेव्रात

त्यौद्धः स्वाक्षकपाले वा नपत्नी कर्त्तव्येत्याहुः ॥ अत्रा

न्वाहार्यो दक्षिणा ॥ एतेषु निमित्तेषु पत्न्या अप्येव

दीपि

मेवान्हन्नवदन्तादिषु त्रिरावृन्दादलवाणभोजननिमित्तादेः स्मार्त्तस्यापिसृ

ष्टत्वयः ॥ अवरणेषाईहरोषापहायमातृमादिलिवरणः प्रसणाशः ॥ समाहृ मा ९=

वकत्तमारणे कभयोर्वाप्राणाशोमृत्यरणपत्तरमाह न्या धानकर्त्तव्यं ॥

॥ अत्रापस्मरणयोरप्राप्तिमात्रविषयत्वन्नग्रहणमाह भारद्वाजः ॥ अवरणे

समाहृत्य पावको हजातवेदः पुनस्त्वादित्येतिमंत्रेण लौकिकाग्ना

वुपावुपावरोहयेत्तत्र जीर्णारणी प्रक्षेप्यान्येन नवेनारणी मंत्रेणाह यदि

रोनहस्तेन — दारणीमादाय सव्येनाधरारणिंचनवेनेन्मारणिमुपर्यु

त्तोधारयं जयत्स्फुरित्रिषाग्नइति ॥ उत्तिष्ठाग्ने प्रतिश्रयोनिमेत्तां

देवयज्यायै त्वा चोदये जातवेदः ॥ अरण्योरारणिरस्तु कमस्थजी

र्णानतुजीर्णायोतिदस्त ॥ इतिमंत्रपीत्वान्तमेवाग्निर्नवयोरर

ण्यो

प्रा॰ श्चि॰
५२

रणेरयंतेयोनिर्ऋत्वियइतिमंत्रेणसमारोप्य ॥ ततःप्रत्यवरोहमितिमंत्रेणप्र
स्थित्वाउपावरोहजातवेदइतिनिर्वर्त्तमानंपंचकृत्वा अग्नेसम्राड
भ्यर्च्यनेनमंत्रेणाभिमंत्र्यसम्राडसीत्युपसमिध्यगार्हपत्यायतनेनि
दध्यात्तत्रपुनराधानमित्यर्थः ॥ केचित्तूत्तरारण्यामात्रस्यदाहदोष
ध्रादेवास्यादिकल्पांतरोक्तमनुगममंगीकुर्वंति ॥ यथा च धरारण्येक
देशंखंडयित्वातमेवदंडउत्तरारणिंकृत्वा मंथनंकर्त्तव्यमिति
॥ समारूढेसत्यग्नावरण्योरदग्धत्वादोषवैरणिप्राकल्लीकृत्यतस्मि
न्नग्नौ प्रहत्यमंत्रेणरण्याहवनादिमार्गप्रतिष्ठाप्याग्नेः पूर्वोक्त
प्रकारेणकर्त्तव्यो यत्रानुगतोग्नेस्तत्राधानमेव ॥ अथ ध्यद्य
चांडालस्पृष्टस्यवायसपतितस्यराक्षसमधअद्यलाभिः स्पर्शनेष्वरण्यो
दि

दीपि॰
ध॰

विनाश्य ॥ अयोग्यतास्वादि न्यस्य वैः ॥ अत्रामेध्यशब्देन मू

त्रपुरीषलोहितादयो गृह्यन्ते ॥ बौधायनधर्मे तु मूत्रपुरी

षलोहिताद्यपूयात्तानां दारुमयाणां पात्राणां त्याग

विधानात् ॥ अत्र देवलोप्याह ॥ मनुष्यास्थि शवं विष्ठा

रेतो मूत्रार्त्तवं वसा ॥ स्वेदाश्रुपूयकाश्लेष्ममद्यं चामेध्यमु

च्यते ॥ इति चंडालशब्देन स्पर्शप्रतिलोमा[illegible]

रजस्वलाशब्देन स्पर्शिकापि गृह्यते ॥ एवं निमित्ते मह

त्याः समारूढायाः रथ्यापात्र्येन वेष्टितायाः प्राहस्य ७

नस्य प्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ यदप्यस्याः समारूढायाः न पूयपडुस्य

त्तिः सौदरत्पुनराधेयस्यादिति स्मृतेः ॥ एवं चनिमित्ते

९५

अ० ७

प्रा॰ क्षि॰ पहतंनिमित्तैरसमारूढाग्न्योररण्योरुपघातेभवंतः दीपि॰

५२

समंतस्याविस्पृष्टचोपहतेष्वरण्यांत्रपह्यमादिष्वमंत्रेणा

रण्याहरणंपाणिप्रतिष्ठापनांतंस्वैवेतिप्रवासेरण

कर्तव्यं॥ उपहतेऽरण्याविवर्तनं॥ समंतस्याविस्पृष्टचा

प्रग्रादीपेत्॥ जीर्णेस्याभीश्चकलीकृत्वागार्हपत्ये

प्रदीपेत्॥ एवंनिमित्तानुगुण्यमस्याग्निरस्तु हस्यमेके

नयनंतदुपपद्येऽकोकार्यंदाहभेऽरण्योरवत्वेऽरण्याभिक्रमावासा

योप्रातरग्निहोत्रंहुत्वापूर्ववद्गांदोग्धाहस्यमयप्याऋ

वैभस्याधानादिवत्सौवैकं॥ दीपयेत् हत्वेनिम

अरण्योभियाद्यौत्सर्याद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंस्वैवेति

प्रकारेण कर्त्तव्यं ॥ यस्मा दमावास्यायां प्रातरग्निहोत्रं हुत्वा त
दनंतरमपराह्णे संग्रहाः कर्त्तव्या इत्यर्थः ॥ तस्मात्सागामिदर्शयाग
काला यत्येतेनाग्निः संदृणीय एव न्यादिरदयमारणे प्राग्निर्द
र्शयागात्पूर्वमनुगच्छेत्तदा न्वेंद्रकेनरणी क्या हत्या न्याधानं के
र्त्तव्यं ॥ दर्शपौर्णमासेष्टि प्रभृतीनां मध्ये प्रवृत्तोपायनान्हूर्ध्वं यदि
पत्नी रजस्वला भवेत्तदा नाम परः संयागः कर्त्तव्यः ॥ केचित्तु दर्श
पौर्णमासात्पूर्वत्वा धानान्यः सर्वाणि छेदि ॥ केचिदाहुः ॥ यस्य क
र्मणो मध्ये रजोवृत्तत्वावायः प्रायश्चित्तं भवेद्वितीया यम्मुख्यकालः
॥ तस्याविधिकर्म प्रवृत्तमपि रजस्वलामपरः छेवकर्त्तव्यं ॥ यथा रव
स्यादेवं विधेकर्मणि यजमानस्याशौचमपि नास्ति ॥ एवं तु तां भवति

त्ये:×

प्रा॰ त्रि॰
५३

५७

स्यात् ५पं॰२

॥ नित्ये कर्मणि दर्शपूर्णमासादावनाश्वैनैमित्तिके च प्रायश्चित्ते स्नानादौ । दीपिका
अकरणे प्रत्यवायश्रवणात् ॥ कालान्तराभावे संकल्प एवमपि रजस्व
लामपरुध्यैतदनुष्ठानं कर्त्तव्यं ॥ सति मुख्यकालान्तरे नापरुध्यया
गः कालान्तरे वदनुष्ठानं कर्त्तव्यं ॥ एतावद्दशाकर्मणि आसन्नप्राप्तौ चे
यजमानस्य कर्मकाले शुद्धिरस्ति ॥ सू॰ विज्ञानेश्वरः प्रवृत्ते कर्मणि ना
शौचं ॥ काम्ये कर्मण्याधाने च संकल्पादूर्ध्वं रजस्वला चेत्तामपरुध्यया
गः कर्त्तव्यः ॥ ततः पूर्वं चेदनारम्भः पत्न्या कर्ममध्ये प्रसवेऽपि रजस्वलो
क्तन्यायेनापरुध्य योगादि कर्त्तव्यं ॥ स्नानं तु दशरात्रान्त एव ॥ तेषां
यदि दैवात्पत्न्याः प्रसवश्चापद्येत तत्क्षणाप्यत्नालंभुकावत्सर्वं कर्त्तव्यं
॥ अत्रैव प्रयोगः ॥ श्रीरामदसादयेदिति ग्रंथे पत्नीसमन्वितस्यते

पः॥ सद्वहनंकालेयोऽयं वेदः श्वश्वाद्देयामेवेदगयांच्हंसीविदध्यात
॥ अन्यत्सर्वंपत्नीकर्मसहमंत्रेणस्यावानेजोसौन्याधिश्रयणांतेऽ
मेत्वेनुपायांतंवनिवर्तते॥ संपत्नीयंकुर्हीविनाप्यणांपात्रेणसमाप्
या॥ तच्छृहिसर्वी॥ एवमिष्टिंसमाप्यसूक्तवाकंस्वात्तानमश्नीयाद्ध्र
वोऽज्ञानगमनाद्यर्थमप्रहस्यादिसमानास्मिसुपहूयविस्यधीर्वाल
यांत्वंतिस्वयोदक्षाभिरामिसद्यहिकार्यमहृत॥ एतदपिवसंगे
॥ अग्रधएवैतामुपद्धयतेसैवतनुः प्रायश्चित्तिरितिश्रुतेः॥ कर्मा
मध्येपात्रीस्थ। इत्यादिमंत्रस्ययथादिष्टचेत्तत्तदब्रह्मणाऽस्मिमना
दित्यभिमंत्रणंकर्तव्यं॥ यद्यवानातिब्रह्मा नता पशुंस्मिमना
दिति॥ एतयैवाप्सुप्रदिप्याहवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंजुहुयात्॥

प्रा॰क्रि॰
५४

मिश्चातिदारुमयारायमहवनीयेत्सीप्रदीपहासर्वाधानेलौकिके दीपिका

ग्नौत्सीप्रादीपेत् ॥ यद्याहिताग्निर्ईश्वप्रतिमित्तामत्यातानिमित्ता

वाभयंपरपेत्तदाघतरंद्रुमयामहेस्वात्तिदाविशस्यातीतिवाम्पा

माहवनयेजुहुयात् ॥ इंद्रोदेवता ॥ ततः सर्वप्रायश्चित्तंवपेद्वा ॥ के

चित्तुकर्मकालेहोमः अकर्मकालेजपइत्याहुः ॥ अन्येत्वकर्मका

लेप्यौपासनेलौकिकाग्नौवाहोमंकुर्वंति ॥ अपरेतुसर्वाधानेत्वौ

पासनइति ॥ केचित्त्वाहिताग्निर्वाहवनीयेऽनाहिताग्निस्तौपा

सनेब्रह्मचारीलौकिकइति ॥ अत्रापिहोमजपपक्षौपूर्ववत् एवं

वक्ष्यमाणेषु ॥ यद्येवंविहितानियजमानोविहारविप्रवासेआहवनी

भयंमांगच्छेत्तदाप्रजापतिर्विश्वकर्मेत्याहुतीमाहवनीयेजुहु

ज

पात्र॥ प्रजापतिर्विश्वकर्मा तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासं॥ अथ येगान्यस्य
जाहितो वसानपत्येवसानं मे विंदस्वाहा॥ प्रजापतये विश्वकर्मण इदं॰
॥ सर्वप्रायश्चित्तं कर्मकाले चेदाहवनीयं प्रणीय होमः कर्त्तव्यः॥ अ
यं होमः पूर्वोक्तेन यत्र इंद्रमभयाम ह इत्याहुतिद्वयेन समुच्चीयते॥ य
जमानेन यदि प्रवार्यकर्मणानि द्रव्यं श्रियो प्रदुद्रूयमानस्याभि प्रव
हिवा प्लूयते तेदास्य स्याहवनीयं विहत्याभि गर्भि भिरिति जुहुयात्
॥ जपेद्वा॥ इंद्रो हरिवान्देवता॥ यद्यपत्यं द्वयं पुरुष जातीयं वाजाये
त तदा मारुती ष्टिः कर्त्तव्या॥ पुरुषो जायमानो ति नीयतामाय
द्धे पुनर पत्यं भवतीत्यर्थः॥ गोर्जायमानोऽपभुत्ता तस्मादाह कर्त्तव्यं
॥ प्रायश्चित्तं॥ ततो मारुतं त्रयोदशकपालं निर्वपेत्॥ तस्याः प्रयोगः

प्रा॰ श्रि॰
५५

॥ अत्र पत्न्यवेक्षणदोषनिर्हरणार्थमाकूतेष्टयाधर्म्यं इति संकल्पयौर्णमासं दीपिका
तंत्रं ॥ अत्र पयस्याय ऐन्द्रं हविः ॥ पात्रप्रयोगकालेत्रयोदशकपाला
निस्यक्षव्यं हंहं ॥ शेषं प्रकृतिवत् ॥ निर्वपणकाले मरुद्भ्यो जुष्टं निर्व
पामि ॥ मरुतो हव्यं रक्षधं ॥ तद्भ्यो वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ एवमधिवाप
संवापादिषु ॥ कपालोपधानकाले चितीयचान्द्व्यवेष्टानां मंत्राणां
चित्रवृत्तिः ॥ अत्र यस्य विहत्य मीमांसि पावरणं प्रियं यज्ञेन्यासादनं ॥
मरुतां ऐं इष्टगतविकारः ॥ अथ यज्ञो योतः क ॥ पोममागेनचतुर्होता नी॰
मरुद्भ्यो मृडहि ॥ मरुतो यज ॥ मरुतां महं देव यज्यं ये द्रियावन्नाद
भूयासं ॥ नपावरणहोमः ॥ नारिष्टादिस्विष्टकृतं विसृज्य प्राशित्रं
॥ नावत्त धीकरणं ॥ मरुतामहं माजिति ॥ यजमानवत् यजमानं चमवर्जे

॥ मरुतोय हव्योयावाः शर्मैतियाज्यानुवाक्ये ॥ एवं मारुतेष्टिः कर्त्तव्या ॥
यमयोरेकस्य हव्योवायवदि पुंस्त्वं भवेत्तदाजातेष्टिं कृत्वा मारुतेष्टिः कर्त्त
व्या ॥ यद्युभयोरपि स्त्रीत्वं तदा मारुतेष्टिरेव ॥ जतवेपि मारुतस्येव ॥ अ
ग्निगृहेत्वे कर्म्म मार्गे पुरुषाणां प्रमादालस्यादिभिर्नानादोषसंभवात् वि
॥ प्रायश्चित्तानामानन्त्यादिङ्मात्रमेवात्र प्रदर्श्यते ॥ विस्तरभयसंगात् ॥ अ
तोऽस्मिन्स्मृतिहेत्वक्रमस्य पृष्टवा प्रायश्चित्तं ॥ भाष्ये प्रयोगवृत्त्यादावपि
द्रष्टव्यं ॥ दर्शपूर्णमासप्रायश्चित्तान्येवव्य कर्त्तव्यानि कातिपयानि
वयव्या मन्यन्त्वाति ॥ इदानीमाग्निहोत्रप्रायश्चित्तान्युच्यन्ते ॥ अग्नि
वृत्तस्यै इत्यादिना विहितः प्रणयनकालः ॥ अग्नीनां गते प्रणयन
काले यथाग्निः प्रणीयते तदा तमाग्निमनुगमय्य पुनः स्वकाले

प्रा॰श्चि॰
५६

56

प्रणयनं कर्त्तव्यं ॥ केचित्तु सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा तमेव प्रणीतमग्
न्निं होमार्थं धारयंति ॥ उदयकाले तु समयकाले वा प्रणयनकाला
तिक्रमे यथ्या एवं प्रणीप्रनादि हविरासादनान्तं कृत्वा स्वकाले गत
प्रणा प्रायश्चित्तार्थं मनोज्योतिस्त्वयास्विष्टं प्रातस्तव इति द्वे चतुर्गृ
हीते आहुती होष्यामीति संकल्प्य मनोज्योतिर्जुषतामाज्यं वि
च्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ॥ या इष्टा उषसो निम्रुचश्च ताः संदधा
मि हविषा घृतेन स्वाहा ॥ मनसे ज्योतिष इदं ॥ इति चतुर्गृहीते
नाज्येन हुत्वा पुनरपि एकं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा त्रयस्त्रिंशत्तन्तवो
ये वितत्निरे इदमं यज्ञं स्वधया ददंते षां छिन्नं प्रत्येतद्दधामि स्वा
हा घर्मो देवां अप्येतु स्वाहा देवेभ्य इदं ॥ सर्वप्रायश्चित्तं ॥ एतन्माज्ञा

द्वी॰पि॰

रात्सवनीयेकृत्वाविच्छिन्नेत्यादिपर्यायपूर्वंहोमशेषंसमापयेत् ॥
केचित्पुनरनुद्धृतेप्याहवनीयेसमस्तमयादुदयाद्वाप्रागेवप्रणीतेप्रा
यश्चित्तमिदंकर्त्तव्यं ॥ उद्धृतस्यप्रणयनपर्यायत्वादित्याहुः ॥
उत्यनुद्धृतप्रायश्चित्तं ॥ प्रयाणानुगतिप्रायश्चित्तं ॥ प्रणयनका
लेगार्हपत्यानुगमनेगार्हपत्यभस्मनामित्यारणीसंस्पर्श्यम
थित्वाजातमग्निमस्तमयादुदयाद्वाप्रागेवगार्हपत्यायतनेव
तिधायतत्पदस्वयोगेष्टिं सत्वाचैमित्रादिहोमान्होष्यामीतिसंकल्प
स्याहवनीयंप्रणीयतत्रसमित्रादिहोमंकुर्य्यात् ॥ कृत्वासमाह
वनीयमनुगच्छेत्प्रणयनादिपर्यायपूर्वंहोमंकुर्यात् ॥ एवमपि
त्वाग्निप्रतिष्ठापनेकृतेप्रणयनात्सर्वंपर्यायादित्याप्तत्मियादस्पुद

९०

प्रा० श्रि
५७

होत्वा

याज्यालब्धप्रणयनादियथाहं एवं विहारासादनांतं पूर्ववदनुष्ठरणम्
प्रायश्चित्तं कृत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ एवं मध्यमालोगाहप
त्यो यदि विहरणकाले समीपेयादितजा यतेभवत दालौकिका
ग्निमाहृत्यात्तमयाद्गुदयाद्वा प्रागेवमाहृपत्या यतनोतिधा
यतपरवते होस्यानोमित्रादिहोमान् होष्यामीति संकल्प्याह
वनीयं प्रणीय मित्रादिहोमं कुर्यात् ॥ क्वचापि लौकिकाग्नि
प्रतिष्ठापने कृते प्राणयतान्सर्वं यथोदित्यात्तमियादुदयुद
याद्वान्तदा पूर्ववदनुष्ठरणं प्रायश्चित्तं कृत्वा होमशेषं समा
पयेत् ॥ एतद्गुणमवाते ॥ एवं निःप्रकारेण माथित्वामं यते कृत्वा
लौकिकाग्निमाहृत्यवा चेत्तमयाद्गुदयात्प्रागेवमर्वथ्यो गाहप

दीपिका०

श्रहानि०

स्मायतनेग्निप्रतिष्ठापनं कर्त्तव्यं ॥ नोचेद्यस्यवोभावनुगताव
भितिश्रोचेदभ्युदियादित्यादिनाविहितं पुनराधेयमग्न्याधेयं
वाकर्त्तव्यमितियावत् ॥ तत्रापियदिद्वितीयहोमकालात्प्रागज्ञा
यतेतदापुनराधा कर्त्तव्यं ॥ केचित्तुहोममपिस्वर्वैवदेवलौकि
काग्नौकृत्वाउत्पन्नस्थमंथनं कर्त्तव्यं तृतीयहोमकालात्प्रागज्ञा
नेवपुनराधानमित्याहुः ॥ यदामंथनप्रवृत्तोपिउदयास्तमया
त्प्रागेवलौकिकाग्निप्रतिष्ठापनं क्रियतेतदाप्युभयानुगत्यापुन
राधानमेव ॥ केवलंगार्हपत्यानुगमनेपिश्राहवनीयस्यपश्चा
द्विसन्ताहिगतइत्यादिलिंगेनगार्हपत्यानुप्रवेशादावगमादुभ
यानुगमस्यूपपत्तेः ॥ यदाभस्मस्पर्शेनस्वर्वैकिंमंथनमारभ्यलौकिका

नं=

द्वितीय

ग्निप्रतिष्ठापनं क्रियते तदापि पुनराधानमेव ॥ केचित्तु नरकुलंतस्यापि
मथ्यमानस्याज्ञत्वविमथ्यतस्य प्रकृतत्वात्सत्तोरप्युदयात्तमयो
र्नैमित्तिकानुगतमिति तत्पुनराधानं ॥ किन्तु लौकिकाग्निप्रतिष्ठाप्यानु
द्रवण प्रायश्चित्तं कृत्वा होमसमाप्य तमग्निं परित्यज्य पुनर्मथित्वा
पूर्ववत्संकल्प्याहवनीयो मित्रादयो होतव्या इत्याहुः ॥ प्रणयना
त्सर्वेषां गार्हपत्यानुगमने सत्तोरप्युदयास्तमयोर्नाधानं ॥ अनुगमन
स्य वहतस्य प्रत्यक्षाग्निगोचरत्वेनोभयानुगत्यभावात् ॥ अतः पूर्व
वन्मथ्यतेनैवाग्निमुत्पाद्यानुगति प्रायश्चित्तमनुद्रवण प्रायश्चित्तं
च कृत्वा पूर्ववद्धोमः कर्तव्यः ॥ अस्मिन्पक्षे यदि कालातिकर्षा इति सत्र
स्य विषयमाह ॥ अनुगतेऽग्नौ यस्याहवनीय इत्यादिविधिना मथ्य

केवल

मासोपवादिकालसंबन्धिक जायेतनदालौकिकाग्नौहोमं संस्थाप्य
मासविंशतिपर्यन्तंतज्जपपूर्वकंसंधनादिप्रायश्चित्तंकुर्यात् ॥ सर्वहोमका
लातिपत्तौतुनलौकिकाग्निप्रतिष्ठापनादिकंतुमंपित्वेवववद्य
मासकालातिपत्तिंप्रायश्चित्तपूर्वकंहोमंकर्तव्यः ॥ अस्मिन्पक्षे
यस्यवोभावगतावभितिक्तौचेदित्यादिविषयमाह ॥ अजस्त्रे
प्रणीतेवाहवनीयेगार्हपत्यादाहवनीययोरनुगतयोर्वैक्लिदयो
स्तमयोवाभवेत्तदासूर्यानुगातिमित्तंप्रायश्चित्तं ॥ तथाचलौकि
काग्निप्रतिष्ठापनंहुत्वापूर्वकंगार्हपत्यन्वाहवनीयेप्रणयनमि
त्यादीन्सर्वप्रायश्चित्तंचकृत्वाहोमःकर्तव्यः ॥ होमकालसंपत्ति
कर्षेन्लौकिकाग्निप्रतिष्ठापनादग्निहोत्रहोमसमाप्तिपर्यन्तं

प्रा-श्चि
५८

कृत्वा प्रायश्चित्तं च पूर्ववदिति मन्यंते ॥ प्रणयनादौ समारूढस्य प्र-
च्यवमानस्य अजस्रान्निष्ठुतः संतोरण्युदयासमयेनाधाने किंतु
प्राग्होमकालात्प्राप्ति ॥ विशिष्य विस्पष्टाप्यतासीन्ने लौकिकाग्नावे-
व प्रायश्चित्तं कृत्वा होमसमाप्तिः ॥ नवरत्नमालिंपारित्या-
ज्यपुनः प्रवमप्यते न तत्र विकाद्यः ॥ अनुगत्यभावात् ॥ प्र-
णयनार्थमुद्धृतस्याहवनीयः प्रणयनात्पूर्वं यद्यनुगच्छेत्त-
दा दक्षिणाग्नेरेव वा होति हुत्वा गार्हपत्यात्पुनः प्रणयनक-
र्तव्यं ॥ दक्षिणाग्नेः प्रणयनात्प्राग्धविर्हवनीयमनुगमनेन्वा-
हार्यपचनं विना गार्हपत्यात्पुनरहृत्य नृणां कुर्यात् ॥ उक्त-
स्य दक्षिणाग्नेः प्रणयनात्प्रागनुगमने [illegible] नाहितान्नेर्यजात्

दीपि.

स्तै

त्वा गार्हपत्यात्पुनः प्रणयनं कुर्यात् ॥ संध्यादिष्वन्यतमो होम
कालः केचित्त्वस्तोपरिस्तीर्णोर्द्धुग्धेवा हविषि मध्याधिश्रिते वा हवनी
यं समिद्धं स्यादिनोपि होमकाल इत्याहुः ॥ तस्मात्प्रणयनानंतरं ह
विरासादनात्पूर्वमाहवनीयानुगमने कालद्वयेपि यदि प्राकर
होमकालादिति विधिना हवनीयं प्रणीय पूर्ववद्धविरासादना
नंतरं त्वा प्राणोनायस्य ज्योतिरमन इत्येकस्तु नैमित्तादीन्होष्
ष्यामीति संकल्प्याहवनीये मित्रादिहोमं कृत्वा पूर्ववद्धोमसमा
प्तिः ॥ अप्यवा सर्वप्रायश्चित्तमेव ॥ नामित्राय्यः ॥ यद्यपि श्रूनाह
त्वाऽ हायेद्धेत्तदेव प्रायश्चित्तमिति श्रूयते ॥ तस्मिन्नप्यहो हविरा
सादनांतं कृत्वा हवनीयानुगति प्रायश्चित्ता पूर्वं सर्वप्रायश्चित्ति

८

होष्यामीति संकल्प्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा एवं विद्धोमशेषं दीपि
षं समापयेत् ॥ प्रणयनप्रभृति पूर्वाहुति समाप्तिपर्यंतं मध्ये आह
वनीयानुगमने कालद्वयेपुनः प्रणीय हविरासादनांतं कृत्वाज्यो
तिष्मतीष्टिः स्थाने मित्रादीनं त्रयस्त्रिंशत्संतवत्स्याहुतिं चतो
ष्यामीतिसंकल्प्याहवनीये मित्रादिहोमं त्रयस्त्रिंशत्संतवु
र्त्स्याहुति सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा विच्छिन्नस्तोत्यादिमार्जनांतं हो
मशेषं समापयेत् ॥ अत्र यदा पुनराग्निहोत्रहोमं समाप्य पुन
र्द्दिर्हत्यज्योतिष्मतीष्टिः मित्रादिकं वा क्रियते तदा तद्दिने
पुनरप्याहवनीयं प्रणीत त्रयस्त्रिंशत्संतवत्स्याहुतिं सर्वप्रा
यश्चित्तं कुर्यात् ॥ इदं प्रायश्चित्तं पूर्वोक्तेन प्रायश्चित्तेन होमका

लेवक्ष्यमाणप्रायश्चित्तेनचकालेद्वयेपिविकल्प्यते ॥ इदंप्रायश्चित्तंममउ
क्तेराणभवति ॥ यस्याग्निरुद्धृतोहुतेग्निहोत्रेउद्वायेदित्यत्रोद्धृ
तग्रहणात् ॥ अस्मिन्काल आहवनीयानुगमनेयादिसायमहुते
स्येवोद्वायेदित्यादिविहितंवक्ष्यमाणप्रायश्चित्तंसायंकाले
पूर्वोक्ताभ्यांप्रायश्चित्ताभ्यांविकल्पेनभवति ॥ यद्यप्युद्धृतोग्निर्हि
नप्रस्तुतः ॥ तथाप्यधिश्रित्याग्निहोत्रमुद्वायेदितिनियमात् उद्ध
रणात्प्राक्परंवक्ष्यमाणप्रायश्चित्तंनलभ्यते ॥ तस्यप्रयोगः ॥
यावदंतेकर्माणिकृत्वा आहवनीयोगच्छेत्तत ऊर्ध्वं आहवनीय
संबंधकर्मविहायगार्हपत्यदक्षिणाग्न्योः कर्मकृत्वा पत्न्याः
उपविश्य [illegible] यजमानस्यवनानि क्रमेण [illegible] उद्वीयवैति

पदमात्मनित्य प्रयोगादुच्यते ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरेव प्रमीयेच्चे दीक्षि-
कत्वाधारं स्रावयति ॥ ततउपवेशादानादि पुरिसाम्यन्तं
कृत्वा सोमविच्चन्न होत विघावसुवि यजमानो वसुविद् ब्राह्मण
श्च इत्याह ॥ वसुवि ब्राह्मणो वाचार्य होत्रेत्या हवुनीयत्र प्रवृति
॥ स्रुविः स्वकाञ्चिय मासा इति यजमानो मिमंत्रणं कृत्वा ततो
यत्र स्नेहान्नं कस्या पिदेय मिमीसंकल्पितं न छन्न वसु विवदे
ददाति ॥ ततो वसुवि ब्राह्मणो ग्विय त इति मंत्रेण सूर्वमाहवनी
याग्निं हरति ॥ वसुविदा प्रणी यमानस्याग्नेः पश्चाद घर्मं स्वाग्नि
होत्र द्रव्येण सहागच्छेत् ॥ एवं गच्छन्न घर्मं कुर्वन्ति दिनं वीहीत्या
दिवानायत्वेत्य प्रसान्तं कृत्वा वसु विदाग्नो प्रति ष्ठापिते घर्मं

रग्निहोत्रहवण्यामभिमन्त्र्यस्मैप्रदायाहवनीयस्यरात्रिंरात्रिमिध्माधाना
भ्युक्षणालंकरणपरिस्तरणानिपूर्वमकृतान्येतान्याहवनीयकर्म
णिचकुर्यात्॥ ततोयजमानाक्षपरेणाहवनीयंदक्षिणातिक्र
म्यविषफदस्यौन्यपश्याचामाति॥ ततोध्रुवाहवनीयंपरिषि

७५

यज्ञस्यसंततिरसीतिधारांस्त्रावयतिउपप्रेतसंयतपामिति
हविरुपसादयज्योतिष्मतइष्टेस्वधानेमित्रादिहोमंकृत्वाविषफद
स्यौन्यादियथापूर्वंहोमशेषंसमापयेदिति॥ प्रायविवेकः॥
अग्निहोत्रहोमार्थंप्रणीयतस्यानुगमनेप्रणयनप्रभृतिहविरा
सादनपर्यन्तंकालद्वयेपिविधिद्वयंभवति॥ यदिप्राक्होमकाला
दाहवनीयोनुगच्छेद्यस्याग्निरुद्धृतइत्यंत्रचविशेषाभावात्॥ का

प्रा·प्रि·
६२

62

लद्वयेपिविधिद्वयेभवतीत्यर्थः॥ यदिसायमहुतेग्निहोत्रइतिपूर्वो दीपिका
क्तंबहुविद्रुप्रणएसायंकालेपूर्वोक्ताभ्यांप्रायश्चित्ताभ्यांविकल्प
ते॥ तस्मात्सायंकालेविधिद्वयमपिविकल्पेनभवति॥ प्रातःका
लेविधिद्वयमपिविकल्पेनेतिमंतव्यं॥ अस्मिन्कालेगार्हपत्यानु
गमनेदक्षिणाग्न्याहवनीयावुद्धाप्यगार्हपत्यभस्मनानित्या
रणीसंस्पृश्य इतःप्रथमंजनिरित्यनेनमंत्रेणगार्हपत्यंमापित्वा॥ अ
ग्नेसंम्राडसिवैरप्यैरमस्वसहसेघ्नायोर्जेपत्याय॥ अनेनमंत्रे
णाज्यान्नमाभिमंत्र्यसंम्राडसिविराडसिसरस्वतोग्नेसमिधा
तोमंनादत्वाजपत्याय अनेनमंत्रेणोपसमिध्यगार्हपत्यायत
नेतिधायपश्चाएवंगार्हपत्यादाहवनीयमुद्धृत्यएवंप्रविश्यानाति

मंत्रेणादक्षिणाग्निं प्रणीयतत्र ॥ अन्वाधिक [illegible] अयमग्नि [illegible] विश्व

मो जातवेदाः ॥ अनु सूर्यस्य पुरुत्रा च रश्मीननु द्यावापृथिवी आततंथ ॥

॥ अनेन मंत्रेण आहवनीयं प्रणीय तत्र पत्वनेष्वेष्टु लेमित्रादि होमान्कृत्वा

पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ केचित्तु यस्याहवनीयेनुगतेनृत्यास्मिन्नपि विष

ये प्रागस्वांतरीयत्वात् पदि गार्हपत्याहवनीयौ वानुगच्छेदित्ययमपि वि

धिविकल्पेन भवतीति वर्णयंति ॥ तस्मिन्पदे तु न आहवनीयं दक्षिणा

ग्न्याधुद्धापनादि ॥ ततो गार्हपत्य भस्मना तीन्यस [illegible] संस्पृश्य [illegible] सी

माथित्वा गार्हपत्याय तनातेति ध्यायतत्र पत्वने ॥ इष्टेष्टु लेमित्रादि होमा

न्कृत्वा पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ इदं प्रायश्चित्तं सायंकाले कर्तव्यं ॥ प्रा

तः काले गार्हपत्यानुगमने प्रायश्चित्तमाह ॥ यदि प्रातरनुगतो निहोत्रे

परोग्निरनुगच्छेदनुगमयित्वा एवं पूर्ववन्मथित्वापसंस्कृत्य एवं बहुहुत्यजुहुया
दितिपुनः पाथ्यामो विध्यंतरविकल्पार्थः॥ नवमाधेयस्याहवनीयेनु
गतहत्यनेन विधिना सर्वं समानं॥ पुनः पाठपरिसंख्यार्थ इति के
चित्॥ परिसंख्याने पदेत्यत्र पठितेनस्याविधिचार्था यस्यैवानु
ष्ठानं॥ कात्यानुक्रमणाभावादग्निमंत्रेणोपसमिंधनेच क्रियते
॥ अत्रायं प्रयोगः॥ प्रणयनप्रभृतिहविष्कृतिसमाप्तिपर्यंतमा
हवनीये विद्यमाने प्राप्तः कालेगार्हपत्यानुगमने दक्षिणाग्न्याह
वनीयानुद्धाप्य एवं वा नित्यपर्यायेण गार्हपत्यमस्मना संस्पृश्य
अतः प्रथमामितिगार्हपत्यं मथित्वा ते संस्त्राडित्यग्निमंत्र्य सभ्यां
डजोनुपस्थाप्य गार्हपत्यायतनेति ध्यायन् गार्हपत्याहवनीये

मु इत्यग्ने नयावि शासीति मंत्रेण गार्हपत्याद्दक्षिणाग्निं प्रणीय पश्चा
दग्निरक्षसा इत्यनेनाहवनीयं प्रणीय यत्र पत्र च इष्टे स्यानेति त्र्यादि
होमं कृत्वा पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ परिसंख्यानपक्षे प्रयोगमाह ॥ दक्षिणा
ग्न्याहवनीयावनुद्वाप्यानित्यारणी गार्हपत्यन्त समन्तात्संसर्पदिह नः
प्रस्थानेमित्यनेन मंत्रेण गार्हपत्यं माप्यित्वा स्वायतनेनिधाय गा
र्हपत्यादाहवनीयमुद्धृत्यं नयत एतं प्रविशासीत्यनेन दक्षिणाग्निं
प्रणीय ॥ अन्वग्निरुषसामित्याहवनीयं प्रणीय यत्र पत्र च इष्टे स्या
नेति त्र्यादि होमं कृत्वा पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ केचित्तु यदि प्रातर्जु
होमि के होत्रेत्यस्मिन्नपि विषये पादि गार्हपत्याहवनीयावनुगच्छे
त इत्ययमपि विधिर्विकल्पेन भवतीति वर्णयंति नास्मिन्पक्षे

८

न्नाहवनीयदक्षिणाग्न्योरुद्धापनादि ॥ तनो गार्हपत्यभस्मतानि
न्यारणीसंस्पर्शयन् संमथयित्वा गार्हपत्यायतने निधाय तत्प
स्वतत्र स्वस्थाने मित्रादिहोमं कृत्वा पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ अत्रापा
हवनीयानुगमने एवं वैत्वाप्रायश्चित्तं विलुप्यमाह ॥ अथवा सर्वप्रा
यश्चित्तमेव न मित्रादयः ॥ अथवा मित्रादीन् त्रयस्त्रिंशतं तत्त्वहुत्या
हुतिं सर्वप्रायश्चित्तं च जुहुयात् ॥ अथवा सायंकाले चेद्द्वहुविद्धप्र
यामपि विकल्पेन भवति ॥ अत्रायं विवेकः ॥ आहवनीये विद्यमा
ने प्राक् होमकालात् प्रातःकाले गार्हपत्यनुगमने यदि प्रातर
हुते परोग्निरनुगच्छेदनुगमयित्वा पूर्वमित्यादिना एवं चेत्किं न प्र
कारद्वयं प्रायश्चित्तमेकमेव भवति ॥ केचिद्यदि प्रातरहुते परोग्निरनु

गच्छेदित्यस्मिन्नपि विषये यदि गार्हपत्याहवनीयोनुगच्छेदित्ययमपि
विधिर्विकल्पेन भवतीति वार्त्तयन्ति ॥ तस्मिन्पक्षे प्रातःकाले विधिद्वयं
विकल्पेन भवति ॥ आहवनीयेनुगते प्राक् होमकालात् गार्हपत्या
नुगमने कालद्वयेपि यदि गार्हपत्याहवनीयौ वानुगच्छेदिति पूर्वो
विधि क्त एव एव भवतीत्यर्थः ॥ मंथनविषये काश्चिद्विशेषमाह ॥ सर्व
त्रा चसारणसामर्थ्याभावे नारणीमंथनेनानुगतस्याग्नेर्भस्म
नात्तदरणीसंस्पर्शमंथनं कर्त्तव्यमित्युक्तं ॥ तस्य भस्मसं
स्पर्शनस्य लोपे यत्रोपावरोहजपो विहितः तस्य च लोपे माथि
तोग्निर्लौकिको भवति ॥ आग्नेयहृदयस्य तत्र संक्रमणाभावात् ॥
तत्र तमग्निं परित्यज्य पुनराधिविधिवन्मंथनं कर्त्तव्यं ॥ दाहृष्णप
दो

पा॰ श्रौ॰
६५

होता प्रजमादि लक्षणमेकमप्ययोर्नाश्रयः ॥ केचित्तु भस्मसंस्पृष्टमाणी दीपिका
नाशोप्याहिन्नमाश्रयेच्छंति ॥ पुनराधानं कर्तव्यमिति त्रिवर्णी यांति ॥ अ
स्मिन्काले दक्षिणाग्नेरनुगमने कालद्वये ध्यातं प्रविश्यानीतिमं
त्रेणागार्हपत्यादृक्षिणाग्निं प्रणीय दक्षिणाग्नेरनुगतिप्रायश्चि
त्तार्थं सर्वप्रायश्चित्तं होष्यामीति संकल्प्याहवनीये सर्वप्रायश्चि
त्तं कृत्वा पूर्ववद्धोमशेषं समापयेत् ॥ अस्मिन्काले गार्हपत्या
हवनीयौ यदि युगपदनुगच्छेयातां तदा कालद्वयेपि पूर्ववद्विधिना
रणीगार्हपत्यमन्थनाद्यं समर्प्य पूर्ववत्संभारयित्वा गार्हपत्याय
तनेति पायगार्हपत्यादाहवनीयं प्रणीय तं पयसा तत्र हुत्वेष्टा
नामिष्टावादिहोमं कृत्वाज्यानि प्रमत हुत्वेष्टानामिष्टादिहोमं हुत्वा

पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ अथवा सर्वेष्वप्यनादित्तपस्वत्तु इष्टेस्थानेमि-
त्रादिहोमं कृत्वा हवनीयानुगति प्रायश्चित्तार्थं सर्वप्रायश्चित्तं हु-
त्वा पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ अथ वा गार्हपत्यस्यामप्यनादित्तपस्वो-
ष्टिस्थानेमित्रादिहोमपर्यंतं पूर्ववदेव कृत्वाऽनंतरं ज्योतिष्मं-
तीमिष्टिस्थानेमित्रादित्रयास्त्रिंशत्तंतव इत्याहुतिभिर्नामित्रे वाहवनी-
ये हुत्वा विष्णुदसीत्यादिमार्जनांतं होमशेषं समापयेत ॥ अथ प्र-
वासायंकाले त्वाहवनीयमनुगमने वहुविडुद्वरस्मात्मस्मिन्काले
विकल्पेन भवतीति प्रागेवोक्तं ॥ तस्माद्गार्हपत्याहवनीययोर्यु-
गपदनुगमने वहुविडुद्वरसात्प्रायश्चित्तमनुगयनान्तपूर्वमाहवनी-
यानुगमनेपि विकल्पेन भवेदेव ॥ गार्हपत्याहवनीययोर्युगपदनु

गमने वक्ष्यति दुम्परणो कर्तव्यविशेषमाह ॥ पूर्ववन्नित्यारणी गार्हपत्य
भस्मना संस्पर्शयित्वा गार्हपत्यायतने निधाय गार्हपत्यं दक्षि
णाग्न्योः कर्म कृत्वा पत्न्या उपविष्टायामित्यादि उपप्रेतसंयत
धमिति हविरूपसादयेत्येवमन्तं पूर्वोक्तप्रकारेण कृत्वा तपश्चेत्
स्वेष्टुनेमित्रादि होमं हुत्वा विफदसीत्यादि यथापूर्वं होमशेषस
मापयेत् ॥ अस्मिन्काले गार्हपत्यदक्षिणाग्नी युगपदनुगच्छेया
तां तदालाहवनीयमप्युपाप्य पूर्ववन्नित्यारणी गार्हपत्यभस्मना
संस्पर्श पूर्ववदितः प्रथममित्यादिभिर्मन्त्रैर्मथनादि मन्त्रेणोप
समिन्धतादि कृत्वा गार्हपत्यायतने निधाय यथा पूर्वं गार्हपत्याप
हवनीयमुद्धत्य तत्र एते प्रविशानीतिमंत्रेण पूर्वं दक्षिणाग्निं प्र

रणीयं ततोन्वाग्निरिति मंत्रेण आहवनीयं प्रणीयोपस्थानं इध्मेत्याने
मित्राद्दहोमं कृत्वा दक्षिणाग्न्यनुगत प्रायश्चित्तं च प्रायश्चि
त्तं होष्यामीति संकल्प्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पूर्ववद्धोमस
माप्तिः ॥ अथ वा पूर्ववन्नित्याग्नीरणी गार्हपत्यभस्मना संस्पर्श्य तं
संनिमाथित्वा गार्हपत्यायतनं ततो निधाय ततः मनसं प्रविशान्नीतिमं
त्रेण गार्हपत्याद्दक्षिणाग्निं प्रणीयोपस्थानं इध्मेत्यानमित्रा
द्दिहोमं कृत्वा दक्षिणाग्न्यनुगत प्रायश्चित्तं च सर्वप्रायश्चि
त्तं कृत्वा पूर्ववद्धोमशेषं समापयेत् ॥ प्रातःकाले गार्हपत्यदक्षि
णाग्न्योर्युगपदनुगमने एवं वदाहवनीयमनुगम्य नित्याग्नीरणी गा
र्हपत्यभस्मना संस्पर्श्य ततः अयं मामित्यादिभिर्मंत्रैर्मंथनादि

प्रा० श्र्रा०

६३

६७

भिमंत्रेणोन्नयसामिं प्रणानिकृत्वा गार्हपत्यायतने निधाय गार्हपत्यं दीपित्वा

दाहवनीयतनत एवं प्रविप्रानीति मंत्रेण गार्हपत्याद्दक्षिणाग्नितो

णीय स्नत्वाग्निकृत्यामिति मंत्रेण हवनीयं प्रणीयतत पस्वत इत्येतस्था

नेमित्वादि होमं हुत्वा दक्षिणाग्ममनुगाति प्रायश्चित्तार्थमाहवनीये

सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा एवं विद्धोमसमाप्तिः ॥ अथवा आहवनीयतु

वाप्यनित्यमरणी गार्हपत्य संस्पर्शयइतः प्रथमाविति मंत्रेणामा पित्वा भस्मना

गार्हपत्यायतने निधाय गार्हपत्यादाहवनीय मुद्धृत्यतत एवं प्रवि

प्रानीति मंत्रेण गार्हपत्याद्दक्षिणाग्निं प्रणीय स्नत्वाग्निकृत्यमा

मत्र मरव्यादिति मंत्रेणाहवनीयं प्रणीयतेपस्वत इत्येतस्थानेमि

त्वादीन् हुत्वा दक्षिणाग्न्यनुगात्य पश्चात्सर्वप्रायश्चित्तं तत एवं व हुत्वा

होमशेषं समापयेत् ॥ अथ वाग्निनिर्वाणे गार्हपत्यभस्मना संस्पर्श नष्टसी
गार्हपत्याद्दक्षिणाग्निं प्रणीय पूर्ववत्त एवं तत इष्टेस्यान्तेमित्रादीन् हु
त्वा दक्षिणाग्न्यनुगत्यर्थं सर्वप्रायश्चित्तं च कृत्वा यथापूर्वं होमशे
षं समापयेत् ॥ अस्मिन्काले दक्षिणाग्न्याहवनीयो युगपद्युग
च्छेयातां तदा गार्हपत्यादाहवनीयमुद्धृत्य पुनः प्रविशतीति मं
त्रेण गार्हपत्याद्दक्षिणाग्निं प्रणीयातेनन्तरमाहवनीयमपि प्र
णीय हविरासादनं कृत्वा दक्षिणाग्न्यनुगतिप्रायश्चित्तार्थं सर्वप्र
यश्चित्तं होष्यामीति संकल्प्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वानंतरं
ज्योतिष्मत इष्टेस्यान्ते मित्रादीन् होष्यामीति संकल्प्याहवनी
ये मित्रादिहोमं कृत्वा पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ आहवनीयस्याप्राय

श्चित्तं विकल्पमाह ॥ अथ पूर्वोक्तेन प्रकारेण दक्षिणाग्न्यनुगतिप्रा
यश्चित्तं कृत्वाऽहवनीयानुगमनस्य सर्वप्रायश्चित्तमेव नामि
त्यादय ॥ अथवाग्निमादीं स्त्रयस्त्रिंशत्तं लघु हुत्वा इति सर्वप्राय
श्चित्तं कुर्यात् ॥ अथवा सायंकाले पूर्वोक्ताभावविकल्पेनैव भ
वति ॥ अस्मिन्काले सर्वस्यानुगमने पूर्वोक्तानि प्रायश्चित्तानि
नि ॥ अनुगतक्रमेणानस्यन्तस्याग्नेर्लक्तप्रायश्चित्तं पूर्वोक्तप्र
कारेण कुर्यात् ॥ तस्मादनुगतक्रमेण वनस्यन्तस्याग्नेर्यथा
विहितमुत्पत्तिं कृत्वा तन्नैव क्रमेण यथाविहितं प्रायश्चित्तं कु
र्यात् ॥ अनुगतक्रमापरिहाय आधातक्रमेण प्रायश्चित्तम
कुर्यात् ॥ आहिताग्नेः अपराङ्गे गार्हपत्यादक्षावपाठे सति

नस्यायोरग्नेरनुगमने धक्षिरदक्षीन्नुपवेशयादान्तादिय यथा एवं गा
र्हपत्यात्पुनरपोह्य अपोह्य गन्यनुगति प्रायश्चित्तार्थं सर्वप्राय
श्चित्तार्थं सर्वप्रायश्चित्तं होष्यामीति संकल्प्याहवनीये सर्वप्रा
यश्चित्तं हुत्वा भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नावाधाय पिंडं कुर्यात् ॥ अथयो
रग्न्योरादीप्यमानयोर्गार्हपत्यानुगमने यस्याहवनीयेनुगते
गार्हपत्य उद्वायेदिति पूर्वोक्तप्रकारेण कर्तव्यं ॥ अथ यदा
यदि गार्हपत्यस्याहवनीयानुवासाच्छेत्तोऽस्तमर्वेत्यादिनाभि
हित पूर्वोक्तप्रकारेण कुर्यात् ॥ अपरे पुनरपोह्याग्नेरेकदेशमा
माहृत्य गार्हपत्यायतने विधाय गार्हपत्यानुगति प्रायश्चित्ता
र्थं सर्वप्रायश्चित्तं होष्यामीति संकल्प्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्त

अ॰प्रि॰ कृत्वादादीत्सामग्नावपि भुवः स्वाहेति होमं कुर्वीत ॥ गार्हपत्याग्ने दी॰पि॰
६६ रपोढनितिरवो मयोरनुगमनेऽपि यस्याहवनीये नुगतो गार्हपत्य
69 उ गायेदित्यस्य विधिर्वा यदि गार्हपत्याहवनीयो वानुगच्छे दि
त्येवविधिविधि वा पूर्वोक्तप्रकारेण कर्त्तव्यः ॥ एवं प्रायश्चित्तं कृत्वा
धस्थापनादि यथापूर्वं वेत्तनापि गार्हपत्यादग्नानां वित्कयाः
पूर्ववदपोढानुगत प्रायश्चित्तं कृत्वा कृतान्तादारभ्य यथापूर्वं 3
होमः कर्त्तव्य ॥ अस्य होमकालेन श्याद्यन्यतमो होमकालः
॥ केचित्कर्याः सीयर्पिगानिभुहुत्ये स्वहविधिश्च धिश्च नैव ॥ अ
परेणाहवनीयं दर्भे भुमादिनवाहुतोपि होमकालः इत्याहुः
॥ अपरेणाहवनीयं दर्भे भुमादिन भुहविर्विधिहोमकाल इति ।

श्री

पत्न्याग्निसमारोपे युगपन्नाशे प्रायश्चित्तमनुपयोगत्वान्नोच्यते ॥ तस्माद्द्विरात्रा दूर्ध्वं त्रिरात्रं यावत्समारोप्य तिष्ठेत्तस्य प्रायश्चित्तम् ॥ आहवनीयानुगते प्रायश्चित्तार्थं प्राणाहुतिं होष्यामी
ति संकल्प्य प्राणदानमप्यगान्न स्वाहा ॥ प्राणायेदं न मम ॥ एवं गार्ह
पत्ये प्राणाहुतिं कृत्वा आहवनीयं लौकिकाग्निं संस्थाप्य प्रथममाघा
र्याहवनीयायतने ध्यायेत् पूर्ववद्धोमं प्रोक्षं समापयेत् ॥ अथ
वा पूर्वोक्तेन प्रकारेण गार्हपत्याहवनीयं प्रणीय ज्योतिष्मती
ष्टे च होमं कृत्वा दी प्रायश्चित्तं प्रात इत्याहुतिं सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा
पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ अस्मिन्काले गार्हपत्यानुगमने गार्हप
त्यानुगते प्रायश्चित्तार्थं उदानाहुतिं होष्यामीति संकल्प्य उदा
नः प्राणमप्यगान्न स्वाहा ॥ उदानायेदं न मम ॥ एवमुदानाहुतिं सर्व

प्रायश्चित्तं चाहवनीये कृत्वा पूर्ववन्निर्मथ्यारणी गार्हपत्यभस्मना संस्प
र्शमार्षयित्वा गार्हपत्यायतने निधाय यथा पूर्ववं होमः कर्त्तव्यः ॥
अस्मिन्काले दक्षिणाग्न्यनुगमने दक्षिणाग्न्यनुगति प्रायश्चि
त्तार्थं व्यानाहुतिं होष्यामीति संकल्प्य व्यान उदानमप्यगात्स्वा
हा ॥ व्यानायेदं ॥ एवं गार्हपत्ये कृत्वा गार्हपत्याद्दक्षिणाग्निं ए
तं प्रविशातीति निर्वाहू मीसरस्यएवं विद्धोमसमाप्तिः ॥ अस्मिं
न्काले गार्हपत्याहवनीयौ यदि युगपदनुगच्छेतां तदा तन्नाम्ना
तजपं कृत्वा निर्मथ्यारणी गार्हपत्यभस्मना संस्पर्शमार्षयित्वा
गार्हपत्यायतने निधाय आहवनीयानुगति प्रायश्चित्तार्थं
प्राणाहुतिं होष्यामीति संकल्प्य प्राण उदानमप्यगात्स्वाहा

प्राणायेदं ॥ एवं गार्हपत्ये हुत्वानंतरमाहवनीयमभ्यंतरालो
किकारणीसंस्पर्शमाप्यित्वाहवनीयं नि धाय गार्हपत्यानुगाति
प्रायश्चित्तार्थं उदानाहुतिं होष्यामीति संकल्प उदानः प्राण
मप्यगान्स्वाहा ॥ उदानायेदं ॥ सर्वप्रायश्चित्तं चाहवनीये हुत्वा
पूर्ववद्धोमसमाप्तिः ॥ अत्र केचिद्गार्हपत्याहवनीययोरुभयो
रनुगमने प्रायश्चित्ताहुतिं पूर्वकमप्युत्पन्नस्य संभवात् ॥ सर्वा
ग्न्यनुगमने प्रायश्चित्तमेव कुर्वंति ॥ अथ यवानाह्वानं जपहु
त्वा गार्हपत्यमभ्यंतरालिक्यारणीसंस्पर्शमाप्यित्वा गार्हपत्या
वतने अभि धाय गार्हपत्यादाहवनीयं प्रणीय हुत्याति पत्तीनि
ष्यानेमित्रादीनव्रयाविंशानंतव इत्याहुतिं होष्यामीति

संकल्प्याहवनीये पूर्ववत्समित्त्रयादीन्त्रयश्चित्वि प्राणं तत्रैव हुत्वाहुतिं सर्व
प्रायश्चित्तं च कृत्वा पूर्ववद्धोमसमाप्तिः॥ अस्मिन्काले गार्हपत्य
दक्षिणाग्नीपृथक्पृथक्कृत्यात्तां तदपूर्यानुगानि प्रायश्चित्ता
र्थं मुख्यवाहुतिं होष्यामीति संकल्प्य उदानः प्राणमप्यगा
त्स्वाहा॥ उदानायेदं॥ सर्वप्रायश्चित्तं च एवमाहवनीये कृत्वा
पूर्ववद्वित्त्यादक्षाणी गार्हपत्यभस्मना संस्पर्श्याधित्वा गार्ह
पत्यायतने निधाय दक्षिणाग्न्यनुगानि प्रायश्चित्तार्थं व्या
नाहुतिं होष्यामीति संकल्प्य॥ व्यान उदानमप्यगात्स्वाहा॥
व्यानायेदं॥ एवं गार्हपत्ये कृत्वा गार्हपत्य दक्षिणाग्निवितं एतं
त्रिविप्राणेनैविवान्तस्मींवा प्रणीय पूर्ववद्धोमसमाप्तिः॥ अ

स्मिन्काले दक्षिणाग्न्याहवनीयौ यदि युगपदनुगच्छेयातां तत्र
दात्र दक्षिणाग्न्यनुगतिप्रायश्चित्तं पूर्वं व्यानाकृतिं होष्यामी
ति संकल्प्य॥ व्यान उदानमप्यगान्स्वाहा॥ व्यानायेदं॥ एवं गा
र्हपत्ये कृत्वा ततः एतं प्रविशन्तीति वा ते स्रीं वा गार्हपत्या दक्षि
णाग्निं प्रणीयाहवनीयानुगतिप्रायश्चित्तं पूर्वं॥ प्राण उदा
नमप्यगान्स्वाहा॥ प्राणायेदं॥ एवं गार्हपत्ये कृत्वा लौकिका
ग्नीयाहवनीयभस्मना संसृज्य तमपि त्वाहवनीये निधायव
या पूर्वं होमशेषं समापयेत्॥ अथवा एवं क्रमेण प्रकारेण द
क्षिणाग्नेः संकल्पादि प्राणायनान्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा ततः गार्हप
त्याहवनीयप्रणीयज्योतिष्मतीष्टि रक्षा नैमित्तादीन्त्रेय

प्रा·प्र·
७२

त्रिंशतं त्रव इत्याहवनीये कृत्वा सर्वप्रायश्चित्तं च कृत्वा एवं विघ्न
मप्येवं समापयेत् ॥ अस्मिन्काले सर्वाग्न्यनुगमने तु अन्नासा
नेत्रयं जपित्वा गार्हपत्यभस्मना नित्यारणी संस्पृश्य मथि
त्वा गार्हपत्यायतने निधाय यां दिशं वायुर्गच्छति तां दिशं प्र
ति अनुवातमग्निं प्रणीय वायवे स्वाहा ॥ वायव इदं ॥ एवमा
हुतिं कृत्वा तं तत्समाग्निं परित्यज्य यथा एवं दक्षिणाग्निमा
माहवनीयं च प्रणीय कृतान्वारभ्य होमप्रायं समापये
त् ॥ अत्रापितानुगतेष्वनमित्रादय ॥ अस्मिन्काले सर्वा
ग्न्यनुगमने तु निर्वाते सति पूर्ववदन्नानेत्रयं जपित्वा गार्ह
पत्यभस्मना नित्यारणी संस्पृश्य मथित्वा गार्हपत्यायतने

दीपि·

स्वयं

निधायदक्षिणाग्निं वा आहवनीयं वा प्रणीयाग्निहोत्रद्रव्यं हस्तेनगृही
त्वा पिबेत् ॥ अन्नं वा भक्षयेत् ॥ अत्र स्वयमितिवचनादशक्तोऽपि क
र्यं चित् स्वयमेव पिबेत् ॥ नान्यस्मै दद्यात् एवं देवमन्दारणमग्नि
होत्रहोमस्थानेभवति ॥ अत्र हविःशेषाभावात्प्राशनस्यैवनि
वृत्तिः ॥ ततो गार्हपत्यहोमादिहोमशेषं समापयेत् ॥ अत्रापि
तानुगतेष्टिर्निमित्तादयः ॥ केचित्तु पत्नी हविरुत्पाद्यापरे
णाहवनीयं यजमान उपविश्य स्वयमग्निहोत्रद्रव्यं पिबेत् ॥
॥ इदमेवमन्दारणसाग्नस्याग्निहोत्रहोमस्य प्रत्याम्नायः ॥ तस्मा
न्नात्यन्तं कर्तव्यमित्याहुः ॥ इदं भन्दारणमेकमग्निहोत्रहोमप्र
प्रायश्चित्तं न भवति ॥ यजमाने न भवति तस्मादग्निहोत्रस्यलोपः ॥

अ॰ स्थि॰
७२

दीपिका

॥ अत्राद्यं प्रयोगः ॥ एतस्मात्कालात्सरमत्समयाद्गुदयाद्वाह् र्वमेव यजमा
नोनागतस्य ह्युदयानुगतिविहितं मन्त्वा धेयं पुनराधेयं वा कर्तव्यं ॥ अत्र
केचिदाहुः ॥ गार्हपत्यभस्मनाऽऽत्मन्यारणी संस्पृश्य समाचित्वा गार्हप
त्यायतने ऽग्निधारणपक्षे वर्तते स्थेयं तेनाग्निमाहोमात् होष्यामीति संक
ल्प्य गार्हपत्यादाहवनीयं प्रणीय तस्मिन्नग्निहोत्रादि होमं कृत्वानन्तरं
गार्हपत्याग्निं यजमानात्मनि पर्यन्तं धारयन्ति ॥ अस्याभ्यो होमकालेभ्यः
पूर्वमनागते त्वाधानमेवेति ॥ तस्मिन्नन्वेतव्याऽऽहोमकालेभ्यः पूर्व भ्यो
मागते यजमानाद्यग्निहोत्रलोपस्य समहोत्राद्युक्तप्रायश्चित्ता
दिकं त्वाततोऽग्नि [illegible] ज यति ॥ यतो ह्याग्निर्लौकिको भवति होत्रात्रेयं
॥ तस्मात्पुन [illegible] यमान्त्वा धेयं वा कर्तव्य ॥ पूर्वाकृत्यनन्तर

माहवनीयानुगमने यस्मिन्काष्ठे ततोऽग्निरनुगच्छति तस्मिन्नेवा
ग्निर्ह्रीरौदास्त्वाग्निस्वाहा · वमंत्रं वदन्नेव द्वितीयामाहुतिं जुहुयात्
॥ वदन्निति वचनान्मंत्रमध्य एव होमः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ अथवा
उत्तराहुतिप्रक्षेपे हिरण्यं निधाय तस्मिन्हिरण्ये पूर्वोक्तप्रकारेण
उत्तरामाहुतिं जुहुयात् ॥ अत्रोपरतयोः कर्मशेषं समापयेत्
॥ आहवनीयप्रतिनिधित्वाद्बहुकलहिरण्ययोरुपस्थानमिंधन
परिषेचनादिकं कर्म कर्तव्यं ॥ अन्यत्राग्निसाध्यतयातपतेध
नादिकमपि लुप्यते ॥ केचित्तु केवलयास्कचोमुद्धिष्यति एवं मा
र्जनान्त होमशेषं समापयेत् ॥ अत्रानुगतेष्टिर्भवति मातवा
॥ अत्राहुः स्काब्याहवनीयस्यापि एवं जुहुयात्ततरमनुगमने द्विती

याहुतिः ॥ पूर्वोक्तप्रकारेणानुगमनप्राकाले हिरण्ये वा कर्त्तव्या ॥ ततः दीपिका

पूर्ववद्धोमशेषं समाप्यभस्मसंस्पृष्टाग्नेणिभ्यां माक्तिर्निर्मथ्या

हवनीयायतनेनिधायज्योतिष्मतइष्टिः कर्त्तव्या ॥ होमेत्य

ते प्राहवनीयानुगमनेप्राहवनीयस्यपुनरुत्पत्तिः ॥ होमम

ध्यकृतत्वात् ॥ नसमाङ्गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरेवमार्जनानन्त

होमशेषं समापयेत् ॥ होमान्तेनेरंगार्हपत्यानुगमनेदक्षि

णाग्न्याहवनीयावप्युक्तापूर्ववन्नित्यारणिगार्हपत्यभस्म

नासंस्पृश्यउतःप्रथममित्याद्भिर्मिमंत्रैर्मथ्यलाग्नपसमिध

नान्तं पूर्ववत्कृत्वागार्हपत्यायतनेनिधायतस्मिन्गार्हपत्य

एवमार्जनान्तेहोमशेषं समाप्यप्राणनायम्यतपस्वतइष्टेः

स्थानेमित्रादीन् होष्यामीति संकल्प्याहवनीयं प्रणीय तस्मि
न्मित्रादिहोमः कर्तव्यः ॥ अथ यदा नात्रदक्षिणाग्न्याहवनीय
योरुद्वासनादि गार्हपत्यस्य समन्तात्तित्यारण्यां संभूय प्रयत्नं
माथयित्वा गार्हपत्यायतने निधाय पश्चाद्धृतमाज्यं तेन होम
प्रायं समाप्य तत्पश्चात् शुष्टिस्थानेमित्रादीन् होष्यामीति संक
ल्प्याहवनीयं प्रणीय मित्रादिहोमः कर्तव्यः ॥ होमकालान्तरा
वं होमात्पूर्वस्मात् आहवनीये नुगते गार्हपत्यानुगमने पूर्ववन्मा
यं प्रायश्चित्तद्वयमपि विकल्पेन भवति ॥ होमानंतरं दक्षि
णाग्न्यनुगमने दक्षिणाग्नेर्नोत्पत्तिः ॥ गार्हपत्यादुद्ध
त्यपचारवमाज्येनानंतं होमशेषं समापयेत् ॥ होमानंतरं

गार्हपत्याहवनीयौ यदि युगपदनुगच्छेतां तदा नित्याद्दक्षिणाग्नि गार्ह

पत्यभस्मना संस्पर्श्य तन्नूभीम इव साधयित्वा गार्हपत्यायतने निधा

य दाक्षिणाग्न्योरेव होमं प्रोक्षं समाप्य तपस्वन्त इष्टेस्थाने मि

त्रादीन् होष्यामीति संकल्प्याहवनीयप्रणीयमित्रादि होमः

कर्तव्यः॥ होमानन्तरं गार्हपत्यदक्षिणाग्नीयदि युगपदनुगच्छे

तां तदाहवनीयमुद्वाप्य पूर्ववन्नित्यात् गार्हपत्यभस्मना

संस्पर्श्य ततः प्रथममित्यादिभिर्मन्त्रैः साधयित्वा

...गार्हपत्यायतने निधाय तस्मिन्नाहृतिपत्य एवमाज्येना

...होमं प्रोक्षं समाप्य तपस्वन्त इष्टेस्थाने मित्रादीन् होष्यामी

ति संकल्प्याहवनीयप्रणीयमित्रादि होमः कर्तव्यः॥ अथ वाला

त्राहवनीयस्योद्वासनं गार्हपत्यभस्मनानित्यारण्योः संस्पर्शो
माधित्वागार्हपत्यायतनेति धायगार्हपत्याहवनीययोरे
वमार्जनानंतरं होमशेषं समाप्य नपस्वन इष्टेस्थाने मित्राहोष्या दीन
मीति संकल्प्याहवनीयं प्रणीयमित्रादि होमः कर्तव्यः होमा
नंतरं दक्षिणाग्न्याहवनीयौ यदि भगवद्दत्त रुग्णच्छेतांतदान्नु
यातोत्पत्तिः ॥ ततो गार्हपत्य एवं तयप्याए वंमार्जनानंतरं हो
मशेषं समापयेत् ॥ होमानंतरं होमशेषं समाप्यतेपस्वतन
इष्टेस्थाने मित्रादीन् होष्यामीति संकल्प्याहवनीयं प्रणीय
मित्रादिहोमः कर्तव्यः ॥ अग्न्यादिकनुगते सत्यनुगतस्याग्नेरनु
गमनादन्यप्योत्पत्तौतत्यानुगतस्याग्नेः प्रायश्चित्तस्यान्यप्या

प्रा॰ श्रि॰

७६

७८

करणेः पं॰ १

ब्राग्निहोत्रे होमे हूयमानेऽवसन्त्यहोम्यो होमकालेभ्यः पूर्वमेवास्तानादे
वमयान्यथ्या स्स्तं तदाशीघ्रं यथ्याथस्त्रमथ्यमुत्पन्नि कृत्वा तत्र चोदि
तं प्रायश्चित्तं च कुर्यात् ॥ अथ यथ्याहुतमहुतमिति न्यायात् ॥ एवं
कृतानां होमानां नाम कृत्वा हूयमानेन प्रकारेण होमविच्छेदः प्राय-
श्चित्तं कुर्यात् ॥ न त्वहोम्यो होमकालेभ्य ऊर्ध्वं संस्थितं वेदाधानमेव
कुर्यात् ॥ चन्द्रस्यानिमहूयमानोऽग्निर्लौकिकसंपद्यत इति वचना-
त् ॥ गार्हपत्यस्यानुगत्या तत्तो प्रायश्चित्तस्यान्यथा करणे वाय
था हुतमहुतमिति न्यायात्स्य गार्हपत्यस्यानुपपन्नत्वात् हो
मेहुतेप्येकस्मिन् होमकालातीतेपि यस्य वेभावनुगतावि
त्यादि विहितं पुनराधेयमाग्न्याधेयं वा कर्त्तव्यं ॥ उदयास्त

दीपि॰

मर्यादा पूर्वमज्ञानादयष्टा कृतमिति स्मृतं चेत्तदानीमेव यष्ट्वा
विहितं यस्य गार्हपत्यस्यैवोत्पत्तिं कृत्वा यथाविहितं प्रायश्चि
त्तं कृत्वा प्रयाणादि यथापूर्वं होमः कर्तव्यः ॥ केचिदेवमाहुः ॥

क

पत्नीय[illegible] दयास्तमययोरग्निसमीपं विहाय ग्रामादिसीमाम
तिक्रम्य सीमांतं ग्रामांतरं वा गच्छेत् यदि वा उदयास्तमययोः का
लयोर्ग्राम[illegible]कालिमहानदी प्रतिक्रमेत् ॥ तदाग्निर्लौकि
को भवति ॥ तत्र [illegible] पुनराधानं कर्तव्यमिति ॥ पत्न्याश्चाग्निसमी
पं वि[illegible] ग्रामादिसीमातिक्रमणस्याप्रतिषेधः ॥ उदयास्त

लव

७०

मयकालयोरेव ॥ तस्य च रात्रिक्रमणप्रतिषेधः स सर्वदा
[illegible]र्व: ॥ विनाग्निना भिर्यदा पत्नी नदीमं[illegible]

प्रा॰प्रि॰
७७

॥ प्रतिकामेतदाग्नीनां विनाशः स्यादिति श्रुतिः ॥ अतिप्रवचनात्तव दीपि॰
ति क्रमणं सर्वथा न कर्तव्यं ॥ अतेन पत्नीप्रवासस्याधिकं यो
विदनुमतं तदा दूपत्नी कस्याप्यग्निहोत्रानुष्ठानाद्यु होमकालेय
जमानस्य पत्नी स्यन्न मविधानेनावस्थंभावित्वा ---। न
यमः ॥ उभयोरप्यविधौ कृतमप्यग्निहोत्रमकृतं भवतीति वचन
दर्शनात् ॥ २ धांतकाविशेषः ॥ पत्नीवदस्याग्निहोत्रं भवति इति
नियमात् ॥ पत्न्याभावे ग्निहोत्रस्याग वैकल्यमात्रं भवति न
पुनः परित्याग इत्याहुः ॥ २ प्रधानस्य त्वग्निहोमपर्यंतं यदि प
त्नमानो श्रीयात्पिबेद्वा भद्रयेद्वा यज्ञेवयं वायवि सूयत
---- मव इत्याहुः तो सर्वप्राया श्रितं वता क्षिद्ने वाह्वनीये

कुर्यात् ॥ अग्निरस्ति चेदेकदेवता: ॥ प्रतिमंत्रं समिधो वा दध्याज्ज
येद्वा ॥ अग्न्यायतनेष्वाह्नो आधानात्पूर्वमग्न्याधानेनाग्न्यारंभात्पत्नीभि
रेव कर्त्तव्या ॥ केचित्तु गृहस्थाय मा कुर्या वा कुर्याद्याम श्रीयादि
न्यसनानि षेधः ॥ आधानात्प्रभृत्येव ॥ तस्मान्न पूर्वोक्तेष्व
नेव पयपथ्या हुत्वादिति ॥ होमस्तत्र प्राप्ता यावत्पत्न्या एवा
पावादः ॥ तस्मादि आधानप्रभृतिहोमपर्यंतमेवाधानवि
षेधः तस्य प्रायश्चित्तमपि तस्मिन्काल एव भवति ॥ आधा
धानात्प्रागनग्न्याधानेनैव दोष इत्याहुः ॥ अपरेतु न स्थान प्र
तिषेधे जलपानस्यापि प्रतिषेध इति वदंति ॥ पारिषेचना
नादिविषये यदि प्रमादाज्जलबिंदवो गतो पतेयुः स चाग्नि

धा
रुधातः स्यात्तत्र पुनस्त्वादित्या३ इतिसमिंद्भस्याधाने: पुनरधुरसामिं
धनं प्रायश्चित्तं ॥ अथैवं प्रयोगः ॥ अम्भोजलेविंडपतनानंतरमेव ॥ उ
नस्त्वादित्याः कामहत्यंनेन मंत्रेण जलाविंदुभिरुपहतेग्नौ ३ धमा
दीप्य अग्न्युपघातप्रायश्चित्तार्थं सर्वप्रायश्चित्तं होष्यामीति सं
कल्प्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ एतदेव प्रायश्चित्तं पुरीष
मूत्रादिसंसर्गरजस्वलापतितादिस्पर्शनेप्यग्नेः शुद्धिहेतुः ॥ केचित्तु
रजस्वलाव्यतिरिक्ता एवाग्न्युपघाते पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तं ॥ रजस्व
लास्पर्शे स्नातकाय्ये --- पूर्णाहुतिः कर्तव्या ॥ सर्वाग्निस्पर्शे उत्तराधा
नकर्तव्यामिति वर्णयंति ॥ अग्निहोत्रेधि नेसत्यकामसनाम्नं पूर्वं
यदि गार्हपत्याहवनीययोर्मध्ये आगच्छेत्तदा गार्हपत्यात् गुरवागर

होत्वा इदं विष्णुर्विचक्रमे त्र्यंचा सर्वतोवकीर्य भुन श्रुग्गार्हपत्याद्दक्षिणाद

धे इदं विष्णुरित्यनयैव चात्मनः पदानि तद्भस्मनाहरयेत् ॥ ततश्चा

हवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ आपिप्रयत्नेनाग्निं गृह्य सताहूपंच

स्यात् प्रायश्चित्तमुदकं पोवत्याणोक्रमणादि कृत्वाहवनीये सर्वप्राय

श्चित्तं कुर्यात् ॥ केचित्तु भस्मवादिपूर्वोक्तं प्रायश्चित्तमग्निहोमादित्या

हुः ॥ अन्ये तु नत्त्वा समाचरेदिदं प्रायश्चित्तमिति ॥ पक्षादि मध्यामने

ग्निहोत्रेप्येतदेव प्रायश्चित्तं ॥ अग्निहोत्रहतिविशेष एव वचनात् ॥

अग्निहोत्रहविश्र्यवमानो यदापूर्वः शिरिशिरा शावयुत्पद्यते तदा त

द्धोमशान्त्यर्थं प्रयम्य यजमानस्य पापं मनासि कृत्वा समोषणा प्राम

सीति ब्रूयात् ततश्चाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ अग्निहोत्रा

प्रा॰श्रि
७९

र्थंपयः॥ अपराह्णकाले यदि कपोत व प्राउ हूतं सदर्शनो पृथिव्यां वा पतेत त
दा अस्कांदेः पृथिवी अस्कानृषभो ध्रुवा गाः॥ स्कन्नेमा विश्वा भुवना
स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु॥ अस्कानजनि प्राजनि॥ आस्कन्नाज्जायते वृषा
स्कन्नात्प्रजनिषीमहि॥ इति द्वाभ्यां स्कन्नमभिमंत्र्य॥ उर्वं भयणपृथिवी
भिः पीयदिवं नभः उद्गौ दिव्यस्यनो देही शान्तोतिस्रजा — — अने
नकाव ह्वयस्यो पारि उदकं प्रक्षिप्य नो स्मान पंकहत्वा हवनी येसर्व
गायत्रीम्भिं इयाग्गामि होमं काल पर्यंतेजा प्रायश्चित्तो भोजिनोविहि
नियम॥ एवमेतस्या यश्चित्तं व होत्वा ततः स्कन्नाशि एह विराद्धायो
धृद्देशी गत्वा वल्मीकवपां विवृत्ताविलां कृत्वा उपसद्मयप॥ प्रजाव
नेनत्वदेतान्यन्यो विश्वाजातानि परिता वभूव॥ यत्कामास्ते

दीपका

जुहुमस्तत्त्वोऽस्त्वयं स्यामपत्तयो रयीणां ॥ अनया मसिं त्वा
ल्मीकबिले स्वत्वाशिष्टं सर्वमपयोवनीयमसृदिति वल्मीक उपस्थाय
पुनरग्निहोत्रहोमधर्मेणान्यां दुग्धा पुनर्जुहुयात् ॥ अत्रावना
पापेन याश्वाद्धः ॥ अमेध्यसेवी पिंडकारी कीटः ॥ तस्याग्निहोत्र
हविषि पात्रेण हुतव्यं ॥ मध्यमेनानामेन वा पलाशपर्णेन महि
द्यौः पृथिवी च न इत्यनया मध्यमपरिधिदेशास्यांतर्निनीयाव
शिष्टं सर्वमपो हावसृज्यावनीये सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयात् ॥ अ
न्दारुमयाणां पात्राणां तक्षणादिना शुद्धिः ॥ मृन्मयानां शुत
पनेन एवं यथाहं तत्तन्मात्रसंस्कारं न्यप्रदानात्प्रयोजकं
अत्रापि पूर्ववदग्निहोत्रदोहधर्मेणान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात्

प्रा॰ क्रि
८०

80

अग्निहोत्रे तंडुलादिषु अपि कीटपातौ पूर्ववत् पलाशादौ रोगिनम हीद्यौ इत्यंत:
परिधि देशो त्यक्त्वा सर्वप्रायश्चित्तं च कृत्वा पात्राणि आप्याय्य यथा हविः संस्कार
प्रयुज्यान्य हविः संस्कृत्य आप्याय्य यथा पूर्वमाग्निहोत्रं जुहुयात् ॥
अग्निहोत्रं हुत्वा यदि वर्षा विंदवः परेयुः तदा आप्याय्य यथा पूर्वं सविरूप
प्रायश्चित्तं घर्मायाय भूर्भुवः स्वरित्ति जपित्वा मित्रो जनान् क
ल्पयति प्रजानन् मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्यां मित्रा — श्रीर
निमिषाभिचष्टे सत्याय हव्यं घृतवज्जुहोतनस्वाहा मित्रा दे
यं ॥ एवं पूर्वाहुति नैनैव हविषा कृत्वा उत्तराहुत्याः
दि यथा पूर्वं मार्जनांतं होमं समाप्य घर्मस्ता — भ्यादि यथा पूर्वं
मार्जनांतं पुनर्होमं कुर्यात् ॥ केचित्तु पूर्ववद्धोमो [illegible] न एव कर्तव्यः
हं

॥ पूर्वमिति वर्णयंति ॥ अन्येन्तमिन्द्रोअगत्वानिमित्त द्रव्यं सर्वं कृत्वा पुनरग्नि
होत्र गृहस्थान यदग्निहोत्रदोह धर्मे रागन्त्यां तु राधापुनर्होतव्यमित्याहुः
॥ अस्मात्प्रायश्चित्तं सान्नाय्येन भवति ॥ पुनरग्निहोत्रं अकरणात् ॥ यद्यग्नि
होत्रहोम कध्ये अत्स्योग्निरेकदेशेवा यद्यविधातेन साम्यापरा सांतह
वैरिवा यमत्रा दृष्टिर्णे तदापरि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् ॥ दध
धूत्वानिशा प्रवे ॥ अनेन बाहिर्गमितमग्निं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य ॥ २ इत एकं प
इतो एकं तस्मायेन ज्योतिष्मान्सं विशस्व ॥ संवेशानस्तनुवे चारुरेधि प्रियो दे
वानां परमे जनित्रे ॥ अनेन ध्यायतताग्नौ पुनः संसृज्याहवनीये सर्वप्रायश्चि
त्तं जुहुयात् ॥ यदा पुनः स्यंतामवृक्षयदिकमणेन संभवेत तदा तु स्पीसं नयान
सृज्य सर्वप्रायश्चित्तं ॥ यदा पुनः स्फुलिंगतयाप्रायश्चित्तसमाप्तिपर्यंतं

प्रा॰ प्रि॰
८१

81

स्यावस्थानेन संभवेत्तदापि सर्वप्रायश्चित्तमेव ॥ केचित्तु त्रेताहिताग्निर्यः दीपिका
हरणादन्वाहिताग्नेर्नैतत्प्रायश्चित्तमित्याहुः ॥ ग्राम्यात्परो सात्पर
तोऽग्निर्गमनेनात्रवाशिष्ट मन्त्यैकदेशं धत्यदमेवनयेत् ॥ एकदेशा
न्ते ॥ समारोपणानुपपत्तेः ॥ इत्यदाग्नीन् प्रत्यक्षतो वा समारोपेण
गतं देशं नीत्वा वाहिर्गतास्वपूर्व — रेणागत्या — ततानिकल्पयित्वा
वाहिर्गतनावेवाशिष्टमन्त्यैकदेशानसीं संसृज्य — — — — — — —
पिस्थापनतेषु प्रतिष्ठाप्य कृतां तादारभ्य होमप्रोय समाप्य पापि —
न — — — — ॥ तत्र मार्गसमीपाद्वहिराहरणे अनड्वाहं दक्षिणा ॥ एता
नि विष्णु समाप्य — — — — — — — त्रिरात्रषित्वा प्रातःप्रभातोऽग्निनासह म्यक्
गत्वा गार्हपत्याग्नेर्नं प्रतिष्ठाप्य यत्सर्वमाग्निहोत्र होमं कुर्यात् ॥ केचि

त्विदमग्न्याधानं प्रायश्चित्तं हुत्वा हुत्वाग्न्यपदानमेवं भवति ॥ एकदेशापद्धा
णो कर्मकाले यदि भवा प्रयाजेभ्य इत्यादिविधिरेव ॥ अकर्मकाले वहि
र्गतिमग्न्येकदेशान्तरं समीमादाय स्वायतने प्रतिष्ठाप्याहवनीये सर्वप्रा
यश्चित्तकर्त्तव्यमिति निर्वाणं यांति ॥ अस्मिन्नपदे वाग्निहोत्रेप्येकदेशा
पद्धाणो वहिर्गतिमग्न्येकदेशान्तरं समीमेकस्वायतने प्रतिष्ठाप्याहवनी
ये सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा यथापूर्वं होमशेषं समापयेत् ॥ यस्मिन्
सत्रे स्थपति मेति सोमनि निरूढः ॥ यस्मिन्न स्थपेस्थपंडदेतिसोम्यक
दितः ॥ ज्येष्ठस्यानाहिते त्वग्नि भुकनीष्ठोग्नीनाधत्ते स ज्येष्ठः पर
र्याहित इत्युच्यते ॥ ज्येष्ठेनाहृतसोमयागे कनिष्ठः सोमेन यजे
त ज्येष्ठः परीष्टः ॥ परीष्ट इत्यत्र नित्यानां दर्शपूर्णमासादीनामपि

ग्रहणमितिकेचित्॥ सोमयागस्येवेत्यपरे॥ ज्येष्ठेऽगृहीतभागे कनि
ष्ठः पित्र्यांशभागं गृह्णाति स ज्येष्ठः परिवित्तः॥ अकृतविवाहे ज्येष्ठे
यः कनिष्ठो विवाहं करोति कृतविवाहः कनिष्ठः परिविविदान
इत्युच्यते॥ ज्येष्ठेनाकृतेष्वाधानादिषु यः कनिष्ठश्चाधाना
दीनि करोति स कनिष्ठः परिविविदान इति केचिदाहुः॥ एतेषा
मपि निष्कृत्यादीनां यत्नश्चात्मनो निंदाभृत्समर —— दूरस
हत्या इति सर्वप्रायश्चित्तं चाह वनी यजपो वा स्मार्तमपि प्राय
श्चित्तसमुच्चयाकर्त्तव्या॥ अत्रानाहिताग्नीनां जप एव॥ अत्र
अनाहिताग्निग्रहणं प्रायश्चित्तविधानसाम्यादिति द्रष्ट
व्यं॥ सर्वत्रस्कन्नमात्रस्कंदनेस्कंदनतानंतरमेवतत्रोक्तप्राय

दीप्ति·

भिन्नं कृत्वा स्कंदनस्य हविषस्तादानयोग्यत्वे स्कन्नहविरादाय पुनर
पिपात्रे गृहीत्वा स्कन्नावशिष्टेन तेनैव हविषा होमः समापनीयः
॥ यत्र तु नैरंतर्यं तान्यनया स्कन्नावशिष्टं पर्याप्तं न भवति तदा तन्मा
त्रया वाभिदोहमिति विधीयते तस्मिन्नेव पात्रे स्कन्नावशिष्टस्यो
परि स्त्रीमिश्रं दुग्धं यथा पूर्वं होमः समापनीयः ॥ सर्वस्कंदे
पि तस्मिन्नेव पात्रे स्त्रीमिश्रं दुग्धं यथा पूर्वं होमः समापनीयः
॥ यत्र तु दोहः तदा स्कन्नावशिष्टेन हविषा होमः समापनीयः ॥
यदा पुनरस्य तन्मात्रया स्कन्नावशिष्टं होमपर्याप्तं न भवति स्कन्न
स्य हविषः सजातीयं हविराहृत्य तस्मिन्नेव पात्रे प्रक्षिप्य यथापू
र्वं होमः समापनीयः ॥ यत्र तु नोन्नाभिदोहः तत्र स्कंदने सर्वप्रा

होम

म श्चित्तं कृत्वा स्कंदनस्य हविषा सजातीयं हविरानीय तस्मिन्नेव पात्रे प्रक्षि
प्य यथा पूर्वं होमः समापनीयः ॥ केचिदेवमाहुः ॥ यत्र तोक्को मिदोहं तत्राग्नि
होत्रस्थाल्याः पूर्ववदुन्नीय होमः समापनीयः ॥ यत्र तोक्को मिदोहः तथा
लि स्थाल्यां हविः तत्राज्यप्रतिनिधिं कृत्वा यथा पूर्वं होमः समापनी
यः ॥ कल्पांतरे तथा दर्शनादिति ॥ यत्र स्रुक्स्थाने वा शिष्टे न होमक्रिय
ते तत्र तत्कुत्रचित्तायामग्निहोत्र हविष्यां हविः शेषाभावे प्रदा
नभदानामा[illegible]दिकं लुप्यते ॥ अग्निहोत्रस्थाल्यां हविर्भावे परामि होमो
लुप्यते ॥ न पुनस्तदर्थं हविः कृत्वा पुनीयामित्याद्यग्निहोत्रहो
मस्कंदने सर्वत्र ॥ मन्त्रार्थो द्यौः पृथिवी मस्कान् तृजति प्राजनी
नि द्वाभ्यां स्कन्नाभिमंत्रणं ॥ उक्तं भय पृथिवीमित्याद्रिः संसर्जा

तस्माहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं गार्हपत्ये होमस्तस्मात्त्रिपर्यंतं ज्ञायायत्योरनश्च
तं चेत्स्येत्तानि स्कन्नवत् स्कंदन एवं भवंति ॥ स्कन्नमात्राहुतस्कंदनेकन्नस्कंद
प्रायश्चित्तं ॥ तत्र सर्वप्रायश्चित्तमेव कर्त्तव्यं ॥ अत्राभिदोहनविधौ सर्व
त्र तज्ज्ञातीयं द्रव्यमेव स्वीकर्त्तव्यं ॥ न पुनः द्रव्यांतरं यत्र यत्रान्याद्ध
रणं पुनर्हर्त्तव्यमित्युक्तं तत्र सर्वत्रापि तज्ज्ञातीयं द्रव्यमेवाहर्त्त
व्यं ॥ तंडुलहोमेपि स्कंदनानंतरं स्कन्नाति त्रिधाभ्यां स्कन्नमभि
मंत्र्यात्र भयपृथिवीमिति स्कन्नस्यापरिष्टादुदकं प्रक्षिप्याहवनी
ये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा तस्मिन्नेव पात्रे स्कन्नावशिष्टस्यापरि तज्ज्ञा
तीयं तंडुलं प्रक्षिप्य यथा पूर्वं होमः समापनीयः ॥ एवमग्निहोत्रे
सर्वत्रापि सामान्येन न्याय उक्तः ॥ इदानीं स्कन्नप्रायश्चित्तम् ०

॥ यदि दुहमानं पयः स्कंदेत्तदापद्य पद्धुग्धं पृथिवीमसाक्त यदोषधीर
प्यसरद्यदापः ॥ पयो गृहे घृतं आग्निपा पयोवत्सौ भुपयोघ्न स्तत्तन्म
पि ॥ अनेन मंत्रेण स्कन्नपयोभिमंत्र्य ॥ समुद्रवः प्रहिणोमि गृह्णाष
त ॥ आघि दुः भज यास्त्या संमा पयस्ये चिमन्त्र पयः ॥ अनेन मंत्रेण
स्कन्नस्योपरि स्थाउदकं प्रक्षिप्या हवनीये सर्वं प्रायश्चित्तं कृत्वाय
जमानपत्न्योरग्निमि होमसमाप्तिपर्यंतं भोजनं निवृत्तिश्च ॥
ततः स्कन्नादावशिष्टं स्थालीगतं पयो यदि होमपर्याप्तं भवेत्त
दा तेनैव पयसा होमः कर्त्तव्यः ॥ यदि दुहमानमसौ स्थाल्येक
देशाभिन्नतित दा स्कन्नवै घृतद्घडार्धमिति स्कन्नपयोऽभिमंत्र्य
समुद्रं वः इति स्कन्नस्योपरि स्थाउदकं प्रक्षिप्याहवनीये सर्वं प्राय

श्चित्तं कृत्वा यजमानपत्न्योराग्निहोमसमाप्तिपर्यंतमभोजनं विहि
तस्य ॥ एवं प्रायश्चित्तं कृत्वा ततो ग्निहोत्रस्थालीकार्यं तन्मावित्तं
प्रक्षाल्य तस्यामेव स्थाल्याहृतसमर्प्यमित्यागंडुह्यात ॥ नागामे
व वायदि तस्यां पयो विद्यते एवमेव दुग्धाहोमः कर्तव्यः ॥ स्थाल्याः
सर्वभेदने यद्यदुग्धमित्याद्यनूचशानां तं प्रायश्चित्तं कृत्वा त
तान्यस्थालीभूमिर्भूमिर्गादि न्यप्त प्रदिष्पात्यां स्थालीमाहृत्य प्र
क्षाल्य तस्यां स्थाल्यां पूर्वोक्तप्रकारेणान्यां तामेव बा दुग्धाहो
मः कर्तव्यः ॥ यद्यग्निहोत्रस्थालीभिन्ना स्कैव तन्नदागमं स्त्रिवं तमग्
दन करागिनारिं त्वष्टा बृहस्पतिः पृथिव्यामव पात्रे चैः अग्नेर्नुम
शेषाभिन्नास्वतीमाग्निहोत्रस्थालीममिमं त्र्य ॥ विशुंद द्वारसक्ष

द्रौ

उ श्र्यातेतन्वामि प्राप्नोतिनिर्ऋतिं

अग्नेबहूनांपुत्राणांसंततंपालितो जगाम॥ देवस्यपत्र्यपकाव्यंमाहित्वाग्रा
मम्मारस्य॥ सम्मानअनेतनमंत्रेणसंधानकर्तैर्मौर्वीवाथित्रादिभिर्द्रव्यै
सर्वंधाहवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंहुत्वाकृतांतादारम्यहोमशेषं
समापयेत॥ अत्रस्रुक्शेषसंधानावंतरमेव अस्कोगौरितिजा
प्यांस्रुक्शममामिमंत्र्यस्रुकस्योपरि उत्तभ्यमप्रथिवीमितिउदकं
प्रादिप्याहवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंहुत्वाकृतांतादारम्यहोमशेषं
मापयेत॥ ततोयजमानपत्न्योरग्निहोमकालपर्यंतंभोजना
नातिवृत्तिश्च॥ स्थाल्यास्तासंधानयोग्यतयात्यांस्थालीमाह
त्यप्रक्षाल्यतस्यांस्थाल्यांस्थालीगतंपयोवनीयमिश्राण्स्थाली
मामिमिमिमयादित्यपृष्ठप्रादिप्याहवनीये — — — — — — — —

कृतं प्रारभ्य होममशेषं समापयेत् ॥ यद्यपि स्कंदनेऽन्यस्कानितिद्व
भ्यां स्कन्नमभिमंत्र्योन्नंभय पृथिवीमिति स्कन्नस्योपरिष्टादुद
कं प्रक्षिप्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वान्यां स्थालीमाहृत्य प्रदी
प्य तस्यां स्थाल्यां स्कन्नविशिष्टं स्थालीगतं पयो वनीय भिन्नां
स्थालीं भूमिर्भूमिमगादित्यप्सु प्रक्षिप्याहवनीये सर्वप्रायश्चि
त्तं कृत्वा कृतान्तादारभ्य होमशेषं समापयेत् ॥ ततो यजमान

गा· पत्न्योरारूक्षि होमपर्यंतमनशनं च ॥ तस्याः स्थाल्याः सर्वभेद
नेऽप्सु स्कन्नायां ॥ पृथिवीमिति द्वाभ्यां स्कन्नमभिमंत्र्य उन्नंभय पृथि
वीमिति स्कन्नस्योपरिष्टादुदकं प्रक्षिप्याहवनीये सर्वप्रायश्चि
त्तं कृत्वा भिन्नां स्थालीं भूमिर्भूमिमित्यप्सु प्रक्षिप्याहवनीये सर्व

प्रायश्चित्तं कृत्वान्यां स्थालीमाहृत्य प्रक्षाल्यान्यं दुग्ध्वा विधिवत्तं।
स्कृत्य कृतांतादारभ्य होमः शेषं समापनीयः ॥ आहवनीयहो
मांत्यरंस्यालीभेदेनैतस्यां हविरभावे त्वपराग्नि होमो लुप्यते
॥ न पुनस्तद्दर्व्यं हविः कृत्वादनीयं ॥ अत्रापि अस्कानि निधाम्यां
स्कन्नमाभिमंत्र्यो भूयं भयपृथिवीमित्ति स्कन्नस्योपरिष्टादुदकं
प्रक्षिप्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा भिन्नां स्थालीमभिमृ मि
त्यप्सु प्रक्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पराग्नि होमवर्जं यथाग्नि
मिं मार्जनांतं होमशेषं समापयेत् ॥ यदि दुह्यमानामित्याधा
नीतां नाम वत्सो विशेषणस्वरूपमाह ॥ यावद्दोहनक्रिया परि
समाप्यते तावद्दुह्यमाना ॥ हरणक्रियारंभात्सर्वं दुग्धं यावत्प्र

रणक्रियापरिसमाप्यतेना — द्वियमाणं ॥ पावच्चाधिश्रिते
नावद्धृतं ॥ अवनावारोप्य मारणमाधापय — — — — — — —
वरोप्यमानमुद्धास्यमानं ॥ उत्तरं पतनात्स्रुवेमुद्धासितं ॥ — व — म
र्वधिचंचमोवा तृतीयनेताबहुच्चीयमानेउ वैत्तरिदंपथिवीहि
त्पकुद्दरणान्स्रुवेमुद्धीतं ॥ उह्यमानस्य स्कन्न प्रायश्चित्तपूर्वमेवो
क्तं ॥ तत्रा तुग्धादीनां स्कन्न प्रायश्चित्तपरस्ताद्वक्ष्यते ॥ उह्यमा
नस्य दुग्धादीनां च हविरुत्पत्तिरनेन सूत्रेण विधीयते ॥ तत्र
वत्तवदुह्यमानस्य पुनरुपादानं वक्ष्यमाणन्यायेन हविरु
त्पत्तिविधानं ॥ उह्यमानस्य स्कन्नप्रायश्चित्तं पूर्वमेवोक्तं ॥ उ
ग्धन्हीयमानामित्यादिसूत्रोक्तेषु दुग्धादिषु दाशिर्वितेषु

प्रा॰प्रि॰
८१

समस्तवस्त्वाविशेषेषु यदि हविःस्कंदेत्तदाग्नस्कां द्यौ पृथिवीमि
ति द्वाभ्यां स्कन्नमभिमंत्र्याग्ने भय पृथिवीमित्यक परिष्कुंडस्कं
तिष्ठाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वायजमानपत्न्योरागम
होमकालपर्यंतमनशनं च॥ एवमस्कान्नीत्यादि सर्वप्रायश्चि
त्तं कृत्वा तत्तोल्ये नापि स्कन्नशिष्टेनकर्यं चित्मा प्रावादिलोपे
नापि होमः समापनीयः॥ यदा पुनरत्यंताल्पतया स्कन्ना
वशिष्टं होमपर्याप्तं न भवति तदा पूर्वोक्तमस्कान्नित्याहवनी
ये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा तत्तन्नस्मिन्नेव पात्रे पुनः स्कन्नावशिष्टस्यो
परि तद्रव्यीनत्यागांडुग्धानुक्त विधिर्यथा पूर्वसंस्कृत्य कृतांला
वस्यहोमः समापनीयः॥ [illegible] किन्तु सत्यस्कानिति

टीपि॰

ब॰

द्याम्यां स्वकृत्रममि मंत्र्यो त्रंमय पृथिवीमिति स्वकात्रस्योपरिष्टा
दुदकं प्रदक्षिण्या हवनी ये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा तत्र स्तस्मिन्नेव
पात्रे स्वकन्नाविशिष्टस्योपरि तज्जातीयं तंडुलादि प्रदिप्य
यथा पूर्वं संस्कृत्य कृतान्नादारभ्य होमः समापनीयः॥ कृ
द्धि विवृत्रीत कमप्रो डुग पद्यास्कं देत दाहवनीये सर्वप्रा
यश्चित्तं कृत्वा न दत्ताकृत्य शेषमुत्त्रीयते न होमः कर्तव्यः
॥ नात्र स्वकृत्र प्रायश्चित्तं ॥ अत्र के चित्सर्वस्के दने प्रायश्चित्तं
कृत्वा यथा पूर्वं चतुर्थपंचरूत्वो वा न्नीय होमं कुर्वन्ति ॥ अत्र के
चिदेवमाहुः ॥ यदि सकृदुन्नीतं स्कन्दे दिविपृवानितदा ध्रियते
त्यत्र नारराभिरुद्ध्यो न्यातीमात्र एवव र्जन्ते ॥ सर्वत्र स्के न्नमा

त्रे प्रायश्चित्तमात्र एव वर्त्तते ॥ सर्वत्र स्कन्नमात्रे प्रायश्चित्तविधानात् प्रा
यश्चित्तमिति ॥ तेषां मते अस्कन्नानित्यादि सर्वप्रायश्चित्तांते पूर्वो
क्तप्रायश्चित्तं हुत्वा शेषं गृहीत्वा होमः कर्त्तव्यः ॥ तंडुलहोमे स
कृद्द्विस्त्रिर्वा व्रीहीनिति क्रमशो युगपद्वा स्कन्नं चेत् पूर्वोक्तेन प्रकारेण
सर्वप्रायश्चित्तं वा स्कन्नानित्यादि प्रायश्चित्तं वा हुत्वा शेषं गृहीत्वा
होमः कर्त्तव्यः ॥ यद्येव चतुर्थं गृहीतं स्कन्देदित्यादि विधिः अवत्त
द्वर्त्तित उक्तौ तेन वा स्कन्देदिति प्राशुस्य द्रव्योत्पत्तिविधेरपवादः
॥ एवं तु वर्त्तिना अवत्तं चतुर्थं गृहीतं सशेषं स्कन्देत् तत् स्कन्नानित्यादि पू
र्वोक्तं प्रायश्चित्तं हुत्वा ततस्थाल्याः स्कन्नावशिष्टं गृहीत्वा पुन
अवत्तं गृहीत्वा यथापूर्वं होमः समापनीयः ॥ अत्र सर्वस्कन्दमेव

पूर्वोक्तं मस्कागित्यादि सर्वप्रायश्चित्तं तेह त्वा ततस्तास्मिन्नेवशि
ष्टस्योपरितस्मीमध्याङ्घ्रघा प्याहूर्वहोमः समापनीयः ॥ अत्र
केचिदेवमाहुः ॥ यद्येवं चतुर्थं भुञ्जीत स्कं देहच्छाल्यां सोपम
वनीयं चतुरश्नन्त्रीतित्यत्र चतुर्थप्रायश्चित्तोपलब्धलात् — —
सित्यापि चतुर्थं प्रभञ्जीत्यक्तं भवति ॥ तदा चतुरश्नश्नीयात्
व चतुरष्वेतदपि पंचाधेतिः ॥ — — मस्याप्युपलब्धारं ॥ एवं स
ति चतुर्थं पंचमेवा स्कवेस्मिन्नियद्येवं चतुर्थमुञ्जीतं रूप्रस्दिता
दिविधिः पंचावर्तिनोपि कस्पेमभवति ॥ तथा यदि तत्कालु
ञ्जीतं स्कं देति विधिस्त्विवात तदा श्रृपीति प्राप्त चतुर्थी दत्वा दव
चनाद्वत्रीयमानस्नीतं वास्कं देदित्येतदपि चतुर्थंप्रस्तुता

स्कंदनेएवावतिष्ठते॥ तस्मात्[illegible]उन्नीतेस[illegible]शेषस्कंदनेपूर्वी
तं वा स्कंदेत [illegible] वयाहागित्यादिप्रायश्चित्तं[illegible]विकल्पेन
भवति ग्रहयोः सगुग्गु[illegible]याः[illegible]॥ तस्मिन्नेवदेव
[illegible]वतिनः [illegible]उन्नीतेसर्वशेषस्कंदनेपूर्वोक्तमयस्कादि[illegible]
दिसर्वप्रायश्चित्तंकृत्वा[illegible]लेपेनापिस्कंनावशिष्टेनकार्य
चित्स्राशनादिलोपेन[illegible]याः पूर्वहोमः समापनीयः॥ यत्र
पुनरल्पं[illegible]स्कंनावशिष्टमाकृति[illegible]भवति
तदा तत्र स्कन्नानित्यादिसर्वप्रायश्चित्तं[illegible]तस्मिन्नेवपात्रे स्कन्नाव
शिष्टस्योपरि[illegible]पूर्वहोमः समापनीयः
॥ केचित्तन्नाकृतिमात्रेणापिस्कंन्नावशिष्टेन होमं कुर्वंति ॥ अन्ये

७ नरत्र विधि द्वयं व्यवस्थापनीयं वति ॥ यदा समृद्धि ह्रिवी न्नीतं स्कं

न्नेन दन्तादतो ॥ चतुर्थ प्रम न्धकन्त्रयने कृते नन्नापि स्कंदति तदा

स्थालीपाके पम वनीयेत्यादि विधिर्भवति ॥ तदा पुनश्चतु

र्थे प्रस्तत्येव स्कंदनं तदोन्नायमान मुनीतं वेति विधिर्ययथा

योगं पंचावति नो चतुरवति तत्र भवतीति ॥ पंचावत्तिनः

श्चतुर्थे पंचमे वा स्कन्त्रे सति पूर्वोक्त मस्का नित्यादि सर्वप्रा

यश्चित्तं कृत्वा न तते ल्पेनापि स्कन्नावाशिष्टेन कथं चित्प्राशना

दि लोपेनापि यथा पूर्वं होमः समापनीयः ॥ यदा पुनरत्यं

ताल्पतया स्कन्नावशिष्टहोम पर्याप्तं भवति तदा पूर्वोक्तम

स्कानित्यादि सर्व प्रायश्चित्तं कृत्वा तदाज्यास्मिन्नेव पात्रे स्कन्ना

प्रा·क्रि·
९०

वाशिष्ठस्योपरि तुलसीमन्यां गांडुगधायपयात्पूर्वं होमः समापनीयः
॥ केचित्तु नाकृतिमात्रेण पिस्कन्ना वाशिष्ठेन होमं कुर्वंति ॥ पं
चावर्तिनः चतुर्थं पंचमे वा स्कन्नेस न्येकेषां मनेन प्रायश्चित्त
मुच्यते ॥ चतुर्थे पंचमे वानीति सर्पोषस्कंदने तत्कानित्यादि
सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा ततस्थाल्यां स्कंदनावशिष्ठमुन्नीयपुनः
पंचकृत्व उन्नीय पूर्वं होमः समापनीयः ॥ २ दं प्रायश्चित्तं पूर्वो
क्तेन विलप्यते ॥ अत्र सर्वस्कंदने पूर्वोक्तमस्कानित्यादि सर्वप्रा
यश्चित्तं कृत्वा ततस्तस्मिन्नेव पात्रे स्कन्ना वाशिष्ठस्योपरि तु
लसी मत्वां गांडुग्धायपयात्पूर्वं होमः समापनीयः ॥ अन्ये
पुनरत्रापि विधिद्वयं व्यवस्थापयंति ॥ यदा सन्नादिविविनीते

दीपि·
त

स्कन्धेन दत्ता दशाहा चतुर्थ्यां प्राप्तफनयने कृते तेन दधि स्वादंदति ॥ तदा स्कन्धा सं
प्रोषम भवतीयेत्यादि विधिर्भवति ॥ यदाऽस्थिनयनं चतुर्थ्यां प्राप्तं तत्रैव स्कन्ददानं
दोन्नीयमानमुन्नीतं वेति विधिर्यथायोगं पंचावतिन चतुर्थ्यां रवतिनग
भवतीति ॥ तदा स्वत्राविवेकः ॥ चतु रवतिनग चतुर्थ्यां उन्नीतेम शेव
स्कंदनेस्थाल्या शेषम भवतीयेत्यादि विधिर्भवति ॥ सर्वस्कंदनेन
तास्मै नैवपात्रे स्कन्नावाशि षस्योपरिन्यू सीमन्त्यावागो — — —
पंचावतिन चतुर्थ्यां पंचमे वा स्कंदे समय न्नीयमानमुन्नीतं वा स्कं
दे दित्यादि विधिर्भवति ॥ केचित्स्वकन्दर वतिनग चतुर्थ्यां उन्नीतेषि
प्रोषस्कंदने स्थाल्याः शेषम भवतीयेत्यादि विधि — — — —
— दि विधिर्भवति ॥ तथा पंचावतिन चतुर्थ्यां पंचमे वोन्नीतेम श

प्रा॰ष्क्रि
८१

त्रीय मानम त्रीतं वास्कं दो दिन्यादि विधिर्वि[illegible]स्यां त्री[illegible] सीरि-
तीयेत्यादि विधिर्भवति ॥ पंचं वति न [illegible] र्य पंच मेवा त्रीत सर्व[illegible]
[illegible] नास्मि[illegible]वपात्रे स्कंदन्नावशि[illegible]स्यो परि[illegible] सीमत्यां वा[illegible]
[illegible] ॥ अन्ये पुनरत्रा विधि द्वयं व्यवस्थापयंति ॥ यदा संका[illegible]
त्रिर्वे त्रीते स्कंदे न दन्नादोरग [illegible] र्य[illegible] [illegible]फत्र यते [illegible]न दा
स्कंदति ॥ तदा स्थाल्यां [illegible] वनीयेत्यादि विधिर्भवति ॥ यदा
पुन[illegible] र्य प्र[illegible] त्येव स्कंदनं तदो त्रीयमानमं नीतं वेति विधि[illegible]
[illegible]यो गार्य पंचा वा नि[illegible] र्य वतिन[illegible] भवतीति ॥ यवनो [illegible]
मिरी हत[illegible] त्ति स्थाल्यो हविः तत्रे सर्व[illegible]ज्यं प्रति[illegible] पिं [illegible]
होमः समापनीयः ॥ कल्पांतरे तत्प्या[illegible] र्यतान[illegible] ॥ उर्वतारि[illegible]

न्विहीत्यारभ्यदृष्ट्वा होत्रसमाप्तिपर्यंतं न जुहुयादित्युच्यते ॥ तत्र
स्कंदनेह वैकल्पिकमस्को नित्यादिसर्वप्रायश्चित्तांतं कृत्वा तत्रस्क
न्नहविर्यद्यादानयोग्यं तदा स्कन्नप्रदेश उपविश्य स्कंनं हवि
रादाय भुतस्य चिरहीत्वाऽल्पेनापितेनैव हविषा यथा पूर्वं हो
मः समापनीयः ॥ यदा तु स्कंनं हविरादानयोग्यं भवति तदा
स्कानित्यादिसर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा ततोल्पेनास्कंनेनावशिष्टे
नाप्यचित्वा श्रुत्यादिलोपेनापि होमः समापनीयः ॥ स्कंन
स्य हविषामात्रादानयोग्यत्वे तथा स्कंनावशिष्टस्य हविष
श्चाहुतिद्वयपर्याप्तं — त्यवोभयं यदि युगपद्भवेत् ॥ तदा पूर्वोक्त
मस्कानित्यादिसर्वप्रायश्चित्तांतं कृत्वा स्कंनेस्य हविषश्चादान

प्रा॰श्चि ९२

92

योग्यत्वं तथा स्कन्नावशिष्टस्य हविषस्त्वा ---------- दि --- दीपिका

भवं यदि युगपद्भवेत् ॥ तदा पूर्वोक्तिमस्कानित्यादि सर्वप्रायश्चित्तं
तं कृत्वा स्कन्नस्य हविषस्स्थानेन तज्जातीयं द्रव्यं अन्यदाहृत्य स्रुचि
गृहीत्वा यथापूर्वं होमः समापनीयः ॥ अथवा यद्य हुतस्कं
देत्तदा पूर्वोक्तिमस्कानित्यादि सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वाग्निहो
त्रे स्रु[illegible]मादाय स्कन्नप्रदेशे निधाय तत्स्या एव [illegible] यथा ली
पूर्वं मन्त्रीय होमः समापनीयः ॥ एवं हुतस्कंदनेऽत्र स्कानि
त्यादि सर्वप्रायश्चित्तानि कृत्वा पूर्वोक्तप्रकारेण तत्र निमित्ता
नुगुणं हविरुत्पाद्य यथापूर्वं परिभाषणेन कृत्वा न्यागा
दुग्धा पूर्ववद्धविः संस्कृत्यवशिष्टं तेत्वा हवनीय होमे कृते तत

मार्जनांतं होमं समाप्य पश्चात् दानादि मार्जनांतं पुनर्होमश्च कर्तव्यः ॥ २ पं॰

उद्धाग्न्यंगृहीत्वा अवतेहेडोवरुणनमोभिरित्येतामृचमुक्त्वा उदुत्तमं

वरुणपाशं॰ अदितयेस्यामस्वाहा ॥ वरुणायेदं ॥ भूर्भुवःस्वःस्वाहा ॥

प्रजापतयइदं॰ ॥ एवमाहवनीयआज्याहुतिंकृत्वाययाप्रवृत्तंमार्जनांतं

होमशेषंसमापयेत् ॥ उद्धृतस्कंदनेतिपूर्वोक्तमुक्त्वानित्यादिसर्वप्रा

यश्चित्तांतंकृत्वाततःपूर्वोक्तप्रकारेणान्नतावद्गुणंहविस्त्यागादियथाप्रवृ निमित्त

त्तंमार्जनांतंहोमशेषंसमाप्यपूर्णाहुत्यादिपूर्वोक्तप्रकारेणमार्ज

नांतंपुनर्होममध्येकर्तव्यमित्यर्थः ॥ कोचित्पूर्वोक्तहोमोद्धृतस्थानेएवकर्त

व्यः ॥ नोत्तरंहोमस्तत्रतस्मिन्नेवविहारेहविरुत्पत्तिप्रभृतिमार्जनांतं

कर्तव्यः ॥ नपूर्वमितितिविवरणेयंति ॥ तंडुलहोमेकृत्नोपिपूर्वोक्तसमा

नं ॥ स्वाहाग्नयेवैश्वानरायेत्याद्यपरेणाहवनीयदक्षिणसमीपप्राग्

शा·श्रि
८३

शान्तं सर्वं प्राचीनामित्युच्यते ॥ तत्र स्कंदमेव स्कान्नित्यादि सर्वप्रायश्चि दीपिका
त्तांतं हुत्वा स्कन्नावशिष्टं यावन्मात्रं तावन्मात्रेणैव होमः कर्त्तव्यः ॥ यदा
तु स्कंनं हविरादानयोग्यं तदा त्वस्कान्नित्यादि सर्वप्रायश्चित्तांतं हु
त्वा स्कन्नं हविरास्यय पुनः स्कान्चिद्गृहीत्वा स्वल्पेनापि तेनैव हविषा या
गः कर्त्तव्यः ॥ यदा पुनरत्यन्ताल्पतया स्कन्नावशिष्टमाज्यं तिसृष
पर्याप्तं न भवति ॥ तदा तत्रास्मिन्नेव पात्रे स्कन्नावशिष्टस्योपरि द्र
प्सीमन्यां गां दुग्ध्वा यथापूर्वं होमः कर्त्तव्यः ॥ स[illegible]ने सर्वत्र सर्वस्य
हविषः प्रादानयोग्यत्वे त्वस्कान्नित्यादि सर्वप्रायश्चित्तांतं हुत्वा स्क
न्नं हविस्त्याय पुनरपि स्कान्चिद्गृहीत्वा स्कन्नावशिष्टं यावन्मात्रं तावन्मा
त्रेणैव होमः कर्त्तव्यः ॥ सर्वस्कंदने त्वस्कान्नित्यादि सर्वप्रायश्चि

तां तं हुत्वा स्कन्नाव शिष्टस्योपरि न्यसी मन्त्र्यां गां दुग्धा होमः कर्त्तव्या
इत्यर्थः ॥ वात्ता यत्तेत्यक ह्म हराणां हूं धं दर्भसमीप प्राय सातत्कर्मके
षां मन्त्रेन प्राचीनमाह्रियमाणमित्यच्यते ॥ अस्मिन्विषये
वक्ष्यमाणं प्रायश्चित्तं पूर्वोक्तेन प्रायश्चित्तेन विकल्प्यते ॥ शास्त्रां
न्तरीयत्वात् ॥ स्वाहा गन्यपि स्थानेरा येत्या दिकानां यत्वेत्य
नन्त्र ह्रियमाणं स्कन्दनेत्वेके षां मन्त्रेन प्रायश्चित्तमित्युच्यते
॥ न त्वस्कन्नं त्वस्कान्नित्यमित्यस्यानेन प्रजापते विश्वभृत्ततन्वं हुत
मसि स्वाहा ॥ अनेनमन्त्रेण स्कन्नमभिमन्त्र्य उत्तंभयपृथिवीमि
ति स्कन्नस्योपरि यथोदक प्रक्षिप्य हवनीयेसर्व प्रायश्चित्तं हु
त्वा स्कन्नशिष्टं यावत्तावत्संमार्ग्गेण वयं पृथ्या पूर्वं मार्जितात्ततः होमः
त्रे

कर्त्तव्यः ॥ पुनर्होममङ्गमस्याप्यमतिः ॥ एवं मार्जनांतं प्रकारांतं होमं समा
प्य पूर्वक्षा दानादि यथापूर्वमन्त्यागं दुग्धा मार्जनांतं पुनर्होमम
कर्त्तव्य इत्याले खनमिति ॥ केचित्पूर्वहोमो ऽयस्थानकर्त्तव्यः ॥
पुनर्होमो ऽपि तास्मिन्नेव विहारे दोहनादि मार्जनांतं एवं समापनी
य इत्याहुः ॥ अत्र सर्वस्कंदने पूर्वोक्तस्कन्नप्रायश्चित्तं कृत्वा अग्नि
होत्रस्थाल्यां पुनरुन्नीय यथापूर्वं होमः समापनीयः ॥ अग्निहो
त्रस्थाल्यामपि हविरभावे त्वाज्यं प्रतिनिधिं कृत्वा होमः समाप
नीयः ॥ अत्र केचिदेवमाहुः ॥ प्रजापतेर्विश्वभृत्तीति स्कन्नाभि
मंत्रणमेव पूर्वाहुतिस्थाने भवति ॥ तन्न उत्तराहुत्यादि कर्त
व्यमिति तास्मिन्पक्षे प्रयोगमाह ॥ अत्र स्कन्नाभिमंत्रमुन्नभय

विधीमिति स्रुक्तत्सो परिस्थाड्डु स्रुकं प्रक्षिप्याहवनीये सर्वप्रा
यश्चित्तं हुत्वा हुतो तास्य स्मयध्यो पूर्वं व्याहृति जपांते प्रजाप
ते विश्वस्य धातिलत्वं डुना मा सिस्वाहेति पूर्वां जुहोति स्रुच्वेर्भिन्नं त्र्या
हुत्वा तत उत्तरे तत्र्यादि स्मार्ज्जनांत होमसमापनीयः ॥ च
पुनर्होमश्चस्या प्रसरस्यसमाति ॥ मन्त्रा दुग्धा पुनर्होमासि
स्थालीस्त्रवत्नः ॥ स्रुवापि होमो ह्यस्मिन् एवं कर्तव्याः ॥ पुनर्होम
स्तु तस्मिन्नेव विहारे दोहनादि मार्ज्जनांत एव कर्तव्य इति वे
दितव्य ॥ दर्भेषु सम्मीपत्नीतेसे भुक्ता यथा न ते पत्नी हतामित्यपथ
ते ॥ तत्र स्रुक्दन्तेष्व स्रुक्कोनित्यादि सर्वप्रायश्चित्तांत हुत्वा स्व
लीम स्रुकाचमानीय पात्र पूर्वं चेनः सिंहत्वा वीन्नीयत तत उवे

सिद्धं विहीत्यादि मिमंत्रैः पु — — प्यागस्त्रवि ॥ अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ॥ अथ दीपिका ।

स्कंदनादिना स्थाल्यां हवि। भवित्वस्कानित्यादि सर्वप्रायश्चित्तं तं हु

त्वा ततस्तस्मिन्नेव पात्रे स्कन्नावशिष्टस्योपरि तत्सीप्रायश्चित्तं कृत्वा

यथ्यात्पूर्वमार्जनांतं होमशेषं समापयेत्‌ अन्नायं विशेषः ॥ यदि

होत्र — — — — — — — — — वाज्ञाहपत्यदक्षिणाग्नित्रहोमलुप्यते ॥ तत्र

त्र दर्शहो[illegible]त्यादनीयाम — — — — — — तंडुलहोमेपि दर्भेष्ठुमादि

ते होमार्थस्य कागादानात्सर्वं उपसन्नाभिर्नस्कच्यते [illegible] — — — —

— स्कानित्यादि [illegible] प्र[illegible]तं कृत्वा स्कन्नावशि[illegible] नते

न: कर्तव्यः ॥ [illegible]र्वैके स्तोत्रस्कानित्यादि सर्वप्रायश्चित्तं तं

कृत्वा तस्मिन्नेव पात्रे स्कन्नावशिष्टस्योपरि तस्मीमन्त्यंगोदुग्ध

यथ्या पूर्वं होमः समापनीयः॥ दर्भेषु स्मादित्तं होमापर्यं स्क्रगोदार
नात्पूर्वं स्कंदने एके षांमतेन प्रायश्चित्तमुच्यते॥ स्कन्नानंतर
मेवास्कान्तिस्यादि सर्वप्रायश्चित्तान्तं कृत्वा पूर्ववस्त्रुवावाशिष्टे
नाग्नि दोहनवार्ह्विजं॥ नवाहोमांतो मार्जनांतं होमशेषं समाप्य
घर्मस्थादानादि यथापूर्वमाहवनीये होमे हस्मान्ते कृते जुह्वामा
ज्यं गृहीत्वा वर्त्ते हेडो वरुणनमोभिरिति एताम्चमुत्को डुन्नम
मिति वारुणाय चाहवनीये हुत्वा सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा चतीय
या पूर्वं मार्जनांतं होमशेषं समापयेत्॥ एवं पूर्णहोमांतमि
दं प्रायश्चित्तं पूर्वोक्तेन प्रायश्चित्तेन विकल्प्यते॥ स्क्रगादानप्रभृ
ति पूर्वाहुतिसमाप्तिपर्यंतं यदि पुरडुपसन्नमकृत्तामित्यकच्यते॥

त्रवस्कंदनत्वस्कानित्यादिसर्वप्रायश्चित्तांतंकृत्वास्कन्नावशि दीपिका
ष्टं यावत्तावन्मात्रेनैव मार्जनांतं होमंसमाप्य पुनरपि घृतसादना
दि अन्यांआज्यग्रहणपूर्वमाहवनीयहोमेत्वसंतेजह्वामा
ज्यग्रहीत्वावर्तते हे डेत्येवंआतोडुतमेवरुणपाशमिति
वारुणंचाहवनीयेकृत्वा सर्वप्रायश्चित्तंहुत्वायथापूर्व
मार्जनांतं होमशेषंसमापयेत्॥ एवंपुनर्होमांतमिदंप्रायश्चि
त्तंषड्वेत्तिनप्रायश्चित्तेनविकल्पते॥ स्कन्नादानेपूर्वाकृतिसमा प्रभृति
प्तिपर्यंतंयदि ——— — — — नमकृतमित्युच्यते॥ तत्रस्कंदनेत्व
स्कानित्यादिसर्वप्रायश्चित्तांतंकृत्वास्कन्नावशिष्टं यावत्ताव
न्मात्रेणैवमार्जनांतहोमंसमाप्यपुनरपिघृतसादनादिकृत्वा

गांडु गधा यप्या पूर्वमाहवनी यको मेव स्कंदने कृते जङ्घामाज्यं गृहीत्वा वतेहेडे तस्य च मुक्तो जुहुतमं क्षरुण पाशामिलित्वारुण वी हवनीये सर्वप्रायश्चित्तं च हुत्वा यथा पूर्वमार्जितान्तं पुनर्होमं च कुर्यात् ॥ तत्राग्नौ स्कंदने त्वनाज्ञात तत्रयं जापित्वाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं च कृत्वा पूर्वोक्तेन प्रकारेण स्कन्नावाशिष्टेन मार्जितान्तं होमं समाप्य घृतस्य दानादिमार्जितान्तं पुनर्होमं च एवं वक्तुर्यात् ॥ स्कण दानप्रभृति पूर्वा कृति समाप्तिपर्यंत सर्वां दत्त एकेषां मते षां मतेन प्रायश्चित्तमुच्यते ॥ अत्र स्कंदनानंतरं भस्का नित्यादि सर्वप्रायश्चित्तानि कृत्वा स्कन्नावा शिष्टेन यावत्तावन्मात्रेण होमः कर्तव्यः ॥ सर्वस्कंदने सरका

कृत्वा

८७

प्रा॰प्रा॰
९७

९७

नित्यादिसर्वप्रायश्चित्तं तं कृत्वा तस्मिन्नेव पावके स्वकत्रावशिष्टस्यो

परिस्रसी मन्त्यागानुगध्याय यथा पूर्वमाज्ये नांते होमशेषं समा

पयेत् ॥ अग्निसंदीपनहोमः ॥ इदं प्रायश्चित्तं पूर्वोक्तप्राय

श्चित्तेन विकल्प्यते ॥ अथ आधानोत्तरं स्वकाद नैतवनाग्नौ नष्टे यजावि

नाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तांतं कृत्वा पूर्ववत्स्वकत्र शेषेण

मिश्रितेन वाज्येन वा होमः समापनीयः ॥ नाशभुवनहोम

॥ अग्निच्चय पूर्वोक्तौ ------ इति द्रव्यस्कंदेत्यदास्का

नित्यादिसर्वप्रायश्चित्तांतं कृत्वा यत्र वेत्थ वचनस्य ------

मुद्यानाममानि ॥ तत्र हव्यानि गामयेति पालाशीऽसमिधमा

धाय स्वकत्रशेषे - तूष्णीं उत्तरा इति उत्सवाय यथा पूर्वमाज्ये

दीपिका

न

नांतं होमशेषं समाप्य पश्चादातोधित्यागांगादुंधायच्याहवै
मार्जनांतं पुनर्होमं कुर्यात् ॥ केचित्सर्वहोमो पश्चान्तरव
कर्तव्यः ॥ पुनर्होमो दोहनादिमार्जनांतं एवेत्याहुः ॥ अत्रा
प्यग्नौ स्कंदनेत्वनाह्नात्रयं जपित्वाहवनीये सर्वप्रायश्चि
त्तं हुत्वावेछ्वनस्पत इतिसमिधानादि पुनर्होमांतं प्रायश्चि
त्तं पूर्ववत्कुर्यात् ॥ यद्यन्तराकृत्तोकुर्यमानायां पूर्वाकृतं पर्ये वोत्तराकृति
र्जुकुर्यात् ॥ तदानाह्नात्रयं जपित्वाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वाय
त्रवेछ्वनस्पत इतिसमिधादानादि पुनर्होमांतं पूर्वोक्तप्रायश्चित्तं
वं कुर्यात् ॥ अत्रापि होमोस्कंदनेत्वस्कानित्यादि सर्वप्रायश्चित्तांतं हु
त्वायत्रवेछ्वनस्पत इतिसमिधादानादि पुनर्होमांते पूर्वोक्तं प्राय

दा

प्रा॰ क्रि॰
९८
98

दीपिका

श्चित्तं कर्त्तव्यं॥ यदि प्रमादान्नपूर्वाहुत्यां सहितोत्तराहुति द्रव्यस्य पातः॥ तदा नाहुत्यान्यूनं जपित्वा हवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वाय त्रवेत्यु
वनस्पत इति समिधादानादि पुनर्होमान्तं पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तं मे
व कुर्यात्॥ तस्यापि फलान्न स्कंदत्वात्॥ अत्र केचित्पुनरुन्नीय
द्वितीयाहुतिं कुर्वन्ति॥ न पुनर्होमं॥ सर्वत्र पुनर्होमविधौ तज्जातीय
द्रव्यमेव स्वीकर्त्तव्यं॥ न पुनर्द्रव्यान्तरात्तंडुल होमे स्कन्ने पि पूर्वोक्तं
सर्वं समानं॥ उत्तराहु — — — — — व — य मन्तायां पूर्वाहुतेरेकदेश
स्कंदने नैतत्प्रायश्चित्तं॥ किं तु नाहात त्रयं जपित्वा हवनीये स
र्वप्रायश्चित्तं कृत्वा स्कन्ना वशिष्टं यावत्तावन्मात्रेणैव होमादि व
—व मा हवनीये होमं कृत्वाय था पूर्वं मार्जनान्तं होमशेषं समापयेत्॥

नचा ------ ॥ यदिप्रमादात्पूर्वाकृत्यनंतरंस्कंगानेहविःसर्वःस्कं
देतदास्कानित्यादिसर्वप्रायश्चित्तंकृत्वापुनरुन्नीययत्रवेच्छेवनस्य
तेतिसामिधादानादिपुनर्होमानंतरोक्तंप्रायश्चित्तंकुर्यात् ॥ य
दिप्रमादात्पूर्वाकृत्यनंतरंस्कंगानेहविःपूर्वाज्जितेरुपारिकृतेवेद
नाज्ञातत्रयेऽजापित्वाहवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंकृत्वापुनरुन्नीय
मयत्रवेच्छेतिसामिधादानादिपुनर्होमांतंपूर्वोक्तंप्रायश्चित्तंकुर्या
त् ॥ उत्तराकृत्तोकृत्वायामाप्तिहोमवत्स्वप्रायाहविःशेषाभावेप्राय
नमभूतरागादिकंलुप्यते ॥ अग्न्याहवनीयहोमेकृतेनष्कंदत्तादिताग्नि
ग्निमत्रस्थाल्याहविर्भवेगार्हपत्यदक्षिणाग्नितिहोमोलुप्यते
॥ नपुनस्तदर्थेहविकल्पादनीयाग्निरन्यथर्वः ॥ संध्यादिहोमर्वा

लान्पूर्वमेव होमे कृते पुनः स्वकाले होमः कर्त्तव्यः ॥ यदि प्रणयनं स्व
कालेकृतं तस्मिन्नेव विलम्बे पुनर्होमः ॥ अन्यथा प्रणयनाद्यावर्त्तते
॥ पुनर्होमस्य च स्थंतेभवतंनः समनसावितिगार्हपत्याहवनीयाद्यु
पतिष्ठते यजमानो यदि महाराव उषस्य जातायां अकुर्यात्यादा पु
नरपि प्रातःकाले प्रणयनादि पुनर्होमं पूर्ववदेव कुर्यात् ॥ अत्रापि
पुनर्होमस्य च स्थंतेभवतंनः समनसावितिगार्हपत्याहवनी
याद्युपतिष्ठते यजमानः ॥ संधौ नदत्र इह त्वा प्रदोषे निशाय
— — यामिति चत्वारः सायंहोमकालउपादिष्ट अन्ताय दिन
सर्वादा — होमकालः ॥ उषस्युपोदयामित्यादि चत्वारः प्रात
होमकालाउपदिष्टाः ॥ अन्ताय दिआप दिन सर्वमहर्होमकालः

॥ सायं नवनाडिकातिपत्तौ कालचन्द्रसूर्यातिपत्तिः॥ प्रात ----

-- कातिपत्तौ कालचन्द्रसूर्यातिपत्ति॥ ये चन्द्रसूर्येपि होमकाले र

ष्वन्यतम होमकालं संक --- ऊ कृत्ति॥ तेषां संकल्पितकाला

तिपत्तौ होमकालातिपत्तिः॥ एवमग्निहोत्रकालातिपत्तौ

त्वनापादि दोषावस्तो नमः स्वाहेत्यादि प्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ आ

पदितु न किंचित्प्रायश्चित्तं॥ केवलः होममेव कर्त्तव्यः॥ आप

दितु तमित्येव प्रतिपादित वचनात्॥ प्रायप्रयोगः॥

प्रयतापदि नवनाडिकाभ्यन्तरे सायं होमो न क्रियते॥ त

दा ऊद्धामाज्यं गृहीत्वा दोषावस्तो नमः स्वाहा॥ प्रयतयइदं

॥ सर्वप्रायश्चित्तं च॥ एवमाहवनीयेत्वाज्याहुतिं कृत्वा तत्तो वि

प्रा॰ प्रि॰
९०॰
100

श्वदानीमारंभ इत्यादिपद्या पूर्वं भूर्भुवः स्वरिति होतव्यं ज
यतीत्येव मंत्रं कृत्वा यावधूम मनु धूम्रासित्वो घस्य ॥ आग्नि
ज्योतिरितिपयसैवाग्निहोत्रं कृत्वा वृष्टिप्रसिंत्यपाम्नुपस्य
पर्णानां तेकृतेभूर्भुवः स्वरित्युपस्थायमार्जनान्तं होमशेषं स
मापयेत ॥ पचा प्ररणमपि स्वकालेन क्रियते तदा पूर्वमनु
प्ररणप्रायश्चित्तं कृत्वा दोषावस्तोरित्यादि पूर्वोक्तं प्रायश्चि
त्तं कुर्यात् ॥ अथ द्वादशनाडिकाभ्यंतरे यदि सातं हो मिन
क्रियते तदा जुहुयामाज्यं गृहीत्वा प्रातर्वस्तोर्नमः स्वाहा ॥
अग्नय इदं ॥ प्रायश्चित्तं चएवमाहवनीयेन्वाड्वाडतिं
त्वा ततो विश्वदानीयमारंभ इत्यादिपद्या पूर्वं भूर्भुवः स्व

दीपि॰

रित्तिहोष्यंजयाति ॥ इत्येवमंत्रंकृत्वा ––––– मनु – संनाति त्वोष्ठस्य स्तु

र्योज्योतिरितिपयसैवाग्निहोत्रंकृत्वावृष्टिरस ––––– – – स्य – – भैर्भु

र्भुवः स्वरित्यकपस्त्वायाघर्यैवेवरं दत्वा यप्यापूर्वैमार्जनांतंहोमशेषसं

मापयेत् ॥ एवंमार्जनांते प्रातर्होमेकृते दक्षिणाग्न्याहवनीयावुद्धाप्यगा

र्हपत्यादाहवनीय –– स्यगार्हपत्यात्लक्ष्मीं दक्षिणाग्निं प्रणीयात्वाग्नि

षस्तामग्नमसभ्य धिष्ण्याहवनीये प्रणीय ॥ ततो यजमानः श्रेवदेभ्य

एधिमाप्राहासीत्मादेवदत्तंवात्स्याभिनिरचनामगोत्रेणहीत्वाग्न्य

दित्यमुपस्थाय मैवंचरुं निर्वपेत् ॥ प्रयोगः ॥ इष्ट्वायिदृत्य कृत्यामि पू

र्णिमासादिर्तवं [illegible] योगकालेस्यं

चरुं स्थालीचरुं [illegible] ज्या [illegible] निपात्रारिणपौर [illegible]

गा० ग्रि०
१०२

10|

त्रि ॥ ततः पवित्रकरणादि निर्वपणकाले मित्राय जुष्टं निर्वपामि मित्र ।
हव्यं रक्षस्व मित्राय वो जुष्टं प्रोक्षामीत्यादि कपालोपधानकाले
ध्रुवोसीति स्थालीमुपधाय तंडुलान् स्वयं स्थाल्यामप्स्वानीयो
त्पवधर्मोसीति स्थाल्यां तंडुलानोप्य चरुं कुर्यात् ॥ मैत्रं चरुं श्रा
न्त्वा यथाविकारं आज्यामृतानां घृतयोनि ॥ मित्राय जुष्टमित्यभिघार्य
आज्ञे मुद्रत स्यानि वदंतं हास्य देवस्य त्वा सविता मधुनानक्त्विति
चरुमलंकृत्य धियेयानं यामाय अग्निमभिमर्शनादि अन्यत्सर्वं
मार्गेयवत्त मित्रायानुब्रूहि मित्रं यज स्वाहा ॥ मित्रायेदं ॥ मित्र
स्याहं देवयज्यया अन्नादो भूयासं ॥ नपार्वणहोमः ॥ नारिष्ठादि
स्विष्टकृत ॥ विरुज्य प्राशित्रं च धिकरणं ॥ अन्वाहार्यादि

दीपिका

ण॥ अयं मित्रो नमस्य॥ अनमीवा स इति मित्र स्य याज्यानुवाक्ये।
एवाग्निरिष्टिं समाप्य॥ यस्मिन्नहवन्याहवनीयमेव सायं होमा
र्थमग्निं धातावनश्चवं तावाण ― ― सा ― यजमानः पत्नी वा॥ आह
वनीयमेवेति वचनात् दक्षिणाग्निं परित्यज्य प्रणयनकाले
सायं होमार्थं दक्षिणाग्निं यस्याः पूर्वं प्रणयाविस्मृतानामित्यादि
परिस्तरणान्तं हुत्वा यस्याः पूर्वमग्निहोत्रस्यास्या पूर्वां गां दुग्धा
दोहनोत्तरां गामपि दुग्धा पूर्वं दुग्धं ― ― ― पिष्ट्वा ― स्मि पयसि
पश्चाद्दुग्धं पयः आनयेत्॥ ततो दक्षेन तत्वेत्यादि यथापूर्वं माज
नान्तं होमशेषं समापयेत्॥ सर्वस्मायं काल होमातिपत्तौ आ
नापादिगो णकाले दोषावस्तोरित्यादि पूर्वोक्तप्रकारेण होमः

कर्त्तव्यः ॥ सप्तहोत्राय सर्विभष्टं याजयेच्चतुर्गृहीतेनाज्येनेति
वचनात् ॥ अनाज्ञायं प्रयोगः ॥ अनेकाग्निहोत्रहोमातिपत्ति ।
प्रायश्चित्तार्थं सप्तहोत्रं होष्यामीति संकल्प्याहवनीयं प्राणि
यचतुर्गृहीतेनाज्येनाहवनीये ॥ महाहविर्होता नमः
पृथिव्यै स्वाहा ॥ वाचस्पतये ब्रह्मणे इदं ॥ सर्वप्रायश्चित्तं च ए
वमाहवनीये हुत्वा तमाहवनीयं परित्यज्य पतत्तो नत्तरा ती
न होमः कर्तव्यः ॥ अनंतरातीत होमस्यापि कुर्य कालातिप
त्तौ गौणकाले दोषावस्तोर्नमः स्वाहेति एकेन प्रकारेणानंत
रातिपाति होमः कर्तव्यः ॥ अग्निहोत्रिब्राह्मणविदस्ते होम व
नुष्ठाना करणेपि प्रायश्चित्तं ॥ उक्तेकाह अग्निमहनेत्र कृति ॥
त्ते

कृतमेवास्य भवतीति श्रुतेः ॥ तस्मादग्निहोत्रप्रारंभे विद्वत्ल
पंचमप्रश्नस्थितियत्नहोमकालपर्यंतं तदनुमतीष्टिः कर्तव्या ः अ
विदुषस्तावचतुर्थप्रश्नस्थयत्नमहोमपर्यंतं तदनुमतीष्टिः कर्तव्ये
त्यर्थ ॥ पंचमप्रश्नस्थयत्नहोमकालपर्यंतं तदनुमतीष्टिर्विदु
षोविदुषश्च कर्तव्येत्यपरे ॥ एवं तदनुमतीष्टिं कृत्वानंतरं रात्रौ
त्रहोमः कर्तव्यः ॥ – तदनुमत्याः प्रयोगः ॥ अनेकस्यायं प्रातरग्नि
होत्रहोमात्पिपति ॥ – – – – – – – – – – – – – – – – द्यष्टत्यादिपौर्णमा
सितंत्रमपात्र प्रयोगकाले लोकपालान्ति – – – – – – – – त्यत्र सर्वं
पौर्णमासवत् ॥ निर्वपणकाले अग्नये तदनुमतये जुष्टं निर्वपा
मि – – – – – – – – – – – – – – – – ॥ अग्नये जुष्टं प्रोक्षामि ॥ एव
– तदनुमत

तदनुमतेवा॰ पं॰ १

प्रा. श्रि. मथिवायसंवा — मिधा — — — — — — — संव. गेयवत्त ॥ अग्नयेतंनमतेनु दीपिका १

१०२ ब्रूहि ॥ अग्नितंनं मतंयजस्वाहा ॥ अग्नयतंनमतेइदं ॥ अग्नेस्तंनमतो

103 हं देवयज्ययाज्ञादोस्तं ॥ नपार्वणहोमः ॥ नारिष्यान्कृत्वा ॥ तंन

त्वन्नु कुध्यस्याग्न उदुत्तमसुच्छयनमम्स:स्यारि उदुत्यंचित्रमिति

षडुपहोमामाहवतीयेजुहुयात् ॥ नंतंतत्वेन्न देव्या: जन: स्वा

हा ॥ वरुणायेदं ॥ अग्नयतंनमनेस्वाहा ॥ अग्नयेतंनमतइदं ॥

उदुध्यस्वाग्ने० नंनमेतंस्वाहा ॥ अग्नयेतंनमतइदं ॥ उदुत्तमं

स्याम वरुणा० आदित्येस्वाहा ॥ वरुणायेदं० ॥ उद्वयंतमसस्परि० ज्योति

रुत्तमंस्वाहा ॥ सूर्यायेदं ॥ उदुत्यंजातवेदसं० सूर्यं स्वाहा ॥ सू

र्यायेदं ॥ चित्रंदेवाना० यक्ष्मस्वाहा ॥ सूर्यायेदं० ॥ एवमाहवनीय

स्यउपस्थानं कृत्वा स्विष्टकृदादि कुर्यात् ॥ विसृज्य प्राशित्रं चतुर्थीक
रणं च ॥ अन्वाहार्यं दक्षिणां ॥ अग्निस्तन्नुमते हस्मुजितिः ॥ यद्वो
वस्त्वेव यज्ञपंचमवर्ज्यं ॥ स्वयंभूरेवानः स्तुमन्तेति याज्यानुवाके
॥ हव्यवाहमभिमातिषाहं स्विष्टमग्ने अभितत्पृणाहीति स्विष्ट
कृतो याज्यानुवाक्ये ॥ एवं तन्मन्त्रीष्टिं हुत्वा नंतरं रात्रीति होमः क
र्तव्यः ॥ अनंतरात्रीति होमस्यापि मुख्यकालातिपन्ते ॥ एवं
गौणकाले दोषावस्तोर्नमः स्वाहेत्यादि पूर्वोक्त प्रकारेण नंत
रात्रीति होमः कर्तव्यः ॥ अष्टमहोमस्य मुख्यकालातिपत्तावेव
गौणकाले तन्मन्त्रीष्टिं कृत्वा दोषावस्तोर्नमः स्वाहेत्यादि
पूर्वोक्तप्रकारेण ष्टमहोमः कर्तव्यः ॥ नवमहोमकाले प्राप्ते च स्व

प्रा॰श्चि
९.४
104

नां होममानान ---- द्रोण्यग्निर्लौकिको भवति ॥ चतुरात्रम
हूयमानोग्निर्लौकिकः संपद्यत इति धृत इति वचनात् तस्मा
देतः परमाधानं कर्त्तव्यः ॥ एतत एवाग्नाविदं सप्तहोत्रादि पूर्वो
क्तं प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं ॥ अग्नावनुगते तत्र मयाद्यनुगतेति निमि
त्तं पुनराधेयं वा कर्त्तव्यं ॥ केचित्त्वेवमाहुः ॥ चतुर्थहोमकाल
स्सर्वस्मिन्नग्निहोत्राकरणे सप्तहोत्रं भवंति ॥ चतुर्थकालप्रभृ
ति प्राक् नवमात्कालाद्धोमाकरणे सप्तहोतारं तं लभते वाभ
वति ॥ ततः परं तु मतीन्त्वा लौकिकः ॥ चिरकालविच्छेदे तु
कल्पांतरोक्तं पवित्रेष्ट्यादिकमप्यनुसंधेयमिति ॥ अग्निहो
त्रपिंडपितृयज्ञादीनां नित्यानां दर्विहोमानां स्वकालेनार

दीपिका १

पा

भेत्वारव्यातांवास्वकालेननुष्ठानं॥ तस्याननुष्ठानंनप्रवृत्तानामस
ममापत्तेर्वासंग्रहोतेनैवप्रायश्चित्तं॥ संग्रहोप्रायश्चित्तविधिस्यंवा
जयेद्वानर्हहितेनाज्ञेवंतिविवचनात्॥ आगतिसमयज्ञिकार्ति
जाग्रत नैवतस्यचरणोनित्यात्ययआगमयापनाविश्वाव
वानुप्राप्तवेलास्तत्वस्यस्तिष्टवणेकपालत्वाष्टवया३स
स्यपोविहिताःतासामिष्टीनांस्थानेस्मणीडुनिप्रोक्ताः॥ त
स्माछन्नस्यैवश्रपःक्रमशस्तस्यपूर्णाहुतयःइतिन्यायः॥
आतिगहनेकर्ममार्गेवर्त्तमानानांप्रमादालस्यादिभिःनानावि
धदोषसंभवात्॥ प्रायश्चित्तानामानंत्यादिङ्मात्रमेवात्र
प्रदर्शितंविस्तरप्रसंगात्॥ अतोस्मिन्नवसरेगृहेतत्स्यपर्यवाश्र

श्रा.प्रा.
२०५
105

यश्चित्तं होष्ये प्रयोग — न्याधावापद्म स्थर्व्यं ॥ अग्निहोत्रे पवप्रप
कर्णानि कानि विस्तारयश्चित्तान्येव ———— न्यक्तानि ॥ इदा
नीमाश्य यत्प्रायश्चित्तान्युच्यते ॥ नैमित्तिकोपिष्कु प्रायश्चि
त्तं होष्ये ———————— परोनिरूढपशुवं धे यत्रयत्र विशेष
वचनं नास्ति तत्र तत्र सर्वत्र ——————————— स प्रायश्चि
त्तान्येव भवंति ॥ तस्मादप्युपयत्रेति —— पशुबंधे च विशे
षत्र ——————— प्रायश्चित्तान्येवोच्यंते ॥ एककपालस्यातिवा
प्रप्रसृतिमरवस्यशिरोसीति पिंडकरण पर्यं[illegible]स्कंदे नैकय
स्य[illegible]विविक्त[illegible]कंदे दित्यादि विधि दर्शस्य मासेक प्र
कारेण कर्तव्यः ॥ पिंडकरणानंतरं होमामागत्यधेवास्कंदते ॥

दीपि० १

पर्यावर्त्तनेवच ऐककपालस्कंदेत्परिवावर्त्तेत्यादिविधिर्भवति ॥ स्थित
स्यैककपालस्य स्थानात् ॥ स्थानांतरगमनं स्कंदनं पश्चात् पार्श्वांत
रेण वर्त्तनं पर्यावर्त्तनं ॥ पिंडीकरणानंतरं होमात्प्रागूर्ध्वात्तस्यै
ककपालस्य स्कंदने ॥ भूपतये स्वाहा ॥ भुवनपतये स्वाहा ॥ भूता
नांपतये स्वाहेति स्कन्नमनुमंत्र्य प्रजापतेर्वर्त्तनिमनुवर्त्तस्वानु
वीरै रनुराधामगोभिः ॥ अन्वश्वैरनुसर्वैरु पुष्टैः ॥ अनुप्रजयान्वि
द्रियेणा देवानो यज्ञमृजुधानयंतु ॥ इति पूर्वस्मिन्नेवस्थाने स्थापय
ति ॥ तं कालस्यतत्पुरोडाशं यजमानः शांतिर्न्नृचशंतिवाभ्यामभिमंत्र
येत् ॥ ततो धर्मुरस्कां द्यौ ॥ पृथिवी मिधे आकुत्तीसर्वप्रायाश्चित्तं
वाहवनीये जुहुयात् ॥ अस्कां द्यौः पृथिवी प्रजनयत् स्वाहा ॥ द्याः

वाहपृथिवीभ्यामिदं सर्वप्रायश्चित्तंच एवमाहवनीयेकृत्वा कृतांता शेषिक
र्स्वारभ्य होम शेषं समापयेत् ॥ स्कं गतस्यैककपालस्य होमा
न्पूर्वं स्कं दतेएककं दत्वास्कन्नानुमंत्रणादि सर्वप्रायश्चित्ता
तं पूर्ववदेव कुर्यात् ॥ पिंडकरणानंतरमाहोमोदेककपाल
स्य पर्यावर्तने तेन प्रजापतेर्वर्तनि मिति मिमंत्रेणय स्वास्थानेक
ल्पनादि सर्वप्रायश्चित्तांतं पूर्ववत्कुर्यात् ॥ एककपालस्य हो
मानंतरमपर्यावर्तने त्वधर्यवे वरो देयः ॥ ततो धर्त्तुर्यजमा
नदत्तं वरं प्रतिगृह्य पर्यावृत्तं एरोडाशं स्कंगचरेतो वयथा
स्थानं स्थापयित्वा पूर्वं प्रायश्चित्तजं कुर्यात् ॥ आग्रयणान्ना
निष्ठानेवा न्नप्राशनेंतरितयां वादिव्यतिरिक्तस्यांयामीय

स्याग्नावपि वैश्वानरीं कृत्वा यस्याएवंभाययर्यएं कुर्यात् ॥ अग्ना
मनः खलु देवतानामाहिताग्निर्हि जन्मनां ॥ अस्येज्यास्त
हविर्देवाभक्षयंति यान्यतः ॥ सचेद निष्प्रयपएानवमम्पाति
मोहतः ॥ देवेभ्यः कल्पितभागंभक्षयित्वा विनिर्गमा भुयात् ॥ इ
त्यायपराश्रयाश्चिन्नाति ॥ अपपपप्रायाश्चित्तमुच्यते ॥
अग्नावेश्मवैरन्वाधानानंतरं ध्रुवं यस्मात्प्रिपर्येतं गार्हप
त्यादीनामनुगमनेन सर्वेषामन्वाहितमेव प्रायश्चित्तमेकक
र्तव्यं ॥ यदा पूर्वोग्निरपरो भवति यतः प्रणयति स गार्हपत्य
इति उत्तरवेदिं प्रणयतां नंतरमपराग्नेरनुगमने तद्भस्मना
लौकिकानग्नीन्संस्पर्श्य मथित्वायतनेनिधाय भूरित्यपास्त

मा॰ क्रि॰
१०७

107

नादिवृतोपायतीययजुर्जपांतं एवं वक्तु पीत ॥ संभारेषु प्रतिष्ठा
पनान्तरं ह स्रुवी कृत्वादिहोमान् एवं मोक्तर वृद्धिकल्यानंतर
नुग्र मंत्रेत्वेन्वाग्निकथ्य सामिति एवं वंद परां ग्रे प्रणीयपस्
रित्यक पस्तु नादिवृतोपायतीय यजुर्जपांतं होत्वा होतांता द
स्म कर्मशेषं समापयेत् ॥ केचित्तु नेष्ट्वा हवनीये प्रणाय
नाभिधर्म दीप्येत्यादिविधिना पपा ——— न — ३ वचते
नसहाग्निं नीत्वाग्नेर्वा घस्त्वध्न्वाभिकथ्य सामय मरव्य दि—
——— मंत्राभ्यां संभारेषु प्रतिष्ठाप्य अस्मरित्यक पस्तु नादिवृ
तोपायतीययजुर्जपांतं एवं विल्क पीत ॥ प्रायश्चित्तान्ते पाका
त एवं मन्त्रगमनेत्वो नरवादिकाग्ने एवं वक्तुत्यायतनस्मिन्वात

दीपि॰

र्जे

रवेदिकाग्नौ सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ पाकाहुर्धंशामित्राग्ने रनुग
मनेन स्पर्शनोत्पत्तिः ॥ ॐ उत्तरवेदिकाग्नौ अनाहिताग्नेर्यजनापि
त्वा सर्वप्रायश्चित्तं च जुहुयात् ॥ गृहहोमस्य तु लोप एवेति के
चित् ॥ अन्यत्र प्रशामित्रापदानान्तो वान्तद्रव्य संस्पृष्टलौकि
काग्नि त्रीन्वा मासान्यित्वा निधाय तेन तत्रोत्तरवेदिकाग्नौ सर्वप्र
यश्चित्तं कृत्वा यथा पूर्वं गृहहोमं कुर्वीत ॥ मंत्रेणाग्रहितो यदि
रूपः सर्विरः स्यात्तदा यजमानउ[illegible]रस्य हृंसनेनाभिषेत् ॥
तद्दोषशांत्यर्थं इदं विष्णुर्विचक्रम इति वैष्णव्या भूर्भुवः
स्वरिति व्याहृतिभिर्विहृताभिः प्रजापतेन त्वदेतानीति प्रा
जापत्यया हवनीये जुहुयात् एषां छित्वा हवनीये प्रहृत्यान्य

६

निर्दोषं यूपमाहरेत् ॥ तत्र यूपाकृतिः ॥ ततोन्यत्यागामित्यादि चषालक
रणांतं पूर्ववत्कुर्यात् ॥ यदि यूपः क्रिमिभिः रन्यैस्तज्जातीयैर्वाभि
न्नो भवेत्तदा पूर्ववत् वै समस्त व्याहृतिभिः प्राजापत्यया चाहुत्वा
यूपं छित्वाग्नौ प्रहृत्यान्यं यूपमाहृत्यान्यातागामित्यादि चषा
लकरणांतं पूर्ववत्कुर्यात् ॥ छिन्नो यूपो यदि मूलएव पतेत्तदा पत्नी
दुर्वृत्ता स्यात् ॥ तदा वै समस्त व्याहृत्यादि चषालकरणांतं पूर्व
वत् [illegible] सम्यक् [illegible] तया [illegible] क
दिव्यामीति विजानीयाद् धर्मज्ञः ॥ यस्मिन्काले यूपः प्रस्फुटः स्यात्तदा
तद्धास्य यजमानाय म — भवति विजानीयात् ॥ यद्यग्रे यूपः प्रस्फु
टः स्यात्स यजमानः स्वर्गलोकं गामि — — — विजानीयात् ॥ यूपेनैतत्प्रमा
ती

रोः यथा कृतिष्ठा स्त्रीर्विछिन्ना स्यात् तदा यजमानो म्रियेत — यस्य प्र

वध्रीर्यदि विछिद्येत तदा पत्नी म्रियेत ॥ मध्यबाकागनिष्ठा ध्रीवि

छेदे पत्नीमरणं — वध्रीविछेदे यजमानमरणं ॥ यदि दक्षिणा ध्री

विछिद्येत तदा ज्येष्ठपत्न्याः पुत्रस्य मरणं ॥ उत्तरा ध्रीविछेदे ज्येष्ठ

भ्रातृनं तस्य मरणं ॥ दक्षिणापूर्वा ध्रीविछेदे देवाहृतोमरणं ॥ दक्षिण

पराध्रीविछेदे होतृमरणं ॥ उत्तरापरा ध्रीविछेदे ध्वर्योर्मरणं ॥ य

दि मल उपभुक्त स्यादिना यच्च कतरेष्वध्रीध्र इत्यंतानां प्रायश्चि

त्तमुच्यते ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे इति वैष्णव्या स्त्रुचाने यमोदाधारेति

हुत्वा व्याहृत्यादिवबालकरणांतं पूर्ववत्कुर्यात् ॥ प्रायश्चित्ते

कृते दोषो न भवति ॥ स्थालीगतस्य पदार्थस्य यदाज्यस्य वस्कंदने

स्कन्नाज्यस्कंदनोक्तमेवप्रायश्चित्तंकर्त्तव्यं॥ स्कन्नगातस्यएवदाज्यस्या
स्कंदनेस्कन्नाद्यौःस्कन्नापृथिवीस्कन्नंविश्वमिदंजगत्स्कन्नाद्यो
विश्वाभूतानिप्रास्कन्नाज्यायताऽहविः॥ इहगावःप्रजायध्वमिहा
श्वाइहपूरुषाः॥ इहोसहस्रदक्षिणोरायस्पोषोनिषीदतु॥ अ
यंयज्ञोवर्धतांगोभिरश्वैरियंवेदिःस्वपत्यासुवीरा॥ इदंबर्हिरति
बर्हींष्यन्येमंयज्ञंविश्वेअवंतुदेवाः॥ पयस्वतीरोषधयःपय
स्वद्वीरुधांपयः॥ अपांपयसोयत्पयस्तेनमामिंद्रसंसृज
एताभिश्चतसृभिः भूपतयेस्वाहा॥ भुवनपतयेस्वाहा॥ भूता
नांपतयेस्वाहेतिस्कन्नंएवदाज्यमभिमंत्र्याहवनीयेसर्वप्रा
यश्चित्तंहुत्वास्कन्नावशिष्टमापःप्रतिपद्यएवदाज्यधातीय

स्था

स्थाल्यां पात्रमादाय — म व्रधायेदं विष्णुर्विचक्रम इति ॥ अ
नेनैतदेव पदाज्यस्थाल्यां पंचकृत्वो गृहीयात् ॥ इदं विष्णुर्विचक्र
म इति यजुषा मंत्रेण यजमानो ऽपि जपेत् ॥ ततो गृहीत्वा पंचपदा
ज्यं स्रुवेणाज्यं उपस्तीर्य दक्षिणमंत्रेण पात्रे सादयेत् अग्नेर्वाहैवा
ध इति यजमानो ऽभिमंत्रयते ॥ स्कन्नं — एषदाज्यस्य स्कंदनेन
केषांमतेन प्रायश्चित्तमुच्यते ॥ स्कन्नं एषदाज्यं पतये स्वाहा

ज्ञाव इत्यादिना — मंत्रेण स्कन्नं शिष्टं स्योपरि एवं पृषदाज्यस्थाल्यां भूमी
मेवपस्थाप्य एवं पृषदाज्यं गृहीत्वा मनो ज्योतिर्जुषतामित्या
हुतिं सर्वप्रायश्चित्तं वा हुत्वा यजमानं कुर्यात् ॥ स्कन्नं एषदाज्यं
कोयादि अदक्षिणस्य स्पर्शो भवति ॥ पदपाम् दाक्षिण्ये कनिष्ठे नाविहितेन

६६.

प्रा॰श्चि
११०

व ॥ अग्नि स्रुक्स्रुवं स्प्यं धतं हव्यपात्रं घृतस्य दन्त इति काकोव स्पृष्टं
पृषदाज्यमभिमंत्र्य आहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा काकावस्पृ
ष्टं पृषदाज्यमप्सु प्रक्षिप्य पात्रं निर्लिख्य प्रक्षाल्य तस्यां प्रान
मातं हिरण्यमवधाय यद्दं विरूपं किंचकाम इत्यामादत्तां तं पूर्व
वत्कुर्यात् ॥ यदि श्वागतं पृषदाज्यं काको भुक्त्वा ये श्वापदेवास्प
ष्टेत्तदात्वा आहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा काकोवस्पृष्टं पृषदा
ज्यमप्सु प्रक्षिप्य पात्रं निर्लिख्य द्रुपदं देवस्य सवितापयोसीति
मंत्रेणाग्रहीत्वा वसुरसीति मन्त्रेणायतने सादयेत् ॥ अवांग
वाध इति यजमानोऽभिमन्त्रयते ॥ पुनः पादाद्यव पादाद्ये यां तेषां
पदः ॥ सृगालमार्जारादयः तैनैव स्पृष्टं पृषदाज्यं वदावालि

रस्य स्रुपान्मुखेनानिर्हुतितेन वा ॥ अग्निष्टुत्सर्वेषु घृतं हविः स्या-
द् ॥ घृतं तस्य दन इतिश्रुतिमंत्र्यान् हवनीये सर्वप्रायश्चित्तं हु-
त्वा एषवदाज्यमपः प्रादिष्ट एषवदाज्यधानीं त्यक्त्वा अन्त्यां
स्रुवमाघृत्य प्रक्षाल्य सा — भिमर्शनं मोदनं संमार्जन-
निच एवं कृत्वा नस्यां प्रातर्मस्तं हिरण्यमवधाय इदं विष्णु-
र्विचक्रमे इत्यादि सादनांतं सर्वं कुर्यात् ॥ केचित्तु स्रुवमार्जनादि स्पर्श-
एषवदाज्यधान्या एवत्याज्यः ॥ जुह्वादीनां स्पर्शोत्तरं तद्दक्षिणादिनाम् शुद्धिः ॥
मन्त्रमयानां पुनः पाकेन शुद्धिः ॥ अत्रवलेखनेन पुनः सर्वेषां त्याग एवेत्या-
हुः ॥ अत्रापि तु स्वादन्येनानीतस्य परे तु आहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं ॥ अथा-
पदावस्पर्शे एषवदाज्यमस्रुप्रादिष्ट एषवदाज्यधानीं त्यक्त्वा अन्त्यां स्रुवमा-

प्रा० चि०
१२२

इत्यप्रक्षाल्य पश्चात्सर्वं सादनादिनासंस्कृत्य महीनां पयोस्मीति स्येन मंत्रेण
प्रहरणादि सादनांतं सर्वं स्वं कुर्यात्॥ उष्ट्रादीनां मार्जारमूषकादिभिः
वैतिन्नरण सवारिणा प्रक्षाल्य धर्म पात्र विलिप्तं च कर्तव्यं॥ एते
नत्यंतो पाश्यत्याग एव॥ अथ कुक्कुटश्वादौ पात्राणां तत्क्षण प्रक्षालनं
च कुर्यात्॥ पतित चंडालोदक्यादिभिः स्पर्शे त्याग एव॥ मृन्मयानां पा
त्राणां एतेः स्पृष्टानां पुनः पाकेन शुद्धिः॥ एवं प्राजापत्यस्य जाठुको
॥ उच्छूयणकाले यदि यूपः च षालं वा भूमौ निपतेत्तदा ब्रह्मघ्नोति
श्वामतस इत्यृचं तिसवस्त्राय प्रायश्चित्तं चाहुतीयेत्वा पश्चात्पुनरच्छु
च्छ्रयणं कुर्यात्॥ उच्छ्रयणे हूयं पत्तने सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ यदि प
शुरूपाकरणप्रस्तानि मंत्रापनात्सर्वं यदि प्रांढं कुर्यात्तदाय दस्य पारे

दीपिका

जस इत्याहुतिं कुयत्वा अस्माद्वै यावा अस्तिष्ठा इत्याहुतिं कुर्यात् ॥ अभिमं
त्रयेतत्वा पश्चयइदमकारैतिर कु — यामाहुतिं कुर्यात् ॥ यदस्य पा
रे ऽजस: शुक्रं ज्योतिरजायत ॥ तं नामर्व — — — यो ऽग्नेवैश्वानर
स्वाहा ॥ अग्नये वैश्वानराय इदं ॥ यस्माद्वै यावा अस्तिष्ठा ततोनो —
— — — धि ॥ — — — — वर्षिष्ठोऽस्ड इन्नमोक स्राय मीढुषे स्वाहा ॥ कस्मी
दृष्ट इदं ॥ या — — — — — — — — — परमात्मत इदं ॥ अस्याक स्रा
य मीढुष इदं नममेति केचित ॥ — — — — संस्रूपतकाले ध्रावकुर्यी
त् दा पश्चा हुतामिंद्रस्य भाग इत्यतेतपदशोरवृत् — वक्तव्यं ॥ हिर
ण्यकोशमते इन्द्रस्य भाग इति एषदाज्यस्यैवेतरां ॥ संस्रूपतव्य
तिरिक्तकाले त्ववोक्तं यदस्य पतेदज स इति होमत्रयात्मकं प्रायश्चि

प्रा॰ क्रि॰
११२

त्रमेवकर्त्तव्यं॥ अन्येतुसंज्ञपनकालेयप्रयोविपासनीत्[illegible]
श्वयइत्याहुः॥ उपाकृतः पशुर्यद्युपविशेत्तदायदस्यपा[illegible]
यस्माद्भीषात्र्यवदत्ततोनः यदुदमकरितिमित्रस्यप्राणुपनो[illegible]
हुत्वात्तत्तोति शंसरापशुत्र छागत्तिष्ठेतिमैत्रावरुणदंडेनोच्छापं
येत॥ उच्छागतिष्ठप्रतिष्ठमाः रियोमेमंयज्ञंयजमानंचधरिघ॥ मुद्धव
गेलोकेयजमानोहि घोहिरिंनप[illegible]विपदेप्र[illegible]द्वमंमैत्राव
रुणदंडेनोच्छापयेत॥ अन्वकेचिदेवंवरायंति॥ तिर्यग्गो[illegible]पाव
[illegible]ते प्रयाजकालेएवंभवति॥ तिष्ठतिपशावितितत्रैवानियमा
त्॥ अत्यपवनतनप्रायाश्चित्तामिति॥ उपाकरणस्य प्रच्छन्नत्यासंज्ञप
नाङन्तरेषापितामित्तेभुप्रवंवदेवांतिस्वच्छाहुतीराहवनीयेजु॰

कुर्यात् ॥ सर्वत्राद्वितीयाकृतौ विशेषः ॥ वैपतंकंपनं यत्र करोति यस्मा
द्दीयावैपिष्ठाः इति द्वितीयाकृतिः ॥ – पादेयद्दमकरोतिस्त्राकृ
तिद्वयंसर्वत्राविकृतमेवकुर्यात् ॥ तिपाततेकृतेर – – – चाय
दिपष्टः पलायेत तदा यद स्यपादेरजासद्दतिकृत्वाय स्या द्वीयापद
– – – – – – – नास्म कृत्वाय इदमकरोतितिस्तीयामाकृतिं कुर्यात्
एवमाकृती त्रयं कृत्वा प – – – – – – – – – – – – – – मयेत् ॥ तस्मात्ता गामतो
नद्दवैकिमाकृतित्रयंकृत्वातत्पूपवत्सावय – – इयन्यन्तेपञ्च
पूर्ववत्पुपाकृत्य तेनयागः कर्तव्यः ॥ अत्रैवंप्रयोगः ॥ अपकांत
स्यपशापीवत्संस्कारजातंकृतंस्मस्यापुपाकरणादितावत्
र्यंतमविकृतमेवकृत्वा तेन पश्नुनायथापूर्वं यागः कर्तव्य इत्यर्थः

॥ उपाकृतः पशुः संज्ञपनकालादन्यस्मिन काले वा व्याध्यादिना यमेवा म्रियते तदा यदस्य पारेरजस इति कृत्वा यस्मा कृण्वाः समस्मा स्या इति द्वितीयं कृत्वा य इदमकरिति तृतीया माहुतिं च हुत्वैवं वदाहवनीये कृत्वा ॥ ततस्तेन वा उवेत्तार्थे यस्मै तत्र निष्पाति ॥ सा एषा तत्र या पापालेभ्यः ॥ विश्वास्त्वा ग्रामसु धूतः संसृजामि ॥ आपो हि ष्ठा मयो भुव इत्येतत्पञ्चाभिस्तेन ताभिरद्भिस्तस्याभिर्दहेतं पशुं तत्पश्चात् प्रदीप्यन्तं रूपं वर्णा वपमं तत्त्वं पशुमानीय उपाकरणादिसंस्कार जातं पश्चात् पूर्वमेव कुर्यातेन पशुना यागः कर्तव्यः ॥ उपाकृतः पशुर्यदि मृतं कुर्यात्तदा यदस्य पारे रजस इति कृत्वा यस्मा कृण्वाति मेह सीति द्वितीयां कृत्वा य इदमकरिति तृतीयामाहुतिं जुहुयात् ॥ सहात्वकरणे यदस्य पारे रजस

इतिकृत्वा यस्माद्गोषाश्राहोत्करोयीतिनिद्धितीयांकृत्वायइदमकरिति
त्तीयांमाकुर्गिंकुर्यात ॥ यइदमकरितित्तीयाकुर्तेर्मेध्योवि
धातात् उत्तरयोर्नमोहतमस्त्वकारणयोर्नतुर्थंगशतिकोविद्वणी
यांति ॥ यःकपाकृत ———— वैपा ———— परपादाभ्यामूर्ध्वलिप्येत
दातमूर्घंडघंडंगुणइत्याभि ———— प्रायश्चित्तंचकुर्यात् ।
यदिपमूरपांपेकररसीतिपायपमान्तोनापिवेत । — मा ऐंताश्रिये
नइति क्षेतेतवलात्स्यापयेत् ॥ क्रगमतानामकृगमतानांवाव
पाहदयंदाताखंकंदनेमरपतपेत्वालेपादिनुमंत्र ॥ श्रात्वादूदे:
यशासेवीर्यायामस्माखविष्यारूपदधाचोद्रिंयंपवः ॥ इतिसंत
मादायदयायास्यानांतिघापयतेद्रूसोपतत उदबो दैव्वकेठवि

ग्र

सा॰ क्रि
११४

॥

स्यंभुवनमाविवेश ॥ स तः पा हारि स्वेत्स्वाहा ॥ अग्नतयइदं ॥ सर्वप्रायश्चि
त्तं चाहवनीयेहुत्वाय थापूर्वयागः कर्तव्यः ॥ अथस्वौस्कंदनेनुमंत्र
णयइत्यत्रमंत्रस्कन्नंहविरप्सुप्रक्षिप्याहवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंहु
त्वास्कन्नस्यस्कान्नेत्वादिर्यंप्रतिनिधिंकृत्वायागःकर्तव्यः ॥ अथैवं
प्रयोगः ॥ यथोरव दाना निनष्टानि दुष्टान्यपहृतानि वायादिभवे
युः ॥ तदा त्वा हवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंहुत्वा धुवायाः स्त्रावेण प्रव
वदानमाज्यं गृहीत्वा तत्र इतरैरडुष्टैः सर्वैः सह यथा पूर्वंयागः
कर्तव्यः ॥ केचित विरोधात ॥ कैश्च व तेवपादो स्कन्ने पुरुकाल
दानस्यापि समुच्चयं मन्यते ॥ तेषां मते ऽवपा हृदयादीनां स्वगा
तानां स्वान्ते पुरकाले दृष्टे नेत्यो ऽस्पतयइति स्कन्नमनुमंत्र्या त्वादय

सा॰ क्रि॰

इत्यादायवपया स्रुवान्तिधायवस्ते इषा इत्याहुतिं सर्वप्रायश्चित्तं चहु
त्वायवपा हुत्वं यागः कर्तव्यः ॥ वपा हृदयादीनामन्यतमस्यना
शादावाज्येनप्रतिनिधिं तातस्यायागं कुर्यात् ॥ अत्रापि पूर्वो
क्तप्रकारेण वपाया स्रुवेणाप्रत्यवदानमाज्यं गृहीत्वा इतरैः
सर्वैरंगैः सहवपयापूर्वं यागः कर्तव्यः ॥ सर्वनाशानंतरमाह
वनीये सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वैव पूर्वोक्तं प्रकारेणादायवपयापू
र्वं यागः कर्तव्यः ॥ वपाया अप्रस्कंदे स्कन्नेनाशेवाप्रश्रेसति ते
नाप्याज्यं प्रतिनिधिं हुत्वायागः कर्तव्यः ॥ तस्य प्रयोगः ॥
अत्रापि नाशानंतरमेवाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा प्र
वान उपस्तीर्य हिरण्यशकलं प्रादिष्णुभूनराज्यं सहहृदयवपा य

हि

हिरण्यशकलमनुपरिष्टात्कृत्वाभिघार्यवपावत्संप्रोक्षणपर्यन्ता दी॰वि॰
११५
115
पूर्वकं स्वाहाकारयागः कर्तव्यः ॥ वपायाश्च पशुचौरध्वंदनेन तु
भवति ... सुमेत्याप्सु प्रक्षिप्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं
कृत्वा प्रवासादुपस्तीर्य हिरण्यशकलं प्रक्षिप्य इत्यादिपू
र्वोक्तप्रकारेण ज्यं प्रतिनिधिं कृत्वा यागः कर्तव्यः ॥ अश्च
वावके देशे स्कन्दे त्वेभूपतय इत्यनुमंत्र्याप्सु प्रक्षिप्याहवनी
येभ्या ज्ञानुप्रहार्यं सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा स्कन्नावशिष्टेन तेनैवै
कदेशेनयथाश्वं यागः कर्तव्यः ॥ वपाहृदयादिसर्वाङ्गिनां
शादौ तद्रूपवर्णवयसमन्यं पशुमालभ्य यागः कर्तव्यः ॥
केचित्तु वपाहृदयस्यता शादौ त्वात्मावपेत्यादि स्मरन्ति ॥ पशु
वा

नरास्थिं भमि छित्ति ॥ शिष्यस्य नत्वा केत्याम: ॥ सभ्येक देशात् मात्रा
नुग्रहार्थं सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा तन्नैवैक देशेन यथा पूर्वं यमाः
कर्तव्य: ॥ उदक्या स्पृष्टो नाशौचा पाद्ये नैव प्रतिलिपिता होम: क
र्तव्य: ॥ माता पिताश्चानंतरं सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ पश्वंगे
षु स्पृश्यमानेषु यदि पशुत्वा विदारणेन स्रवेत् दागर्भं स्रवेत्
तीर्थगदाम कर्माणि तिहोत्रा पृथिव्यं तरिदं यो: ॥ यत्र स्कंदत्ता
वैवुलतामिश्रामित्राति तिर्लाति तिष्ठति परावे: ॥ अतीत नास्त्रव
तीपश्च स्वामभिमंत्र्या ह्वनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा साक
र्वलमे ——— मेव स्थापयेत् ॥ यद्यत्र माश्व विंतुलदागर्भं स्रवंत मित्य
नेन सि मंत्र श्मन्यास्मिन्पात्रे सर्वमगाजात ——— यस्मिन्निति· सामिद

प्रा॰श्चि॰
११६
116

तामिति स्त्रियमामभिमंत्रितां ॥ मित्राकुंभीस्थामिमां इति मन्त्रगायादित्यदेवो ने
वमंत्रेणाग्रयं पुः श्वादिस्या आहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वान्याकुंभी
माहृत्य प्रक्षाल्य पूर्ववत्स्मा दत्ताभिमर्शनं प्रोक्षणादि कृत्वा तस्यां
सर्वमिंगाज्ञातमवधायपश्चयेत ॥ एकादशावदानानां सर्वेषां ता
श्वादेष्वाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पश्वंतरमपाकृत्य यागः
कर्तव्यः ॥ कतिपयावदानता श्वादेवा आहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं हु
त्वा तत्राज्यं प्रतिनिधिं कृत्वा तत इतरैरविनष्टैः तद्यागः कर्त
व्यः ॥ एवं दोषापहारादौ पुष्पं दत्वा दिष्वपि पूर्वोक्तप्रकारेणोषा
नुष्ठानं कर्तव्यः ॥ पुरुषोऽपि सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा हस्तेनाज्यसं
स्कंदं देवदायोपधाय यागः कर्तव्यः ॥ जघन्याविना शेषं सर्व

दापि०

नाशेः ५.९

प्रायश्चित्तं कृत्वाऽन्येनैव यागः कर्त्तव्यः ॥ स्विष्टकृद्यागारंभे कश्चिद्गृही
तस्या शुद्धया द्वावान्तुमयोर्वा देशे स्कंदने त्वाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं
कृत्वाऽन्तरेऽपि पयसा एवं मध्ये दोषयागः कर्त्तव्यः ॥ यस्मिन्कस्मिं
श्चिद्दग्नाहुतौ हुतायां हृत्स्वर्णे धूमो यदि दक्षिणां दिशां प्रतिगच्छेत
॥ स्रुच एवाग्न्याहुतिं संगृह्य धूम्रवातेः प्रसह्य व्योम्ना केष्टयेत्तदा यज
मानो म्रियेत ॥ तन्मरणशान्त्यर्थं सर्वव्याहृतिरन्तु हुत्वा भूर्भुवः
स्वाहेत्याहवनीये जुहुयात् ॥ सर्वेषु प्रायश्चित्तेषु यज्ञरूपतया वि
ष्णुराराध्यते याच हृदये महाविष्णुं तन्तुं चिंतनीयः ॥ अस्यां प्राय
श्चित्तप्रदीपकायां त्वावश्यकर्त्तव्यानि कतिचित्प्रायश्चि
त्तान्येव यथा मत्यन्तोक्तानि ॥ स्वस्य तु पश्चात्सिद्धार्थमेव ॥ न

प्रा॰दी॰
१२७

--- प्रायश्चित्तप्रदीपिकायां सर्वाणि प्रायश्चित्तान्यपि साकल्येन प्रतिपा
दयितुं शक्यन्ते विस्तारप्रसंगात् ॥ अतोत्रानुक्तमस्पष्टं वा प्रायश्चि
त्तं भाष्ये प्रयोगवृत्तौ वा तत्सर्वं सम्यग्बोद्धव्यं ॥ न च भाष्यादाव
पि सर्वप्रायश्चित्तं वक्तुं शक्यं गहने कर्ममार्गे पुरुषापराधं प्रमादादि
दोषावश्यंभावेन नानाविधस्खलनसंभवात् ॥ अतो भाष्यादा
वप्यनुक्तं प्रायश्चित्तं सूत्रभाष्यादिकं तन्न्यायानुसारेणोपनिमित्तं नंत
नुसारेण स्वयमेवोहनीयमिति सिद्धं ॥ यद्यपि भाष्ये प्रयोगवृत्त्या
दावुक्तानि प्रायश्चित्तानि स्वयमेव ज्ञात्वानुष्ठेयानि ॥ तथापि वि
दुषां संमत्यैव सर्वस्य प्रायश्चित्तपरिज्ञानस्य शोधितायत्तत्वात्तत्सत्या
यत्नार्थमेवास्यां प्रदीपिकायां तस्य निवेशनं कृतं ॥ त — दस्यांप्र

दीपि॰

दीपिकायां यत्रयत्रउक्तायोनुक्तादयोयेदोषाः सन्ति ॥ तत्रतु
यतिवृत्तयेयथायथोपदेशेनविद्वद्भिरनुग्रहएवकर्त्तव्यः ॥ नतु
नकुपालंभः ॥ तत्रभाष्यादीनांमत्वाविधमानत्वात् ह्याथोपसमनु
र्वृतिमार्गेणप्रयासइतिपर्यनुयोगोपितीरवकाशः ॥ स्वप्रज्ञयातु
सारेणस्वस्यप्रायश्चित्तपरिज्ञानंविदुषांसमन्येवसर्वेषामशो
धनीयत्वात् ॥ ग्रंथायभवः ॥ यद्यप्येषाप्रायश्चित्तप्रदीपिका
उक्तादिदोषयुक्तास्तथापिविदुषांयथायथोपदेशरूपेणानु
ग्रहेणसर्वदोषविनिर्मुक्ताभवेत् ॥ ततश्चविदुषांमंतु ॥ ॥
इति प्रायश्चित्तप्रदीपिका संस्कृता समाप्तम् ॥ शुभंभूयात्
संवत् १८८२ ज्येष्ठमासि वदे ४ ॥ रविवारे दशम्यां ॥ शुभमस्तु

नं. २

नं. ७१७

पत्रसंख्या ११२ श्लो० १७५५

प्रायश्चित्तप्रदीपिका